Slovenská reč — časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Vychodí šesťkrát za rok. — Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Rediguje redakčná rada. Hlavný redaktor a zodpovedný zástupca dr. Eugen Jóna. — Predplatné na XXII. ročník Kčs 18.—, jednotlivé čísla po Kčs 3.—. Predplácanie časopisu možno zastaviť len koncom kalendárneho roku. — Účet Štátnej banky československej č. 39-161-0582. — Príspevky a recenzné výtlačky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Tlačia Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin. Novinové výplatné povolené Poštovým úradom Bratislava 2 pod číslom 231 — prepr. 1955. Dohliadací poštový úrad Bratislava 2 a Martin 1.

OBSAH

Horák G., František Hečko, O starom a novom kosení a mlátení. (Štylistický rozbor fejtónu) — — — — — — — — — — — — — — — 69
Ružička J., Plurál úcty v Kukučínovom diele — — — — — — — — — 86
Marsinová M., Melký, melčina. (Slovenské významy v porovnaní s inoslovanskými) — — — — — — — — — — — — — — — 103

Diskusie

Dvonč L., K otázke termínov jedinečný, osobitý, individuálny a osobný štýl — 122
Hayeková M., O príbuzenských názvoch bratanec, bratranec, bratanica, sesternica, sestrenica, sestrenec — — — — — — — — — — — — — 124

Zprávy a posudky

Jazykovedné štúdie I (Spisovný jazyk), Š. Ondruš — — — — — — — — 128
František Jílek, Česká sémantika, L. Dvonč — — — — — — — — 135

Rozličnosti

Do videnia, na šťastie. Š. Peciar — — — — — — — — — — — 137
Bratislava-Staré Mesto. J. Ružička — — — — — — — — — — — 138
Viedenčania, či viedenskí? J. Oravec — — — — — — — — — — — 139
Opilý, či opitý? Š. Vragaš — — — — — — — — — — — — — 139
Slovesá hnúť (sa), starnúť, priľnúť v tvare minulého času. Fr. Miko — — 140

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK XXII 1957 ČÍSLO 2

FRANTIŠEK HEČKO, O STAROM A NOVOM KOSENÍ A MLÁTENÍ

Štylistický rozbor fejtónu

Gejza Horák

V Slovenskom spisovateli vyšla v roku 1956 zbierka fejtónov Františka Hečku[1], ktorá je pozoruhodným prínosom pre tento slovesný žáner u nás. Tematickou dominantou zbierky je hospodársky a ideologický prerod slovenskej dediny po druhej svetovej vojne. Prv, ako by sme pristúpili k jazykovému rozboru jedného z Hečkových fejtónov, povieme čo-to o obsahovej stránke zbierky.

A. Väčšina fejtónov nastoľuje otázky, ktoré súvisia s budovaním jednotných roľníckych družstiev. Túto obsahovú náplň majú fejtóny: *List z dovolenky, Bol som na oberačke, Tursko, Branka a Jeseník, Dva družstevné vinohrady, O starom a novom kosení a mlátení, Najkrajšia dedina v okrese* a *List do Suchej nad Parnou.* Tieto fejtóny možno z obsahovej stránky charakterizovať ako spisovateľove diskusné príspevky do budovania socializmu na dedine. V nich sa čitateľovi prihovára spisovateľ, ktorý má okrem bystrého pozorovacieho talentu aj odbornú legitimáciu hovoriť o hospodárskych otázkach dediny (pozri na str. 82 posledný odsek a na str. 87 prvý odsek) a ktorý pristupuje k spoločenským problémom dneška s praktickou láskou k človeku. Tento svoj postoj k človeku, stojacemu v centre jeho spisovateľského záujmu, autor niekoľkonásobne vyjadruje aj priamo slovami (pozri na str. 7 a 40).

B. Do druhej skupiny zaraďujeme tie fejtóny, v ktorých sa do popredia dostáva autorov osobný zážitok: *Sezam, sezam, otvor sa!* (čarokrásne zobrazenie veľkoleposti Demänovskej jaskyne), *Ako som hľadal a sušil hríby, Videl som plné sudy peňazí* (dojmy z návštevy Kremnice), *Hau, hau, hau!* (dojmy zo súdnej siene) a *Radosť z detskej radosti* (zážitky z návštevy materskej školy).

[1] František Hečko, *Fejtóny;* Slovenský spisovateľ 1956.

Aj v týchto fejtónoch sa dostáva k slovu bytostný záujem spisovateľa o prácu ľudí a ušľachtilá tendencia naprávať spoločenské chyby. — K tejto skupine priraďujeme aj fejtón *Kláštor na Strahove,* v ktorom sa zvýrazňuje pozornosť Čechov k vlastnému kultúrnemu dedičstvu, dokumentovaná Strahovom, a zdôrazňuje sa potreba mať čím prv Pamätník slovenského písomníctva u nás na Slovensku.

C. Posledný tematický okruh je zastúpený fejtónom *To zlato padá na rodné Slovensko.* Témou tohto fejtónu je blahodarný účinok práce KSČ na Slovensku, ktorý autor vidí cez obrázok z detstva, zachytený slovami úvodu a záveru o padaní zlata v tichom letnom daždi.

Vzťah tematických okruhov, zastúpených v zbierke, v číselnom vyjadrení je takýto:

A — združstevňovanie poľnohospodárstva a z toho vyplývajúce spoločenské pomery na dedine: 8 fejtónov;

B — osobné zážitky; z niektorých autor vyvodzuje závažné spoločenské požiadavky (4., 7., 8.): 6 fejtónov;

C — udalosť s celoštátnym dosahom: 1 fejtón.

Fejtón, ktorý chceme jazykovo rozobrať, patrí do tematického okruhu A.

Téma fejtónu

Hamovkou hospodárskeho pokroku, ktorý prináša dedine združstevňovanie poľnohospodárskej výroby, sú na dedinách ľudia, čo nemôžu zabudnúť na „dobré" staré časy. Dudrú, nadávajú i vyhrážajú sa a pritom zastaralým spôsobom hrdlačia, len aby sa mohli pochváliť, že sú „svojimi vlastnými pánmi". — No pokrok v poľnohospodárstve postupuje nezadržateľne dopredu a víťazne si razí cestu. Zvíťazí s takou istotou, ako ručné nástroje vymenil dômyselne skonštruovaný stroj: kombajn.

Stručne možno vyjadriť tému fejtónu takto: Dokonalejší spôsob a družstevná organizácia poľnohospodárskej výroby nezadržateľne zvíťazí.

Oblasť skutočnosti, ktorej odrazom je téma: všeobecná skúsenosť, že hospodársky pokrok dediny sa stretáva s nežičlivcami, ktorí na vlastnú škodu lipnú na starom, no napokon prídu aj oni s prihláškou do družstva, individualizuje sa vo fejtóne spisovateľovými zážitkami v konkrétnej dedine — Budmericiach.

Myšlienková výstavba — kompozícia fejtónu

Fejtón *O starom a novom kosení a mlátení* pozostáva z troch častí. V prvej autor predstavuje čitateľovi zážitok, ktorý mu dal podnet konkretizovať tému. V druhej sa opisujú staré spôsoby kosenia a mlátenia s kontrastnou konfrontáciou súčasného stavu, predstaveného v individuálnom zážitku

z budmerického chotára. Napokon tretia časť, ktorá sa úzko primkýna k opisu zážitku v budmerickom chotári a dôrazne vyslovuje základnú myšlienku — ťažisko fejtónu: *Staré dobré časy sa už definitívne tratia do čerta.*

I. Časť

Autor zobrazuje miestne a časové okolnosti, v ktorých mal možnosť pozorovať dnešný život na dedine. Rekreačný pobyt v budmerickom kaštieli (leto 1955) mu umožnil všímať si budmerické jednotné roľnícke družstvo, ktoré sa *proti vlaňajšku značne vzmohlo.* Tu vlastne nepriamo odkazuje čitateľa na fejtón, v ktorom zachytil svoje zážitky spred roka (pozri v zbierke bezprostredne predchádzajúci fejtón *Dva družstevné vinohrady* z roku 1954). Družstvo sa môže stať časom vzorným, lenže čím lepšie sa mu darí, tým horších má nežičlivcov. Odporcov budmerického družstva typizuje Hečko v troch ich zástupcoch, ktorí svoj nežičlivý postoj k družstvu vyjadrujú hundraním, nadávaním, trieskaním do stola a vyhrážaním.

II. Časť

Autor vyjadruje náhľad, že družstvu môžu nepriať len tí ľudia, čo nemôžu zabudnúť na „staré dobré časy". Hečko o takýchto frflavých ľuďoch dobromyseľne hovorí: *Pravdepodobne sú to ani nie zlí ľudia, len si veľmi pomaly odvykajú myslieť, že voľakedy bolo lepšie . . .*

Hečko im chce pomôcť a takto vyjadruje c i e ľ svojho rozprávania — odôvodnenie svojho úmyslu chytiť sa pera:

Aby som im trochu pomohol zabúdať, porozprávam o tom, ako sa v Budmericiach kosievalo a mlátievalo voľakedy, čiže za oných starých dobrých časov.

V tejto vete, ktorej závažnosť navonok podčiarkuje aj to, že tvorí samostatný odsek, sa teda nielen avizuje, čo bude obsahom ďalšieho rozprávania — druhej časti — lež vyjadruje sa ním aj zacielenie fejtónu ako celku.

Prvé dva odseky druhej časti (1. odsek, ktorý sa začína *Takto odpľúvať a šomrať . . .* a 2. odsek *Aby som im trochu pomohol zabúdať . . .*) zaraďujeme síce do druhej časti fejtónu, no chápeme ich ako „logickú spojku", ktorou sa k prvej časti pripája druhá. Takto by spomenuté dva odseky bolo možno chápať aj ako súčasť oboch častí — prvej i druhej.

A. Vo vlastnej druhej časti postupne predstavuje Hečko staré stupne poľnohospodárskej výroby, reprezentované základnými výrobnými nástrojmi kosenia a mlátenia, a to tak, že ich vznik a „funkčné obdobie" vymedzuje vo vzťahu k priebehu svojho života, obohateného skúsenosťou predkov — teda predíženého až k prarodičom (k „prababičke").

Účinnosť tejto časti fejtónu sa zvyšuje aj tým, že jednotlivé etapy hos-

podárskeho vývinu dediny predstavuje spisovateľ ako človek, takmer rodák ľudí, ktorým svoje riadky adresuje — ako osoba, čo sa priamo i nepriamo (vo svojich predkoch) borila s nedokonalými nástrojmi poľnohospodárskej výroby. Takto autor akoby sa svojím rozprávačským postupom osvedčoval: „Som jeden z vás a viem i ja čo-to o starých „dobrých" časoch: vláčil som ich dobrotu na vlastných pleciach."

Ide o umelecké zobrazenie týchto poľnohospodárskych období:

a) obdobie k o s á k a a c e p u, v ktorom sa tri mesiace vyžínalo a šesť mesiacov mlátilo;

b) obdobie k o s y a c e p u, v ktorom platilo príslovie *Kde sa búcha, tam sa lúcha,* predstavené výrazne na osude rodiny Juščákovcov;

c) obdobie k o s y a r u č n e j m l á ť a č k y, ktorá *hučala a vrešťala asi tak, ako hučí a vreští vojenský tank staršej značky* a otrocká práca pri nej vykrúcala ľuďom ruky a chrbtové kosti. (O ďalších obdobiach — d), e), f) — pozri ďalej.)

Tieto tri časové obdobia v zmysle toho, čo sme vyslovili vyššie, autor subjektívne rámcuje časovo takto:

a) *Začnem od svojej prababičky.* (Obdobie sa podáva ako skúsenosť, ktorú autorovi vyrozprávala prababička.)

b) *Ako poriadny človek, mal som aj dedka s babkou.* (Obdobie sa zobrazuje ako rozprávanie dedka a babky.)

c) *Vychovali ma otec s materou.* (Obdobie sa predstavuje čiastočne ako priama skúsenosť z autorovho detstva.)

Naznačené tri poľnohospodárske výrobné obdobia v opozícii s dnešným obdobím kombajnu (ktoré autor priamo predstavuje až pri konfrontovaní dvoch výrobných postupov z priameho pozorovania v budmerickom chotári) gradačne zväzujú takéto konklúzie.

Za charakteristikou a):

M y s l í m, že dnes by sme už ani s rozžatým lampášom na pravé poludnie nenašli takého milovníka starých dobrých časov, ktorému by sa chcelo každý odboha rok celé tri mesiace na poli len a len vyžínať a celých šesť mesiacov v stodole len a len cepami mlátiť. Taký s p r o s t ý t r u ľ o dnes už zaručene u nás neexistuje!

Za charakteristikou b):

N e m y s l í m, že by sa na Slovensku našli ešte aj dnes t a k í c h u m a j i, čo by sa chceli vrátiť do starých dobrých časov búchania a lúchania!

Za charakteristikou c):

A preto n e v e r í m! N e v e r í m, že by sa našiel ešte aj dnes t a k ý o t r o k, čo by chcel ťahať ručnú mláťačku, vrátiť sa skoro až od samej brány socializmu do oných starých dobrých čias . . .! (Riedi G. H.)

Jednotlivé obdobia výrazne vymedzuje subjektívny časový rámec, ktorý vždy tvorí osobitný odsek (a) *Začnem od svojej prababičky* atď.) a vo vzťahu k dnešku charakterizuje konklúzia, ktorá gradačne odmieta návrat tzv. starých dobrých čias.

Gradácia je jazykovo daná slovesami, ktoré označujú stupňujúce sa presvedčenie o nejestvovaní človeka, čo by si želal návrat primitívneho spôsobu hospodárenia: a) *Myslím, b) Nemyslím, c) A preto neverím! Neverím,* ... a označeniami onoho človeka (ľudí), ktorého jestvovanie sa odmieta: a) *sprostý truľo,* b) *takí chumaji,* c) *taký otrok.* Okrem toho gradáciu podporuje ironické použitie slovných spojení: a) *milovník starých dobrých časov,* b) *staré dobré časy búchania a lúchania,* c) *oné staré dobré časy* (pozri príslušné časti fejtónu vyššie).

Táto časť fejtónu svojou kompozíciou pripomína fejtón *To zlato padá na rodné Slovensko,* v ktorom antitetickú konfrontáciu starých a nových hospodárskych a spoločenských pomerov na Slovensku od začiatku do konca uzaviera metaforická konklúzia *To zlato padá na rodné Slovensko,* ktorá je refrénom fejtónu. Refrén sa pozmeňuje len v závere fejtónu, kde má variant *Padá z nej zlato na rodné Slovensko!*

Rozdiel je v tom, že kým vo fejtóne *To zlato padá na rodné Slovensko* sa podáva oproti starému stavu vždy antiteticky terajší stav (uvádzaný zväčša príslovkou *dnes*) a refrénovitý uzáver, zatiaľ v rozoberanom fejtóne antitéza dnešného stavu sa len predpokladá v čitateľovom vedomí a vyjadruje sa len neskoršie pri konfrontácii družstevnej a súkromnej práce na budmerickom poli.

V ďalšom zobrazovaní minulých stupňov poľnohospodárskej výroby Hečko pozmeňuje postup. Ukážeme si to postupne:

d) obdobie gepla s vtipným opisom princípu tejto spravy a s opisom zaobchádzania s ňou. — Pretože sa toto obdobie čiastočne prekrýva s obdobím c), nemá subjektívneho časového rámca.

V druhej časti odseku d) sa len naznačuje, že *geple sú už povyvaľované na záhumní... Alebo je to už všetko dávno predané a odvezené do šrotu...* Týmto Hečko — i keď nepriamo — vyjadruje, že to, čo zastihol údel šrotu, nemožno oslavovať — čiže antitéza prítomného stavu zastupuje (implicite vyjadruje) aj konklúziu;

e) obdobie mláťačky a iných poľnohospodárskych strojov.

V období po prvej svetovej vojne poľnohospodárske stroje slúžili len statkárom a kulakom, teraz používajú stroje aj súkromne hospodáriaci roľníci. Návrat ku geplu by pokladali za nezmysel. Naproti tomuto postoju k technickému pokroku rozhorčene stavia Hečko protiklad zmýšľania tých istých roľníkov, vzdychajúcich za „starými dobrými časmi".

f) obdobie k o m b a j n u, ktoré sa objektívne kryje s obdobím ľudovej demokracie.

V tejto časti stavia Hečko do protikladu zmýšľanie, vyúsťujúce v túžbe po pokojnom vyhrievaní sa na slniečku mieru a nečinnosti so skutočným stavom, ktorý vystihuje slovami: *Lenže to, čo sa volá pokrok, sa stále a stále a neúprosne a neúprosne derie vopred. Vopred a neúprosne!*

A tu v opozícii ku všetkým doterajším nástrojom na kosenie a nástrojom i strojom na mlátenie predstavuje autor čitateľovi kombajn, vyobrazený názornou umeleckou skratkou:

Sú to opachy, čo chodia samy od seba po družstevných poliach a zarovno s kosením a mlátením aj slamu kladú na kôpky. Ani tak veľmi nehučia, ako by sa očakávalo, len hlcú a žerú zrelé zbožie pred sebou na páse až tri metre širokom!

Zavše vypľujú z gágora toľko zrna, že sa ledva zmestí do truhlíc traktorových vlečiek.

A nie je bez zámeru, že Hečko vedľa plnokrvnej predstavy kombajnu stavia v skratke opis začudovania a spontánnej radosti, ktorú vyvolávajú kombajny v deťoch. *Detí väčších i menších beží za nimi niekoľko tuctov, a ak práve nebežia, tak aspoň poskakujú od radosti.* (Pozri obdobný postup nižšie!)

B. 1. myšlienkový odsek:

V druhom oddelení tejto časti predstavuje Hečko kombajn na budmerickom poli. Tu s jemnou iróniou ukazuje, ako ľudia ešte aj dnes pracujú podľa toho, či ich voľakto kontroluje. — Kombajnista v domnienke, že spisovateľ je okresný agronóm, kosil starostlivo, no keď pobadal, že sa mýlil, už to nepokladal za potrebné: *Potrestal ma tým, že keď išiel znovu vedľa mňa, podvihol kosu čo najvyššie a na nejakých troch metroch zdĺže nechal strnisko vysoké na dobré dva decimetre.*

2. myšlienkový odsek:

V sparnom dni pred búrkou pozoruje spisovateľ prácu kombajnov na družstevnom poli a zvážanie, ktoré ručne a so záprahom robí rodina samostatného roľníka. Trápia sa, každú chvíľu oddychujú a *Chlapča pred volmi ako chlapča, inde sa ani nedívalo, len na kombajny.* Tu, ako vyššie, autor akoby naznačoval: „Tieto deti samostatne hospodáriacich roľníkov „sympatizujú" s kombajnom a mimovoľne sa hlásia k nemu."

Hečko porovnáva výsledok práce kombajnu a hrdlačenia usilovnej roľníckej rodiny.

3. myšlienkový odsek:

I keď sa spisovateľ na chvíľu prikláňa k myšlienke nechať každého ísť svojou cestou, výsledky pozorovania ho znepokojujú a vyjadruje ľútosť nad súkromne hospodáriacou rodinou.

III. Časť

Výrečné a neodškriepiteľné dva protikladné fakty na budmerickom poli nevyhnutne vedú spisovateľa k úvahe:

Nie je ani možné, aby sa tí dvaja vo svojom vnútri neboli trápili. Možno sa utešovali, že nech sa už robí so svetom, čo chce, im nik nerozkazuje, oni sú svojimi vlastnými pánmi...!

Oni sú naozaj pánmi nad sebou i nad svojím skromným roľníckym majetkom. Ale za svoje malé panstvo trochu draho platia! A vec je ešte taká, že dlho si už ono svoje panstvo chrániť nevyvládzu, lebo roľnícky pokrok hrmí a cvála aj nad našou domovinou a do prachu zeme váľa všetky panstvá, veľké i malé.

Tieto dva odseky možno chápať ako „logickú spojku" druhej časti s treťou (porovnaj „logickú spojku" I. a II. časti). Za ňou ako hlavnú myšlienku, zovšeobecňujúci logický uzáver (II. časti) Hečko organicky pripája v osobitnom odseku s expresívnou lapidárnosťou ťažisko fejtónu:

Staré dobré časy sa už definitívne tratia do čerta.

Za konklúziou porovnávania starého a nového kosenia a mlátenia pripája autor predpoklad, ktorý sa dôslednou logikou faktov musí splniť — súkromný roľník napokon príde s prihláškou do družstva. I keď tu Hečko predstavuje čitateľovi individuálny prípad, cítime, že ide o prípad typický, ktorý platí všeobecne.

Rada, ktorú autor dáva na konci fejtónu budmerickým družstevníkom s nástojčivosťou priam prosebnou *(Pekne vás prosím, budmerickí družstevníci, čujte!)*, ukazuje, že požiadavke prakticky uplatňovanej psychológie pripisuje Hečko v organizovaní jednotných roľníckych družstiev význam základný (pozri fejtón *Branka a Jeseník)*.

Týmto myšlienkovým ohnivom by sa vlastne fejtón mohol uzavrieť. No Hečko pripája ešte dva dodatkové odseky o výsledkoch tohoročnej (1955) budmerickej žatvy. Tým sa docieľuje asi ten účinok, ako keď za rozprávkou, tematicky zavŕšenou, sú ešte dve-tri vety o ďalšom živote hrdinu.

Dodatkom docielil Hečko prechod z apostrofického citovo nadneseného zakončenia fejtónu do nálady približne zhodnej s úvodnou časťou. Fejtón bez dvoch posledných odsekov by mal nežiadúci — povedali by sme — patetický ráz.

Ukazuje sa nám, že tento kompozičný prvok kladne napomáha základnú myšlienku fejtónu: tlmí sa citové zaujatie, s ktorým ju autor sleduje. Obrazne možno povedať, že dodatok je „mäkkým" zakončením fejtónu.

Kompozičná schéma fejtónu

Téma

I. Miestne a časové okolnosti popudu spracovať tému

II. Úloha fejtónu „logická spojka" I. a II. časti

A Spôsoby kosenia a mlátenia
predtým: a) kosák a cep
b) kosa a cep
c) kosa a ručná mláťačka
d) kosa a gepel
e) kosa a mláťačka
f) stroje (u statkárov a kulakov)

B
teraz: g) + kombajn (družstevné hosp.)
h) — staré nástroje, stroje (súkr. hosp.)

III. Úvaha „logická spojka" II. a III. časti

α) Záver s hlavnou myšlienkou: ťažisko fejtónu
β) Prognóza a rada budmerickým družstevníkom

Dodatok

Jazyková realizácia

A. Slovník

Rozoberaný slovesný celok charakterizujú z jazykovej stránky najmä pomenovacie prostriedky. V súlade s požiadavkami slovesného druhu, v ktorom sa rozvíja téma, používa autor aktualizované pomenovania, vyňaté z hovorového štýlu a veľmi úsporne prostriedky z krajového nárečia. V mnohých prípadoch ide o pomenovania metaforické.

R a n o s t a j — „človek, ktorý vstáva zavčasu": *Budmeričania sú ranostaji . . .;*

b r e c h a ť s p o z a p l o t o v — „zlomyseľne mrzko vykrikovať a nadávať": *takto spoza plotov brechať môžu len ľudia — budmerické zlé jazyky — . . .;*

z l é j a z y k y — „ľudia so zlými jazykmi" (v hovorovom štýle lexikalizovaná metonymia);

p o P e t r e P a v l e — „po dvadsiatom deviatom júne": *Vyžínať sa začalo po Petre Pavle . . .; p r e d J o z e f o m* — „pred devätnástym marcom": *. . . a mlátiť sa prestalo pred Jozefom,* čo býva i dnes ešte štyri dni po pätnástom marci;[2]

k a ž d ý o d b o h a r o k — „každý rok". Výraz *odboha* je tu zdôrazňovacou časticou ľudového rázu, ktorá zdôrazňuje zámeno *každý;*

s p r o s t ý t r u ľ o — „hlúpy človek": *Taký sprostý truľo dnes už zaručene u nás neexistuje!* — Prídavné meno *sprostý* len stupňuje to, čo už obsahuje význam slova *truľo.* Tento spôsob dvojitého vyjadrenia tej istej veci je v hovorovom štýle bežný;

d e d k o a b a b k a — „starý otec a stará mať": *Ako poriadny človek, mal som aj dedka s babkou.* — Krajový názov príbuzenského vzťahu spolu s inými prostriedkami individualizuje tému;

n a p ä t o r o p s í c h z a š t e k a n í: Bývali [dedko a babka] *v dedine, vzdialenej od Budmeríc na pätoro psích zaštekaní, čo je podľa dnešnej miery niečo vyše desať kilometrov.* — Ide o ľudový spôsob udávania vzdialenosti metonymického rázu (ako napríklad „na jedno streľeňia", „na dobrú hodinu chôdze"), ktorý čitateľ môže chápať ako prvok s humoristickým nádychom.

Tento expresívny lexikálny prvok použil Hečko ešte raz v tom istom fejtóne v takomto kontexte: *Vtedy prišla do našej dediny, vzdialenej od Budmeríc na pätoro psích zaštekaní, prvá parná mláťačka* (str. 96). Mohlo by sa o tom diskutovať, či takýto výrazný jazykový prvok možno použiť viac ráz ako raz, tobôž v krátkom slovesnom útvare, akým je fejtón.

[2] Číselný údaj, vyjadrený opisom. Pozri aj nižšie.

Domnievame sa, že estetický účinok tohto prvku, transponovaného z ľudovej reči, ktorý — povedali by sme — má v sebe čaro ľudového myslenia, sa dvojitým použitím tlmí. V takomto prípade aj dva razy je — veľa.

V tejto súvislosti pokladáme za vhodné povšimnúť si aspoň krátko, ako Fr. Hečko vyjadruje k v a n t i t u. Toto je totiž charakteristické pre celú jeho tvorbu.

Veľmi často vyjadruje Hečko kvantitu presne matematicky. Čísla sa v jeho dielach vyskytujú často (pozri napríklad v Červenom víne III, str. 216; v Drevenej dedine, 4. vyd., str. 373). I keď sa ich spisovateľ očistom odrieka, nezaobíde sa bez nich. Na str. 64 *(Tursko)* píše: *Číslice dosť nenávidím (v rečiach i v novinách), ale tu ich musím použiť ešte raz. Akosi patria do nového spôsobu života.* — Túto Hečkovu pripomienku treba chápať ako ospravedlnenie, nie ako postoj k číselným údajom. V nej vlastne nepriamo čitateľovi hovorí: „Prepáč, že zasa siaham do priečinku čísel, ale je to potrebné." Kladný postoj k číslam a k matematike v hospodárení družstiev vyzdvihuje Hečko priam nástojčivo vo fejtóne *Tursko* (str. 63).

Nie preto sa autor vyhýba číslam, že by ich azda nenávidel — veď vo fejtóne Tursko sa jasne ukazuje opak — lež čiastočne sa ich zrieka len z ohľadu na čitateľa. Uvedený odsek priam hovorí: „Priatelia, vážte si čísla a nezanedbávajte ich!"

Aby nemusel Hečko „znepokojovať" čitateľa číslami, vyjadruje číselné pojmy opisom. Vo fejtóne *Najkrajšia dedina v okrese* (str. 104) čítame: *V kancelárii JRD som sa podozvedal rozličné ružindolské nové číslice.* [Malo byť „čísla".] *Účtovník ma nimi zasypal ako ľadovec vinohrad! Aby sa čitateľ nenaľakal novej matematiky, použijem namiesto nových radšej s t a r é číslice a namiesto určitých radšej n e u r č i t é č í s l o v k y* (riedi G. H.).

Z tohto autorovho úmyslu, využitého umelecky, vychodí aj použitie ľudového údaja *na pätoro psích zaštekaní.*

Z použitých „starých" a „neurčitých" čísloviek uvedieme aspoň tieto: *.. vyjdú z toho bezmála plné d v a t u c t y nových československých tisícoviek! ... A okrem peňazí zosype sa onomu družstevnému otcovi a synovi zrna obilného a kukuričného skoro z a n e p l n ý v a g ó n ...*

Toto bohatnutie začalo[3] *najmä vlani a pokračuje v dobrom tempe i tento rok. Napríklad elektrických práčok je už v Ružindole toľko, k o ľ k o j e d e d í n v T r n a v s k o m o k r e s e, ak nie viac. Elektrických sporákov je menej — len toľko, k o ľ k o j e j e d n o t n ý c h r o ľ n í c k y c h d r u ž s t i e v tretieho a štvrtého typu v spomenutom okrese. Nového nábytku sa doviezlo do Ružindola možno aj v i a c, n e ž j e d o m o v v d e d i n e — trochu síce menšej od Ružindola, ale nie omoc.*

[3] Malo byť *začalo sa.*

V uvedených prípadoch opisné vyjadrenie kvantity opiera Hečko o presné číslo, z ktorého vlastne vychádza. „Neurčité" a „staré číslovky" sú v tomto prípade charakteristickou zložkou umeleckého pomenúvacieho postupu. Pravdaže, po opisnom spôsobe vyjadrenia kvantity siaha Hečko, ako je to zvyčajné, aj vtedy, keď za opisom nestojí presne zistený číselný stav, teda v takých prípadoch, keď opisné vyjadrenie kvantity verne odráža nepresné postihnutie množstva. Vyjadrenie kvantitatívneho príznaku veci aj v takýchto prípadoch je veľmi blízke tým prípadom, keď opis zámerne nahrádza presné vyjadrenie kvantitatívneho stavu (príznaku) veci.

Uvedieme len jeden charakteristický prípad *(Kláštor na Strahove,* str. 55):

Pred zrakom a srdcom návštevníka defilujú tu veľké mená českej vedy ... Mien je veľa, aj holé by sa sotva pomestili na rozotvorený hárok papiera. A pripojiť ku každému čo i len dve-tri vety, vznikla by obsiahla brožúra.

Vráťme sa teraz k ďalším jazykovým prostriedkom rozoberaného fejtónu:

Do Ča-stej! do Ča-stej; do Bud-me-ríc! do Bud-me-ríc!: Celú zimu sa po stodolách cupkalo v trojke do taktu: do Ča-stej! do Ča-stej! alebo vo štvorke do nôty: do Bud-me-ríc! do Bud-me-ríc! Ide o známy ľudový typ „zvukomaľby", pri ktorej sa akustický sprievod pohybu vyjadruje predložkovým výrazom rozloženým na slabiky, ktorý zvyčajne vyjadruje smerovanie do dedín (miest) v najbližšom okolí. (Napríklad deťom sa takýmto spôsobom „naplňuje" významom pravidelný fučavý zvuk rušňa.);

lúchať — „piť, popíjať veľké množstvo liehových nápojov": *Vtedy platilo príslovie, že kde sa búcha, tam sa lúcha.* Tento krajový expresívny prostriedok veľmi priliehavo vystihuje zvyčajný „sprievod" poľnohospodárskych prác v minulosti. Účinok tohto prostriedku sa stupňuje rýmom v prísloví *Kde sa búcha, tam sa lúcha.* Náznak krajovej hláskoslovnej podoby príslovia patrí k tým prvkom, ktoré lokalizujú (individualizujú) rozpracúvanú tému. Tento prvok so značnou dávkou humoru pokladáme za veľmi priliehavý na opisovaný situačný výsek skutočnosti. So zreteľom na obsah a estetický účinok kladne hodnotíme sloveso *lúchať* aj ďalej v autorskej reči ... *tí (Juščákovci) prelúchali všetko, čo vybúchali!* a rovnako v konklúzii za vyobrazením tejto etapy (b) hospodárskej výroby:

Nemyslím, že by sa na Slovensku našli ešte aj dnes takí chumaji, čo by sa chceli vrátiť do starých dobrých časov búchania a lúchania! — Výraz *dobré časy búchania a lúchania* treba hodnotiť ako „umelecký termín", ktorým sa ako citátovým označením pomenúva príslušné obdobie. V tomto prípade opakovanie nárečového prvku hodnotíme ako štylisticky adek-

vátne a kladne využité (porovnaj vyššie odchodný postoj k opakovaniu *na pätoro psích zaštekaní*);

šenk — „hostinec"; *holba* — „stará ľudová miera z nem. Halber, asi 7 dl, a potom azda aj nádoba ako príslušná miera": *Starý Juščák doniesol každý deň zo šenku dve holby páleného* ... Obe slová sa používajú ako krajové pomenovania priliehavo. Fejtón pomocou týchto prostriedkov ukazuje, že vznikol z popudu skutočnosti, ktorá sa lokalizuje do západného Slovenska; získava západoslovenský krajový kolorit.

Podobného rázu je aj pomenovanie:

tovarichársky život — „nádennícky život": *Sú to ľudia pokrútení na rukách i na nohách, chrbtové kosti sa im polámali do pravých uhlov, to všetko od toho, že sa veľmi, ale veľmi natrápili vo svojom tovarichárskom živote ...;*

rajčula — (v tomto prípade s nádychom humoru) „miesto, kde bol umiestený gepel a kde záprah chodil ustavične dookola — dookola": *Kto nie je z dediny, ten nevie, čo je gepel, a už sa ani nedozvie, čo bol. Bola to rajčula za stodolou a do nej zabudovaný ten gepel; geplové oje ťahali pevné voly, a tie sa krútili kolomdokola.* — Slovo má znaky bezprostredného ľudového obrazného pomenovania;

„domf" (lokomobila), *„treškasňa"* (mláťačka), *„obligátor"* (elevátor). — Tieto slová používa Hečko (v úvodzovkách) ako citátové a nie bez humorného zacielenia ich čitateľovi predstavuje ako deformované označenia predmetov, ku ktorým ako k čudám na diváky sa zbiehala celá dedina *(Zbehli sa deti, prileteli ženy, dovliekli sa starci a stareny).* — K týmto slovám patrí aj prevzatý názov *hajcer* (kurič);

pokrok až strach — „pokrok až z neho ide strach, veľmi veľký pokrok": *Bolo trochu roboty s dovážaním, prevážaním a odvážaním mláťačky, potratilo sa hodne času pri jej stavaní v úzkych a zapratanych sedliackych dvoroch, ale bol to pokrok, až strach!* — Ide o vyjadrenie substantívneho atribútu pomocou účinkového spojenia *až strach,* ktoré je bežné v hovorovom štýle. Spojenie *až strach* má približne takú funkciu ako hovorové prídavné mená „ohromný", „ukrutný". Skoro na tej istej rovine je výraz:

paromhovie — „nevedno": ... *Ale, paromhovie, prečo často tí istí gazdovia tak veľmi banujú za starými dobrými časmi ...?* Výrazom *paromhovie* autor vyslovuje súčasne rozhorčenie nad skutočnosťou, ktorú konštatuje veta. Tento postoj naznačuje aj interpunkcia. — Mohlo by sa uvažovať o tom, či spôsob písania tohto výrazu je správny, či by ho zatiaľ nebolo treba písať ako tri slová: *parom ho vie* (jestvuje aj *čert ho vie, čert ho tam vie, pán boh ho vie).* Sme toho náhľadu, že fejtón charakterizujú aj prvky tohto druhu („predbiehajúce" doterajšiu gramatickú normu).

Obdobný je výraz *j a k s a p a t r í* vo fejtóne List do Suchej nad Parnou na str. 118: *Dať dajú* [pokoj], *ale ja nedám im, dokiaľ to u nás nepôjde jaksapatrí! — Museli uplynúť dlhé dva roky, kým suchovské družstvo začalo ísť jaksapatrí. — Ten Šelpičan rozmýšľa „jaksapatrí", povedal som dlhému* ... Ide zväčša o výraz, použitý v priamej reči a potom využitý ako citátový aj v autorskej reči. Výraz má funkciu spôsobovej príslovky.[4]

z b l í ž e; z d í ž e: Dotisol som sa až na meter zblíže k vrčiacej opache. — ... a na nejakých troch metroch zdíže nechal [šofér] *strnisko vysoké na dobré dva decimetre!* Ide o slová z ľudovej reči. Spojenia *až na meter zblíže; na nejakých troch metroch zdíže* možno vyjadriť: „až do blízkosti jedného metra"; „na dĺžke nejakých troch metrov". Domnievame sa, že výrazy *zblíže, zdíže* sa môžu pomerne skoro stať neutrálnymi spisovnými slovami;

h l b o k o v o f e u d a l i z m e; v y s o k o v k a p i t a l i z m e: Narodila sa [prababička] *hlboko vo feudalizme, a to v ktorejsi dedine neďaleko Budmeríc. — Poľovnícky kaštieľ si Pálfyovci postavili už vysoko v kapitalizme, keď bolo mojej prababičke vyše päťdesiat rokov.* Príslovky *hlboko* a *vysoko*, ktoré sa zvyčajne používajú v priestorovej platnosti, používa tu Hečko vhodne na určenie časového stupňa príslušného obdobia.

Ide o slová, ktoré sú postavené v protikladnej symetrii proti sebe. Aj tieto prostriedky, ktoré majú v spojitosti s časovými predstavami príznaky novosti (aktualizovanosti), hodnotíme ako primerané pre fejtón, z jazykovej stránky všeobecne charakterizovaný „živšími" prostriedkami;

a p r o s í m — „a ešte k tomu", „a čo viac": *Ale mne neušlo ani to, ako obidvaja samostatní roľnícki manželia na celé minúty ustávali v práci. A prosím, v diaľke pohrmievalo!* — Tu máme vlastne do činenia s istým druhom výpustky. Namiesto „A prosím, ešte k tomu" ... „A prosím, treba uvážiť, že ešte k tomu v diaľke pohrmievalo!" sa používa len sloveso zdvorilostnej modality vo funkcii zdôrazňovacej častice. Pravdaže, zdôrazňovacia častica preberá v tomto prípade aj úlohu toho, čo pôvodne len zdôrazňovala;

t r a t i ť s a d o č e r t a — „miznúť", „odchádzať". *Staré dobré časy sa už definitívne tratia do čerta.* — Spojením *tratiť sa do čerta* autor naznačuje, že horlivo stojí za pokrokom a zápalisto súhlasí s označeným dejom, pretože je priam rozhorčený, ako možno individuálne hrdlačenie na poli spájať so vzdychaním po starých dobrých časoch;

s m l á ť a č k a m i s a r o z t r h l o v r e c e — „zrazu pribudlo veľa mláťačiek": *Po svetovej vojne sa s mláťačkami roztrhlo vrece: okrem parných prišli benzínové, naftové, elektrické.* — Metaforické spojenie *roztrhlo*

[4] Za podobné pokladáme aj tieto slová: *chvalabohy, bohužiale* (str. 8), *rukybozkávanie* (str. 30), *čokčomu* (str. 32), *panenanebi* (str. 32).

sa vrece s voľačím je ľudového pôvodu. Vyjadruje prudké pribudnutie, rapídny vzrast množstva voľačoho. Ide o názorné vyjadrenie veľkého množstva (intenzitná metafora);

poutierať stoličku niekomu — „veľmi vľúdne prijať niekoho", „privítať niekoho so všetkou pozornosťou a starostlivosťou": *Privítajte tých ľudí so všetkou vážnosťou a slušnosťou! Aj stoličky im poutierajte od prachu v družstevnej kancelárii, aj ruky im tuho — tuho popodávajte!* — Poutieranie stoličky milému — ale najmä vzácnemu — hosťovi patrí do povinností ľudovej pohostinnosti. Výraz *stoličky im poutierajte od prachu* treba chápať dvojvrstvovo: v priamom význame a zároveň vo význame metaforickom — ako symbol vľúdnosti. Na to vlastne Hečko priamo poukazuje v predchádzajúcej vete;

včuľ; porád — „teraz"; „ustavične": *Šľak vás traf! Voľakedy bolo ticho a včuľ porád voľakto vykrikuje!* — Tu sa stretávame s krajovými lexikálnymi prvkami, ktoré úsporne charakterizujú nahnevaného odporcu poľnohospodárskeho pokroku zo západoslovenskej dediny.

Ešte si povšimneme výstižné a mnohostranne zladené prirovnanie, zodpovedajúce postupom ľudového obrazného myslenia:

Na scelenom poli medzi potokmi kosili a mlátili kombajny ostatný družstevný jačmeň. Pripadalo mi to také, akoby si boli dvaja mocní a hladní chlapi ukrajovali nožmi krajce z jedného veľkého bochníka chleba: jačmeňa očividne ubúdalo a ubúdalo . . . Ľudovosť tohto obrazu podťahuje aj jeho uvedenie *Pripadalo mi to také.*

S istými výhradami možno sem priradiť aj nadávku opisom, ktorá skrýva v sebe prirovnanie: *Ty len ďakuj pánu bohu, že ti stvoril krátky nos, aspoň sa pôjdeš trávy napásť, keď družstvo krachne!* — Tu sa stretávame s „ohľaduplnou" rozvedenou nadávkou, narážkou na podobnosť s kravou.

Z ostatných fejtónov uvedieme aspoň niekoľko priliehavých prirovnaní:

oblôčky nie väčšie od lopúchových listov (str. 5);

. . . *pracovný výkon v poľnom hospodárstve plynie tu presne podľa rytmu pesničky: „Vrť sa, dievča, vrť sa, dievča, okolo mňa!", kým pracovný výkon na miestnej píle a v miestnej lekvárni vlečie sa zase presne na nôtu pesničky: „Boleráz, boleráz, zelený boleráz . . .!"* (str. 6);

hríby tvrdé ako jablká, hríby ako detské pästičky — Tieto prirovnania sú jednoduché, nehľadané a pritom utešené. Ich názorná plnosť sa nám ukáže v kontexte: *Panebože, hríby! Nefalšované, pravé, mladé, tvrdé ako jablká!* — Každý, kto aspoň kde-tu chodieva na hríby, priam ich vidí a čuje (ako by si klepkal po jablkách) pri tomto zobrazení.

K druhému prirovnaniu treba podotknúť, že nasleduje po antitéze známej každému hríbárovi a živo predstavujúcej radosť z celých kŕdľov sviežich hríbov:

Díval som sa, pozeral na zem, ale nič. Videl som len bukové lístie (predstava A), *kde-tu rozviate po ihličí a machu. Kde sa tu vzalo, myslím si, lenže noha sa mi pošmykla a po príkrom svahu skĺzol som trochu nadol. A ako som padal, zamrazilo ma: bukové lístie sa v tej chvíli premenilo na hríby!* (neplatí predstava A, lež B). *Až ma tak oči zaboleli...*

V takej chvíli si inteligentný človek sadne. A pozerá sa ako malé dieťa: hríb pri hríbe, dubák pri dubáku! A všetky mladé, nežné ako detské pästičky (str. 23).

Sem možno priradiť metaforické spojenia:

psí Ursus: To tichí a pokorní psíci nerobia, ale len psí Ursusi...! (str. 31). Myšlienkový postup pri vzniku tohto metaforického spojenia sa dá naznačiť takto: „pes ako Ursus" / „Ursus v skupine psov" > *psí Ursus;*

ľudské kozľa: Lenže zatiaľ čo sa sudca usiluje dať dokopy otca s materou týchto milých ľudských kozleniec, a preto ich aj dal predviesť do súdnej siene, manželia si vyplazujú jazyky! (str. 32). — Myšlienkový postup vzniku tohto spojenia je obdobný: „človek ako kozľa" / „kozľa (mláďa) v skupine ľudí" > *ľudské kozľa.*

Takéto metaforické určovacie syntagmy sú pre Hečkovu prózu charakteristické. Napríklad v Červenom víne sa používa označenie *psie teľce* („psy ako teľce" > *psie teľce*). Meno pripodobňovanej predstavy sa stane druhovým prídavným menom (určujúcim členom) a meno predstavy, ku ktorej sa pripodobňuje, ostáva v základnej podobe, stane sa určovaným (základným) členom syntagmy. Ide tu o voľačo podobné ako v prípade: *zelená lúka* > *zeleň lúky.*

Stručne možno povedať, že medzi príznakovými pomenovacími prostriedkami rozoberaného fejtónu prevažujú tie ľudové a hovorové prvky, ktoré majú celoslovenskú platnosť. Prirovnania a metafory sú priehľadné a ľudovo názorné. Krajovými lexikálnymi prostriedkami narábal Hečko so starostlivou úspornosťou, takže západoslovenský krajový kolorit fejtónu nie je na ujmu typickosti predstavenej a spoločensky veľmi aktuálnej skutočnosti. Snaha po aktualizovaní pomenovania je v súlade so „živým ovzduším", ktoré sa všeobecne spája s pojmom fejtónu. Hečko esteticky nosný rozptyl medzi nocionálnymi a expresívnymi jazykovými prostriedkami tu neprekročil. Možno povedať, že inventár pomenovacích prostriedkov, ktoré spisovateľ v danom prípade používa, je adekvátny slovesnému žánru. Neplatí to len o rozoberanom fejtóne, lež (okrem málo výnimiek) aj o celej Hečkovej zbierke. Toto konštatovanie bude zaiste pozoruhodné pri posudzovaní Hečkovho pomenúvacieho inventára v rámci celej jeho tvorby.

Hečko používa v každej časti rozoberaného fejtónu úsečnú vstupnú a zhrnujúcu vetu. Vstupnou vetou naznačuje obsah nasledujúcej časti rozprávania a zhrnujúcou vetou vyslovené stručne zhŕňa. Obsahová závažnosť takejto vety sa vyznačuje aj tým, že tvorí samostatný odsek:

Leto som strávil v Budmericiach. — Začnem od svojej prababičky. — Ako poriadny človek, mal som aj dedka s babkou. — Vychovali ma otec s materou. — Svetovú vojnu som prežil ako chlapec. — Staré dobré časy sa už definitívne tratia do čerta.

Inokedy zhrnujúca veta je širšie rozvinutá a má gradačnú tendenciu: *Takto odpľúvať a šomrať, takto búchať a hrešiť, takto spoza plotov brechať môžu len ľudia — budmerické zlé jazyky — čo nemôžu zabudnúť na „staré dobré časy"*. Takouto vetou sa len pregnantnejšie naznačuje, stručne rekapituluje gradácia predchádzajúcej časti rozprávania.

Výpovede troch dedinských „zlých jazykov" priliehavo vystihujú situačnú úsečnosť a zámlkovosť hovorovej reči.

Nežičlivý a opovržlivý postoj sa naznačuje nepomenovaním podmetu: *Zvážajú ako komedianti.* — Tu sa naznačuje, že za nevyjadreným podmetom, treba v mysli dudravého občana hľadať korenenú nadávku.

Zámlkovosť ľudovej reči charakterizuje aj súvetie: *Chlapča pred volmi ako chlapča, inde sa ani nedívalo, len na kombajny* (— „Chlapča pred volmi *sa správalo* ako chlapča . . ."). Citovo kladný postoj k zástupcovi novej generácie Hečko vyjadruje zdrobneným pomenovaním *chlapča,* ku ktorému sa vzťahuje sloveso v strednom rode. Touto zdanlivou drobnosťou vyjadruje Hečko, že sa vžíva do chlapcovho duševného stavu a súčasne máme dojem, akoby ho pohladkal (pozri aj vyššie postoj detí ku kombajnu).

Charakteristiku obdobia kosy a cepu dosahuje Hečko veľmi priliehavo krajovým príslovím *Kde sa búcha, tam sa lúcha.* Príslovie má charakteristickú dvojdielnu podobu, zviazanú súvzťažnými zámennými príslovkami a súčasne aj zvukovou zhodou slovies, ktoré pomenúvajú dve spolu sa vyskytujúce činnosti.

Vcelku možno povedať, že Hečko používa v tomto fejtóne syntaktické prostriedky hovorového štýlu. Ukazuje to priehľadná stavba viet a inventár spojok.

Z ostatných fejtónov treba spomenúť aspoň tieto syntaktické prvky:

modálna konštrukcia *bolo* + infinitív — *bolo pospomínať.* — Spojenie vyjadruje potrebnosť, nutnosť: *A hľadať hríby je ťažká vec. A sušiť ešte ťažšia. To vidieť aj z toho, čo všetko bolo mi tu pospomínať, kým som sa dostal až k hríbom* (str. 21);

podmienková konštrukcia s infinitívom: *Hračiekvkaždej triede je toľko, že byť maličkým, raz by som nevedel, ktorej sa prv zmocniť.* (Str. 45) — *Nebyť prídelového pokračovania, liezli by nahor všetky deti naraz, všetkými smermi, i hore korytom!* (Str. 47)

Obe konštrukcie majú pôvod v ľudovej reči a sú pre Hečkovu prózu charakteristické.[5]

Ako sme ukázali — a tak to zväčša býva — ťažisko, ktoré jazykovo charakterizuje rozoberaný fejtón, je v okruhu pomenovania, v slovníku, menej v syntaxi. Výška podielu slovníka a skladby na jazykovej charakteristike nášho fejtónu je koniec-koncov dôsledok ich objektívne daného vzťahu.

Z hláskoslovných javov, ktoré sa vo fejtóne využívajú štylisticky, možno uviesť len slová: *lúchať, porád; skrzevá, jakoríč, náteda*; azda aj: *domf, treškasňa, obligátor.* Uvedené hláskoslovne príznakové slová sa používajú len v priamej reči alebo ako citátové slová. Úspornosť hláskoslovných odchýlok od normy treba len vítať, veď hláskoslovné prvky nemajú ani zďaleka tú charakterizačnú silu ako slovníkové a syntaktické.

•

Na základe štylistického rozboru Hečkovho fejtónu *O starom a novom kosení a mlátení* dochádzame k uzáveru, že ide o slovesný celok, ktorý je z hľadiska použitých jazykových prostriedkov i kompozične adekvátnym vyjadrením témy. Hečkova prístupne a ľudsky fundovaná umelecká argumentácia je pôsobivá a účinná, a to aj u čitateľa, čo nemá priamy vzťah k spracovanej téme.

Osobitne treba vyzdvihnúť pozornú kompozíciu. Ukazuje sa, že aj „drobná" próza, ak má byť umelecky a vecne účinná — a takou knižne vydané Hečkove fejtóny aj naozaj sú — má na spôsob rozpracovania témy celkom oprávnené nároky. Možno povedať, že fejtón, ako živý krátky slovesný útvar, umelecky glosujúci časové spoločenské problémy — ale aj intímne individuálne zážitky, je útvar, ktorý veľmi dobre zodpovedá Hečkovmu umeleckému naturelu.

Dúfame, že Hečkove fejtóny, ktoré nezakrývajú svoju dobromyseľnú opravnú spoločenskú tendenciu, budú mať kladný vplyv aj na umeleckú úroveň besedníc v našej tlači. Aj toto je jeden z dôvodov, prečo sme Hečkovmu fejtónu venovali toľko miesta.

---

[5] Pozri v *Červenom víne* pomerne veľmi frekventovanú nárečovú konštrukciu s meravým prechodníkovým tvarom *buda.*

PLURÁL ÚCTY V KUKUČÍNOVOM DIELE

Jozef Ružička

1. O pluráli úcty hovoríme vtedy, keď podávateľ jazykového prejavu (hovoriaca alebo píšúca osoba) používa o j e d n e j tretej osobe p l u r á l o v é tvary zámen alebo slovies. Ide tu teda vždy o tvary množného čísla osobného zámena *(oni, ich, im . . .)*, zriedkavejšie aj o tvary ukazovacieho zámena *(tí, tých, tým . . .)* a o tvary 3. osoby množ. čísla slovies *(vravia, robili, budú, prišli by . . .)*. Príklady z hovorovej reči: *Na sviatky p r í d u k nám aj m a m i č k a. — Vtedy n á š o t e c o c h o r e l i na zápal pľúc.*

Zámeno t r e t e j o s o b y, ako aj slovesné tvary t r e t e j o s o b y sa tu používajú odôvodnene, pretože tu ide vždy o tretiu gramatickú osobu čiže o osobu, ktorá sa nezúčastňuje na rozhovore — nie je to teda ani prvá, ani druhá osoba.

Na tomto základe odlišujeme plurál úcty od o n i k a n i a, t. j. od používania 3. os. plurálu na oslovenie jednej osoby, ktorú gramaticky chápeme ako druhú osobu (ku ktorej sa hovorí). Onikanie je na tej istej rovine ako tykanie a vykanie, pretože ide o osobu, ktorá sa zúčastňuje na rozhovore. Ukazuje nám to tento úryvok:

„P á n f a r á r — a čo b u d ú v e č e r a ť?“ riekla po toľkom okúňaní.
V izbe ticho, pán farár akoby nečul.
„Lebo neviem, čo sa i m bude páčiť.“
„Ale už máte vedieť!“ ozval sa prísne, nepozrúc na ňu.

(Kukučín II, 1930, 44)

Plurál úcty namiesto singuláru — keďže ide o jednu osobu — sa používa z príčin s p o l o č e n s k ý c h. Závisí od vzťahov medzi jednotlivými skupinami v spoločnosti alebo od vzťahov medzi členmi tej istej spoločenskej vrstvy, či sa použije plurál úcty — tretia osoba množného čísla, alebo singulár — tretia osoba jednotného čísla. Vo všeobecnosti možno povedať, že plurál úcty používajú osoby spoločensky nižšie postavené o osobách spoločensky vyššie postavených. O osobách spoločensky nižšie postavených sa plurál úcty nepoužíva nikdy.

Za osoby spoločensky vyššie postavené pokladajú deti svojich rodičov, starých rodičov, ako aj na ich úroveň postavených iných členov rodiny. O nich sa používa plurál úcty nielen v dedinskom roľníckom prostredí, ale často aj v mestách. Ako príklad uvádzame tieto úryvky:

„To si ty navarila?“
„Prečo sa pýtaš?“ povedala Penička. Vstala. Pomrvila sa mu prstami vo vlasoch. „To mamka navarila svojmu synáčikovi.“

„Naozaj? M a m a tu b o l i?“
„B o l i, Janíčko. Ale sa ťa n e d o č k a l i.“

(Tatarka, Radostník 141)

„Magduša... Vraniačka,“ povedal Jano Klino. „Boli sme si brat a sestra, od jedného otca sme. Ešte stále si otcovi prednejšia ako ja. Tebe už dávno p r e p í s a l i polovicu celej našej boľavej otcovizne. Vraniačka, povedz, a mne n e m ô ž u? Prečo si to urobila? Tatu si napojila, pomútila si i m hlavu. Na úrad si i c h dotiahla. Videl som. A donútila si i c h zlomiť podpis. Pred Vieskou si i c h na potvoru obrátila. Urobila si z n i c h, ty beštia, chudáka. Toto vám, Vraniakovci, nikdy neodpustím!“

(Tatarka, Radostník 136)

Pravda, za spoločensky vyššie postavené osoby sa na našich dedinách pokladali, ba aj dodnes v roľníckych vrstvách často pokladajú úradné osoby a vôbec inteligencia. O nich sa preto tiež používa plurál úcty. Vidno to aj z ukážok z literatúry:

Ale v tej úzkosti prišiel na novú výhovorku.
„Viete, ja ich u seba nemám, lebo mi ich ešte nedali. Keby ich mal, azda by sa túlal tu pomedzi svet! Ale čakám na ne. Popoludní idem k p á n u n o t á r o v i blatovskému. K á z a l i mi popoludní prísť. Viete, d l ž n i s ú pánu farárovi — ale nerecte ani slova...“

(Kukučín, Mišo)

„P a n i u č i t e ľ k a o d k a z u j ú, že i m nemáte čo rozkazovať,“ pribehne Lašút zadychčaný.
Púplava sa nahnevá a spraví to najhoršie, čo môže: pošle pre učiteľku milíciu.

(Hečko, Drevená dedina, 1952, 38)

Takto sa používa plurál úcty v ľudovej reči temer na celom Slovensku. Podľa rozličných diferencií v dedinskom kolektíve, ako aj podľa rozličných situácií pri konkrétnych rozhovoroch uplatňuje sa plurál úcty vo väčšej alebo menšej miere.

V doterajších gramatikách spisovného jazyka sa o pluráli úcty obyčajne ani nehovorí. Je to aj preto, lebo sa táto otázka doteraz neskúmala. Na začiatok výskumu azda postačí, ak si v tomto článku všimneme našu otázku v niektorých prácach Martina Kukučína. Prípadný ďalší výskum ukáže, v čom sa odlišujú iní naši poprední spisovatelia od Kukučínovho používania plurálu úcty.

O Martinovi Kukučínovi sa všeobecne tvrdí, že majstrovským spôsobom vedel použiť ľudové reálie aj ľudovú reč v svojom literárnom diele. Kukučínovo majstrovstvo však nespočíva iba v tom, že vedel hlboko načrieť do skutočného života našej dediny a že svoje bohaté skúsenosti vedel uplatniť

nevtieravým spôsobom. Jeho majstrovstvo sa preukazuje aj tým, že prvky ľudovej reči vedel zámerne využiť v súlade s hlavnou myšlienkou jednotlivých svojich prác.

Plurál úcty možno pokladať za všeobecne platný prvok ľudovej reči. Preto by sa dalo očakávať, že Kukučín vo svojich prácach z dedinského prostredia bude používať tento ľudový prvok dôsledne, a to v tej miere, ako je známy z ľudovej reči. No nie je to tak. V jeho diele nachádzame celú funkčnú škálu pri používaní tohto prvku ľudovej reči. Preberieme si niekoľko jeho prác, aby sa nám ukázalo, ako Kukučín v rozličných situáciách rozlične narába s plurálom úcty. Pousilujeme sa pritom jednak zaradiť plurál úcty do systému kategórie osoby, jednak zistiť zákonitosti, platné pre tento jav ako štylistický prostriedok Kukučínovho literárneho jazyka.

2. Najbližšie k ľudovému spôsobu je používanie plurálu úcty v niektorých kratších črtách z prvého obdobia Kukučínovej tvorby. Ako príklad možno uviesť črtu *Mišo.*[1]

V tejto črte stoja vedľa seba dve spoločenské skupiny. Na jednej strane sú páni vo všeobecnosti: jablonický farár Drozdík, druhý farár z Vrženíc (Drozdíkov priateľ), notár a ostatní úradníci z Blatoviec, krčmár a jeho dcéra Ninka, richtár z Jablonice. Na druhej strane je pospolitý ľud — sluhovia a sedliaci: sluha Mišo a slúžka Kata Ločmanka z jablonickej fary, zakazáč (boženík) Teliar, kostolník Pažítka, sluha Barborčík z vrženickej fary, stará sedliačka Grnáčka a jej dcéra a iní.

V rámci obidvoch spoločenských skupín ľudia si vykajú alebo tykajú, čo závisí jednak od osobného vzťahu, jednak od veku jednotlivých ľudí. To však pre používanie plurálu úcty nemá význam. Dôležité je, že páni vždy vykajú svojim sluhom a ako oslovenie používajú krstné meno.

Ešte dôležitejšie je však to, že pospolitý ľud — najmä služobníctvo — svojim pánom vždy oniká, a ak je to potrebné, používa úradné oslovenie — titul. Ukazuje sa to napr. v tomto úryvku:

„Máte ešte u mňa štrnásť zlatých," vraví pán. „Či tak?"
„Nuž ako o n i r á č i a, proskám pekne. Ja sa už n a n i c h dám..."
„To sa má vedieť!" učí ho pán.

(II, 1930, 61)

Plurál úcty používa Kukučín v črte *Mišo* v piatich prípadoch.

[1] Z kratšej prózy uvádzame ukážky podľa *Sobraných spisov Martina Kukučína.* Tlačou a nákladom Kníhtlačiarskeho účastinárskeho spolku v Turčianskom Sv. Martine, sväzok I (1928), sväzok II (1930), sväzok III (1928). Z románu *Dom v stráni* citujeme podľa vydania v Spoločnosti priateľov klasických kníh z roku 1954, pričom sme jednotlivé miesta skontrolovali s textom zväzku IV a V vyššie uvedených Sobraných spisov Martina Kukučína z roku 1929.

Po prvé, pospolitý človek — sluha Mišo — používa plurál úcty o pánovi, keď hovorí s pánom. Uvedieme si príklad:

Mišo dosť obratne sa zvrtol. No ledva urobil dva kroky, ešte sa obrátil.
„Ešte mám lístok tuto. D a l i mi ho N i n k a z F ú r i e."
„Čo ste hľadali na Fúrii?" rozhneval sa pán nanovo.

(II, 1930, 50)

Po druhé, pospolitý človek — napr. sluha Mišo alebo zakazáč Teliar — používa plurál úcty o pánovi, keď hovorí s iným pospolitým, seberovným človekom. Ukazujú to tieto dva príklady:

Z rozhovoru Miša s Katou Ločmankou:

„P á n f a r á r mi v e r i a. A uvidíte," to Mišo vraví už slávnostným hlasom, „uvidíte, že prídem triezvy. A pozrite," roztvoril dlaň, „mám tu štrnásť zlatých. Ani za ten petriol n e c h c e l i strhnúť!"
„Nech si r o b i a, ako c h c ú," odvetí Kata rozplakaná.

(II, 1930, 66)

Z rozhovoru Miša so zakazáčom Teliarom:

To zas bola taká pravda, že sám Teliar musel prikývnuť.
„Nech ho čert vezme — opijeme sa! Aspoň raz do roka. Kto vie, kedy budeme takto spolu. A keď budeme opití, veď nás nenechajú. R i c h t á r s ú na koňoch. O d v e z ú nás až k fare. Vyspíme sa, ani čert nás nepozná."
„Ak čert nie, ale pán farár hej. A Ločmanka!" Ako si toto pomyslel, váby Teliarove stratili svoju moc nad ním.

(II, 1930, 74)

Po tretie, pospolitý človek používa v rozhovore so seberovným človekom plurál úcty o svojich rodičoch, alebo o rodičoch svojho spolubesedníka. Ukazuje sa to v rozhovore Miša s Grnáčovou dcérou. Mišo starej Grnáčke ináč vyká.

„A si tu len sama?"
„Ah — m a ť i š l i do sklepu, s ú tiež tuná."
„A n e b o j a s a, že sa i m niekde zatáraš?"
„A kde by sa mala?"
„Nuž len. Človek zablúdi, ani sa nenazdá, a ešte, keď je takýto, takýto — nuž pekný!"
Tu mu nos veľmi zaihral.
„Ej, Mišo, vy ste akýsi... Nebola by sa ver' nazdala!"

(II, 1930, 69)

Po štvrté, pospolitý človek — v našom prípade sluha Mišo i slúžka Ločmanka — používa plurál úcty o svojom pánovi (ako aj o pánoch vôbec) aj v tzv. vnútornej reči. Ide tu o myšlienky konajúcej osoby, ktoré sú gramaticky podané ako priama reč:

„Čo si to zas urobil, čo si urobil!" vytýka mu akýsi vnútorný hlas. Nevedel si, že sa na to h n e v a j ú, že si taký prišiel!"

(II, 1930, 57)

„Eh, slovo je slovo . . ." teší sa. No i to už pobledlo v jeho očiach. „Len prečo mi z a k a z u j ú? Veď by sa ja len trochu — iba čo by sedel a na druhých pozeral . . ."

(II, 1930, 57)

Sem možno priradiť aj príklady na plurál úcty z autorskej reči. Ide vždy o prípady, v ktorých autor hovorí akoby slovami konajúcej osoby — Miša alebo Ločmanky. Konanie alebo aj opis sa podávajú z hľadiska sluhu. Uvedieme dva príklady:

Ako Ločmanka zbadala, že p á n s a už o b l i e k l i, ako ranná víla doniesla na tácni raňajky. Varí ich najradšej; nemusí sa chodiť k pánovi radiť, čo r o z k á ž u. Káva býva každý deň.

(II, 1930, 56)

Mišo zaľúbil sa do svojej myšlienky. Bol by ju rozpriadal do nekonečna, keby ho nebol pomýlil veľmi hlasný vrzgot topánok. Ide k nemu veľmi, ale veľmi dlhý kabát. No a v tom kabáte trochu vidno, hej veru, to s ú v r ž e n i c k ý p á n f a r á r. O n i ver', druhý nikto nechodí v takom dlhočiznom kabáte. Okrem neho m a j ú i klobúk, dosť vysoký, a na nose belasý škripec — to proti tomu prachu . . .

(II, 1930, 76—7)

Po piate, pán používa v rozhovore s pospolitým človekom plurál úcty o inom pánovi, ktorému ináč vyká alebo aj tyká. Tak napríklad vrženický farár tyká svojmu kolegovi Drozdíkovi, ale v rozhovore s jeho sluhom Mišom používa o ňom plurál úcty. Tým sa z hľadiska pána zdôrazňuje spoločenský rozdiel medzi pánom a sluhom.

„I vy ste tu, Miško?" A pán farár podáva mu svoju malú ruku. „Kde s ú p á n f a r á r?"
„N e p r i š l i ver'. M a j ú —"
„Škoda. Pozdravte i c h. A ako sa máte?"

(II, 1930, 77)

3. Celkom jednoliata sedliacka spoločnosť vystupuje v rozprávke *Neprebudený*. Všetky osoby sú sedliaci— dedinčania. Ondráš Machuľa, ako aj iné deti svojim rodičom a starším osobám vykajú. Rodičia svojim deťom, ako aj starší mladším zasa tykajú. Tu niet onikania ani v jednom jedinom prípade. Uveďme si príklady.

Z rozhovoru Ondráša Machuľu s jeho tetkou:

„Totka — keby s t e v e d e l i!"
„Keby som vedela — n e m u s e l b y s i mi povedať."

„Nuž poviem v á m čosi,"
„No!" posmeľovala ho ona.

(I, 1928, 44—5)

Z rozhovoru Zuzky Bežanovej s jej matkou:

„Ale v e r t e mi, mamo, nebolo to nič. Ja som mu doniesla jesť a stratila som s ním dve-tri slová. Blázon — mohol veru vedieť, že to nebolo naozaj."
„Nešťastné dieťa, č o s' to u r o b i l a! P r í d e š do rečí, nič po nič. Budú hľadieť na teba ako na nejakú bludárku. Ale nám to bolo treba?"

(I, 1928, 60)

Plurál úcty sa v rozprávke Neprebudený používa v jedinom prípade, a to vtedy, keď sa Ondráš Machuľa zhovára so starou Bežankou o svojej tetke — a tá je prítomná pri rozhovore. Uveďme si tieto miesta!

On obrátil sa k Bežanke, akoby o záštitu:
„Vidíte, takto r o b i a so mnou od rána. Ani na sobáš ma n e p u s t i l i, len čo som i m utiekol."
„Veď je už po..." riekla Bežanka.

(I, 1928, 88)

Bežanka opýtala sa totky:
„A ako ste to s ním urobili?"
„Akože som urobila: zaprela som ho!"
„Hej, zaprela... zaprela," skočil jej do reči, „a ani neviem, prečo. Mal som halenu novú, i nohavice, i klobúk — aha, aké stužky sú na ňom! Len pero chýbalo... mohol som ísť. I háčky som si ako svedčí zapäl, i všetko... a n e p u s t i l i ma. A teraz... už je koniec! Veď by ja bol utiekol — ale som nemohol prvej, len teraz. Keby ste len boli pozhoveli — no už je darmo."

(I, 1928, 89)

Ak tetka nie je prítomná pri rozhovore, Ondráš nepoužíva o nej plurál úcty. Tak je to v rozhovore so Zuzkou. Pozrime si príklady.

No husár nechápal, čo mu to vraví.
„Oneskoril som sa, hej... ale ja som nie vina. Keby nie t o t k a... ale do komory ma z a p r e l a."

(I, 1928, 100)

„Musíš mať háby ako iní mládenci."
„D á mi ušiť t o t k a — keď dopasiem. P o v e d a l a, že mi k ú p i i kožuštek."

(I, 1928, 43)

O svojej tetke nepoužíva Ondráš Machuľa plurál úcty ani vtedy, keď sa zhovára o nej so starou Bežankou. Najmä tieto príklady sú dôležité, pretože ide o rozhovor so staršou osobou, ktorá dbá na slušnosť a vyžaduje ju od mladých.

Pokojným hlasom mu povedala:
„Choď, syn môj, domov. A aby si sa nepochválil nikomu, že ti povedala..."

„Nie, ani živej duši. Totka už, pravda, vie; ale tá nikomu nepovie." A rozradovaný husár odišiel domov.

(I, 1928, 59)

4. Pre náš cieľ je dôležitá aj Kukučínova rozprávka *Keď báčik z Chochoľova umrie.* Zemiansku vrstvu zastupuje tu Aduš Domanický. Spomínajú sa však aj iní reprezentanti zemianstva: Adušova žena a jej rodičia. Pospolitý ľud je zastúpený dvoma skupinami. Jednu z nich tvoria Eva a Adam — slúžka a sluha Aduša Domanického. Druhú tvoria zasa sedliaci: Ondrej Tráva a Juráňovci. K panskej spoločnosti treba rátať aj často spomínaného farára-dekana z Chochoľova.

Plurál úcty používa v tejto rozprávke v priamej reči iba slúžka Eva, a to len o príslušníkoch zemianskej skupiny, teda o Adušovi a jeho žene, i o jej rodičoch z Potočian. Zaujímavé je, že plurál úcty používa Eva vždy: v rozhovore s Ondrejom Trávom, so svojím mužom Adamom i s pánom Adušom. Uveďme si príklady.

Z rozhovoru Evy s Ondrejom Trávom:

„Ja som tiež z neho," riekla žena, už dosť obstarná, vezmúc kaňvy do rúk. „Ku komu ste prišli?"

„K Adušovi," odpovedal Ondrej.

„Pán veľkomožný ešte spia, včera boli na jarmoku. Prišli veľmi neskoro, nad samým ránom."

(I, 1928, 188)

Z rozhovoru slúžky Evy s Adušom:

„Mne zakázali," bránila sa slúžka. „Pani veľkomožná by sa hnevali..."

„Pani nebude vedieť. Ja to zariadim. Vidíš, tu je hosť. No, čo nejdeš?"

„Tam mi nedajú."

„Povedz, že to mne, a dajú."

„Nedajú — lebo pán veľkomožný sú dlžni... Žid tiež chce svoje. A pani veľkomožná mu zakázali..."

„Choď mi z očú — trať sa! Nech len vstanem, naučím ja teba slúchať — grobianka! Pred cudzími ľuďmi takto pána zahanbiť!"

(I, 1928, 195)

Z tejto ukážky vidno aj to, že Eva svojim pánom oniká, zatiaľ čo iným, napr. Ondrejovi Trávovi, vyká.

No Evin muž, sluha Adam, nepoužíva plurál úcty o svojich pánoch. Tým sa veľmi názorne vyjadruje jeho odmietavý postoj k biednemu zemianstvu, najmä k Adušovi Domanickému. Ukazuje sa to v jeho rozhovore s Ondrejom Trávom.

„Desať — dvadsať mier?" skúmal Adam s tým istým úsmevom. „Ale iste dvadsať — na málo sa on nepodoberie."

„Sto," temer šepky vyriekol Ondrej.

„Čo? Sto!" Adam sa prestal smiať. Pozeral s istým súcitom na Ondreja. „Veľký ste m u dali závdavok — však veľký?" A temer so strachom čakal Ondrejovu odpoveď.

„Desiatku."

„Chvalabohu!" zvolal Adam a úsmev sa mu vrátil zasa na ústa. Bolo vidno, že mu odľahlo. „Máte vy šťastie! Dobre, že viac od vás n e v y d r a n k a l. Desiatku — no, to ešte ľahko oželiete. Len načo ste m u dali — načo! Ale ste nevedeli že, že —"

„A čo ťa do toho, Adam?" okríkla ho žena. „Každý robí, ako môže."

„Veď to, že robí, ale necigáni takto. Čo n e r o b í aj o n? A tento chudobný človek má m u darovať svoje mozole?"

„Ale ja?" ozval sa Ondrej. „Ja nie — kdeže by ja... Ak nemá jačmeňa, vráti závdavok duplom..."

„Kdeže duplom! Buďte radi, ak na svoje vy... vy... Ale ako? V dome nemáš šajnového groša — čítať ich vy ľahko nebudete. Urobte nad nimi kríž."

(I, 1928, 192)

Už z tohto rozhovoru vidno aj to, že plurál úcty o Adušovi nepoužíva ani Ondrej Tráva. Z Ondrejovho rozhovoru s gazdom Juráňom sa ukazuje, že ani ostatní sedliaci nepoužívajú plurál úcty o zemanoch.

„Či som vám nepovedal?" bolo prvé, čo počul od gazdu Juráňa, keď mu všetko vyrozprával. „Toho richtára nemáte, aby sa mu t e n d a l. Ani Žid m u nechytí. Rozumu m á viac ako všetci fiškáli — čert m u diktuje."

„Radšej už nerozprávajme o ň o m!" hodil rukou Ondrej. „Škodoval som desiatku, hnevu som užil za stovku. Nech si ju m á. Ja už nikdy s n í m nebudem mať nič."

(I, 1928, 212)

Na pochopenie celkovej situácie treba ešte spomenúť, že Ondrej Tráva zemanovi Adušovi Domanickému vždy vyká. No Aduš najprv Ondrejovi tyká ako sluhovi, pričom mu vyhadzuje na oči, že nie je zeman.

„A čo s a t y s m e j e š? Ty trhan!" oboril sa naň Aduš. „Čo s i t y? Zeman s i t y? P a k u j za pec!"

Tráva hodil plecom, odvrátil sa od pána Aduša...

(I, 1928, 167)

„Pán Aduš!" zaliečal sa mu o chvíľu Ondrej. Trochu sa zľakol, že sa táto dobrá kúpa kazí. „Po čom ho d á t e?"

„Keď s i žobrák — n e k u p u j! Po ničom." A pán Aduš odstrčil ho lakťom od seba.

(I, 1928, 173)

Neskoršie, pri Ondrejovej návšteve v Domaniciach, vyká Aduš už aj Ondrejovi. Uvedomuje si rozdiel medzi sluhom a samostatným človekom z ľudu.

No rozišli sa mu driemoty, keď začul triezvy, mocný hlas Ondrejov:

„Prišiel som si po jačmeň, čo som v Podhradí kúpil. Ja, že sa z o b u d í t e, čakal som — ale zas do polvečier nemôžem. D a j t e kľúče a p o š l i t e niekoho so mnou nasýpať."

„To s t e v y — aha! U Mayera — už viem. No, d o č k a j t e, vstanem: cudzích ľudí nehodno posielať po sypárňach..."

(I, 1928, 194—5)

5. Najdômyselnejšie používa Kukučín plurál úcty v románe *Dom v stráni*. Súvisí to predovšetkým s tým, že spoločenské rozvrstvenie osôb zúčastnených na deji románu je zložitejšie než v ktorejkoľvek predchádzajúcej Kukučínovej práci. Pravda, už aj v predchádzajúcich prácach nachádzame jednotlivé protiklady, ale ich komplex v románe Dom v stráni si vyžiadal osobitné hodnotenie aj plurálu úcty, priam tak ako celkového systému kategórie gramatickej osoby.

Spoločnosť sa v románe Dom v stráni v zásade rozpadáva na dve vrstvy. Na jednej strane stojí trieda vykorisťovateľov a pánov — vládnúca trieda statkárov, podnikateľov a jej slúžiaca inteligencia. Na druhej strane je telesne pracujúci ľud — vykorisťovaná trieda drobných roľníkov-težakov a služobníctva. Tento rozdiel si težaci dobre uvedomujú a pri istých príležitostiach ho aj zdôrazňujú.

Vidíme to napr. v slovách težaka Mateho Berca, vybratých z rozhovoru so šorou Anzulou:

„A kto je vina?" rozhorlil sa zas on, oči mu zas zaiskrili, keď sa stretli s jej pohľadom. „Kto nás má predchodiť dobrým príkladom, nás nízkych, ktorí sa prpleme v čiernej zemi od svitu do mraku, aby sme nezahynuli od hladu a aby si naši hospodári mohli hovieť v pohodlí? Oni majú svietiť nám, ktorí nemáme kedy pozdvihnúť oči k výšinám... A čo vidíme? Práve z ich domov vychodí hniloba, smrad a skaza a šíri sa do našich tichých chalúp, do našich čistých rodín..."

(Str. 127)

Že tu ide nielen o názor jednotlivca, skúseného starého sedliaka, dokazujú aj slová mladého Paška Bobicu, vyňaté z rozhovoru s Nikom.

„...A ja že sa vás mám báť, hospodáru? Ja? Vyžeňte ma zo svojej zeme, z ktorej vás kŕmim, tučím mojimi mozoľmi — vyžeňte, beztoho bude prekliata, tŕnie a bodľačie bude rásť na nej! Vyžeňte, zatvorte, ožobráčte — a ja sa nebojím..."

(Str. 177)

Pravda, Kukučín rozlišuje v pospolitom ľude dve skupiny, najmä vzhľadom na ich pomer k pánom. Ide tu o rozlíšenie skupiny slobodných sedliakov-težakov a skupiny panských sluhov. Tento rozdiel je však zakrytý feudálnym zložením spoločnosti.

V rámci obidvoch hlavných spoločenských vrstiev sa používa vykanie i tykanie podľa veku a rodinných vzťahov. V tom teda niet rozdielu medzi nimi. V obidvoch triedach sa rovnako uplatňuje rozdiel medzi generáciami. Markantný je však rozdiel pri styku príslušníkov rozličných tried.

Príslušníci vládnúcej triedy v rozhovore s príslušníkmi vykorisťovanej triedy každému tykajú. Pán tyká sedliakovi-težakovi práve tak ako svojmu sluhovi. Tak tyká napr. šora Anzula težakovi Matemu, jeho dcére Katici, šor Niko svojej snúbenici Katici i Paškovi i starej slúžke Mandine. A naopak. Težak pánovi vždy vyká. Tak isto vyká pánovi aj sluha. To znamená, že v celom románe niet onikania, ktorým by sa naznačoval triedny rozdiel medzi hovoriacimi. Uveďme si príklad z rozhovoru šory Anzuly so sluhom Jurem.

Jure pozerá na ňu v udivení, otvárajúc oči.

„Áno," pokyvuje naň ona, nemôžuc sa zdržať úsmevu, „či sme čo zgazdovali a či pregazdovali."

„Ach, čo to h o v o r í t e, gospodarica! A čo sme mali pregazdovať. Zemí sme nepredali, dom sme nezaložili, dlhov nenasekali. A v y ešte, že pregazdovali . . ."

(Str. 112—3)

Treba poznamenať, že Kukučín používa onikanie iba v irónii, a to ústami matky-statkárky k vlastnému synovi.

„Dobro mi došao!" usmiala sa matka, kývnuc ľahko hlavou. „Bol už i čas veru! Začínalo mi byť bez hospodára clivo."

„Hospodár!" usmial sa Niko a zuby mu zasvietili spod čiernych fúzikov. „Pekný hospodár! Bludár, povedz!"

„Nepoviem. Sám šor Niko to r á č i l i nahliadnuť . . . Dnes s ú akosi v e ľ k o d u š n í."

(Str. 96)

Zásadný rozdiel medzi spoločenskými triedami sa najnápadnejšie ukazuje tým, že težacké dievča Katica vyká svojmu statkárskemu snúbencovi aj v dôvernom rozhovore.

„Práve som si chcela ľahnúť, keď som v á s čula. Prečo s t e nič n e s p o m e n u l i, že p r í d e t e? Boli by sme čakali."

„Keď ma to teraz nadišlo. Sám neviem ako . . . Bolo mi clivo, pusto, zatúžil som z a t e b o u. Tak som prišiel."

„Ako pekne o d v á s!" raduje sa ona, a držiac sa za ruku, idú k lavičke pod stenu.

(Str. 166)

Táto ostrá hranica medzi spoločenskými triedami sa stiera iba zo zvláštnych príčin. Tak napríklad šor Niko vyká Jere Bercovej — matke svojej

snúbenice. Rozhodujúcim činiteľom je tu asi generačný vekový rozdiel, pravda, do úvahy prichádza aj osobitný vzťah medzi týmito osobami.

Spoločensky je odôvodnené aj to, že Vlach Medo, paholok šory Dory, tyká každému — i úradným predstaviteľom mesta. Je to, pravda, veľavravný, prostoreký cudzinec, ktorý nedodržiava domáce zvyky, azda preto, že ich ani dôkladne nepozná. Táto postava sa pekne podáva v tomto úryvku:

„To je pravda," zasmial sa náčelník, „u vás vo Vlaskej máte na výber dvorán, koridorov a podláh a pivníc..."

„A predsa žijeme a sme, chvála Bohu a svätému Roku, zdraví. Ľaľa!" Buchol sa dva-tri razy do prsú, až zaduneli. „No, r e c t y, gospodaru, čo s i od toho remesla," obrátil sa k doktorovi, „či tak zvoní kadejaká hrachovina!"

„Chlap si, Medo — ani dub!" pochválil ho doktor.

(Str. 37)

Situačne možno vykladať, že mladuške panské dievča Dorica vyká starej slúžke šory Anzuly — Mandine. Dorica sa dostáva s Mandinou do veľmi dôverného rozhovoru o Nikovi, z čoho nasleduje aj rozličné hovorenie o šore Anzule a šorovi Nikovi.

„Azda je jemu čo?" zľakla sa deva.

„Čidali — zamyslený je. Omína ho čosi... Ale nech, prečo nemá rozumu? I gospodarica sa zjedajú — viem ja dobre, „doložila tajomne. „Ó — darmo zakrývajú, vidím ja neraz veru i slzy!"

„A čo je, preboha? Čo mi n e p o v i e t e?"

„Aký osoh hovoriť? Tá spod Grabovika — veď v i e t e. Odkedy sa s ňou zaplietol, v e r t e mi, všetko sa prevrátilo. Ani gospodarica nie sú, čo boli prvej. Trápi ich to — morí..."

(Str. 244—5)

Spoločenskú hranicu medzi oboma triedami rúca vznetlivá Katica v hneve, keď vidí, že z jej snov o šťastí nebude nič. V rozčúlení tyká Nikovi i Dorici. Ide tu o dramaticky vyostrenú situáciu.

„Neobviňuj nikoho, Katica — a ju najmenej!" ukázal na Doricu. „Ona je nie na vine. Ja som vina, ja sám... A všetci sme jednako nešťastní — ty, i my... Čo sa roztrhlo, roztrhlo sa — nenávisť a zlosť to už nezviaže..."

„A t y s z a b u d o l, čo s i s ľ u b o v a l? Toľké sľuby, toľké prísahy! Kde t i je duša? Oh, čierna je, čierna a podlá!"

(Str. 265)

Proti sebe postavené triedy predstavujú dva rozličné svety. Kukučín to ukazuje aj tým, že sa v nich nerovnako používa plurál úcty.

V panskej spoločnosti sa používa plurál úcty v styku so služobníctvom.

Tak napr. hovorí Šora Anzula slúžke Mandine o prítomnom svojom synovi takto:

„Mandina, odnes zo stola. H o s p o d á r dnes n e j e d l i."

(Str. 96)

A Mandina, pravda, v odpovedi tiež použije plurál úcty:

„Nebodaj i m zaľahlo," odpovedá Mandina, hodiac na paniu významný pohľad.

(Str. 97)

Tak isto je to, keď Niko nie je prítomný pri rozhovore. Pani aj slúžka používajú o mladom hospodárovi plurál úcty.

„Kde s ú h o s p o d á r?" pýta sa jej pani, zas vľúdne, keď vošla do kuchyne.

„B u d ú hore," odpovedá Mande. „Celý deň s a n e p o h l i z domu. Bohvie, č o t o s n i m i."

„Choď, povedz i m, že ja večeriam o siedmej. Ja som vyhladla. A o n i ako c h c ú, so mnou, či pozdejšie..."

(Str. 133)

Tento spôsob reči v styku so služobníctvom je pevným zvykom — jazykovou normou. Zdôrazňuje sa tým zo strany pánov spoločenský rozdiel. Ukazuje sa to v našom románe najmä tým, že matka šora Anzula používa v rozhovore so slúžkou plurál úcty aj o svojom synovi-školákovi.

„...Mandina!" zvolala hlasno do dverí, do ktorých onedlho vstúpila Mande, prvá slúžka. „Rec, Mande, mladému — n e c h n e p l a č ú! Že n e p ô j d u dnes do školy."

(Str. 95)

Tento spôsob sa nepoužíva v reči služobníctva, keď ono reprodukuje mienku alebo slová inej osoby, ktorá nepoužíva o pánovi plurál úcty.

„A viete, čo sa ma vypytovala stará Preturuša?" ozvala sa Mande, upratujúc zo stola.

„Ja ver neviem, Mande moja..."

„Či h o s p o d á r n e k ú p i l Katici niečo zlata... Prsteň, alebo reťaz, alebo už čo takého."

„To je j e h o starosť, Mande. A čo si jej ty povedala?"

„Že ja neviem."

„Mande, ak si ešte čo povedala: zle si urobila. Do tých vecí nemáš sa čo starať," doložila pani prísne.

„Viac nič — ani slova, hospodarica!" zvolala Mande prestrašená. „Ja som išla po piaci, ona ma zastavila a hneď sa začala vystatovať, že h o s p o d á r s ľ ú b i l to i to, že však uvidí každý..."

(Str. 243—4)

Hoci v reči služobníctva je v istých prípadoch plurál úcty normou, v tzv. vnútornej reči sluhovia o svojich pánoch plurál úcty nepoužívajú. Možno uviesť príklady z úvah sluhu Jureho i slúžky Mandiny o šore Anzule.

„Nie ja, ani za svet," rozumuje on, „nafúkaná je ako mech — nie, nezobral by si ju ani na tri fúry. Oh, nestojí ona o zhováračky! Najlepšie mlčať, kým jej vyfuní z hlavy, čo tam má ... Ah, aké živobytie, toto moje, ukrižovaný Spasiteľu! Nie, nehodno ani deravý groš, so všetkým činom ..."

(Str. 105)

„Treba jej znať nôtu," myslí si Mande, keď hnev trochu pominul. „Neodvrkuj, keď kričí — uhni, ona obanuje a hneď je všetko dobre ..."

(Str. 133)

V sedliackej spoločnosti sa plurál úcty používa v dvoch rozličných prípadoch. Je zaujímavé, že medzi sedliakmi-težakmi sa tento jav používa oveľa menej než v panskej spoločnosti, hoci tu je plurál úcty viazaný iba na styk so služobníctvom. Okrem toho treba poznamenať, že služobníctvo je týmto jazykovým prvkom markantne odlíšené aj od sedliactva.

Po prvé, v sedliackej spoločnosti sa plurál úcty používa v rozhovore seberovných príslušníkov sedliackej vrstvy o pánovi, ale len vtedy, ak pán je prítomný pri rozhovore. Výstižný je tento doklad:

„Šor Niko to už dávno vedia, žena moja," ozval sa Mate s výčitkou. „No nie sme dnešní, chvalabohu! Ale zato," doložil sebavedome, so žiarou v oku, „zato nežiadame ešte. Máme všetkého nadostač a jesto čosi i na nepredvídaný prípad ... Nuž nepotrebujeme sa držať za najhorších ... A teraz už dones, žena, nech sa napijem, čo dal Boh a réva ..."

(Str. 147)

A Mate Berac pri tej istej príležitosti hovorí svojej žene aj toto:

„Dones ty mne vína a chleba. A tuto Ivanovi tiež. Vidíš, ledva mu tá káva ide dolu hrdlom. Nuž nediv sa ... nie je naučený. Držme sa my len každý svojho: motyka a krčah patria spolu. A šor Niko už odpustia ..."

(Str. 147)

Tieto slová predniesol Mate v rodinnom kruhu za prítomnosti Nika Dubčiča.

Ak však pán, o ktorom sa hovorí, nie je prítomný pri rozhovore, težaci nepoužívajú o ňom plurál úcty, hoci ide o seberovnú težackú spoločnosť. Z dokladov uvedieme iba jeden.

„A čo nás do sveta?' zahriakla už teraz Jera syna. „Svet, vieme, nebude sa radovať s radujúcimi ... Budú závidieť a ohovárať. Ale čo to všetko prospeje, keď raz pani pristala. A keď sa radi majú, prečo by malo vypadnúť zle?"

(Str. 148)

Sedliak-težak nepoužíva plurál úcty o pánovi, keď sa o ňom zhovára s iným pánom. Tak je to, keď pán, o ktorom je reč, pri rozhovore nie je

prítomný. Pravda, ani prítomný pán, ktorý hovorí so sedliakom, nepoužíva plurál úcty. Dokladov je v románe dosť. Uveďme si aspoň jeden z nich, z rozhovoru šory Anzuly s Matem o Nikovi.

„Veď práve to ma trápi, že nevieme, na čom sme!" zvolal Mate zas v úzkosti. Za slovami panej predsa len skrýva sa úskalie pre jeho dievku. „A keby m l a d ý p á n o pol roka z v r t o l? J e m u sa ľahko vrátiť — ale čo sa s ňou stane? Jej bude budúcnosť skazená, šťastie zakopané..."

„Prečo? Len nepreháňajme, Mate! Budúcnosť skazená — to nie, iba nezdar, nehoda... Koľkí sa rozídu pred samou svadbou, a predsa každý nájde pozdejšie svoje šťastie v druhú stranu. Prečo by ho nemohla tvoja dievka nájsť inde to šťastie? Konečne nebude sa jej môcť rátať za hanbu, že jej d a l slovo N i k o D u b č i č!"

(Str. 130—1)

Starý Mate hovorí takto nielen o mladom Nikovi, ale vôbec o každom pánovi. Vidieť to z jeho rozhovoru so starým Ilijom o statkárke Anzule.

„My sme toto všetko očakávali, i želali si, šora Anzula a ja. O n a j e ženská rozumná a šľachetná — viem teda, že vo veci nemohlo byť ani falše, ani nepriateľstva." A s úsmevom doložil: „Spýtajte sa j e j, o n a vám všetko p o t v r d í, a prijmite moje radovanie."

Šor Ilija pohovoril si s ním ešte trochu a odobral sa od neho.

(Str. 291)

Pravda, starý Mate Berac je predstaviteľom starých zvykov. Prechováva voči pánom patričnú úctu. Vzdá úctu aj vekom mladšiemu Nikovi. No mladšia generácia už akosi mení svoj postoj k pánom. Nedodržiava ani zdedenú normu v používaní plurálu úcty. Vidieť to z rozhovoru mladého Paška Bobicu so Zandomem.

„A vy ste mi z úst vyňali!"

„No o tom potom. Zdá sa, že musíte najprv pochovať úbohého Mateho. Čo on?"

„Čaká smrť. Hovoril ako pop. Všetci plakali. Šor Niko vám môže povedať. I šor Ilija pekne hovorili..."

(Str. 316)

Po druhé, v sedliackej-težackej rodine používa plurál úcty nevesta Barica, keď v rodinnom kruhu hovorí o svojej svokre Jere Bercovej. Niet pritom rozdielu v tom, či svokra je alebo nie je prítomná pri rozhovore.

„A kde je mať?" pýta sa Mate nevesty.

„Dnuká b u d ú — možno, ľ a h l i..."

„Choď, Barica, pozri: ak neľahla, nech príde medzi nás..."

(Str. 29)

O chvíľu vošli obe do pitvora.

„M a t e r dobre p o č u l i, že i c h voláte, a č a k a l i," preriekla Barica a hlas sa jej triasol rozhorčením.

(Str. 30)

To, že nevesta Barica používa o svojej svokre Jere plurál úcty, je veľmi nápadné. Najmä preto, že deti o svojich rodičoch plurál úcty nepoužívajú. Ako príklad uvedieme časť rozhovoru sestár Matije a Katice o otcovi:

„Teraz už poďme. O t e c č a k á," riekla jej hlasom suchým.
„Vidíš, ja som nechcela..." vytýka jej Matija. „Čo nám p o v i e — b u d e nás h r e š i ť..."
Katica sa usmiala s opovržením. Habajúc šatku zo sedadla, odpovedá:
„Čo m á povedať? Nič n e p o v i e — neboj sa. A keď sa toľme bojíš, zvaľ všetku vinu na mňa. Ja nedbám..."
(Str. 68)

Deti nepoužívajú plurál úcty o svojich rodičoch ani pred cudzími — pánmi. Ukazuje to reč Katice v Dubčičovskom dome.

„A ako sa majú vaši?" pýta sa jej šora Bonina dobrotive. I jej sa uľútilo devy v tejto stiesnenosti.
„Ďakujem, dobre, chvalabohu. Mať dobre, ale o t e c čosi p o l i h u j e."
(Str. 261)

Ani starý Mate nepoužíva plurál úcty o svojom otcovi v rozhovore so svojím synom Ivanom. Tu sú jeho slová:

„So mnou — to bola druhá vec," odpovedá hlasom pokojným. „Ja som musel, lebo o t e c n e v y s t a v i l dom a n e n a s a d i l viníc, koľko by bolo nám trom bratom nadostač..." (Str. 26)

Tu treba uviesť, že nielen sedliaci, ale ani sluhovia nepoužívajú o svojich rodičoch plurál úcty. Uveďme si slová sluhu Jureho z rozhovoru so šorou Anzulou.

„Veru — vtedy som bol mladý. I o t e c ž i l, chudák. Bol som ostatný raz s n í m, keď som šiel pod asentírku. Odkedy u m r e l, ja som už ani nebol v Zagorí. Bohvie, či tam ešte kedy budem!"
(Str. 112)

Týmto spôsobom sa nápadne zdôrazňuje fakt, že nevesta je v patriarchálnej težackej rodine mužovej postavená oveľa nižšie ako vlastné deti. Nie je to však postavenie také, ktoré by sa mohlo hodnotiť ako sluhovské. Ide tu o zdôraznenie úcty, ktorá sa vyžaduje od nevesty voči gazdinej domu.

6. Ako sme videli pri rozbore štyroch prác s rozličným námetom. Kukučín v svojom diele nepoužíva plurál úcty tak, ako je to normou vo väčšine slovenských nárečí. Zdá sa, že Kukučín síce vyšiel z istej nárečovej normy, no na tomto podklade si vybudoval vlastnú normu a použil ju na charakteristiku jednotlivých spoločenských skupín.

Kukučínova norma pri používaní plurálu úcty má dve základné pravidlá. Tieto sa uplatňujú vo všetkých preberaných prácach, a ako sme to mohli zistiť neúplnou excerpciou, uplatňujú sa aj v ostatných rozprávkach z prvého obdobia jeho tvorby.

Prvým pravidlom je, že plurál úcty používa služobníctvo o svojich pánoch-zamestnávateľoch, ako aj o iných pánoch, s ktorými sa dostáva do styku. Tu ide o povedomú úctu sluhu voči chlebodarcovi, o dobrovoľnú úctu voči pánovi, ktorý si túto úctu zasluhuje. Pravda, ak je sluha presvedčený o tom, že jeho pán si túto úctu nezasluhuje, nepokladá ho za vzor, kritizuje ho a — nepoužíva o ňom plurál úcty. Jednoznačným dokladom na to je sluha Adam z rozprávky Keď báčik z Chochoľova umrie, najmä v protiklade so svojou ženou Evou.

Sluhovo stanovisko sa dopĺňa stanoviskom pánovým. Pán si vyžaduje úctu nielen k svojej osobe, ale aj k ostatným pánom. Preto pán v rozhovore so sluhom používa o inom pánovi plurál úcty, ako sa to vyžaduje od sluhu, hoci ináč plurál úcty v žiadnom prípade nepoužíva.

Toto prvé základné pravidlo má dve podoby podľa toho, či sluha pánovi oniká a či vyká. Ak sluha pánovi oniká, ako je to v črte Mišo, plurál úcty sa používa nielen v priamej reči, ale aj v tzv. vnútornej reči sluhu, ba plurál úcty presahuje aj do autorskej reči, pravda, iba v pasážach, v ktorých autor hovorí akoby ústami sluhu. Preto sú tieto pasáže zriedkavé. Ale ak sluha pánovi vyká, ako je to v románe Dom v stráni, plurál úcty sa používa výlučne v priamej reči.

Zriedkavé odchýlky od tohto pravidla sme uviedli v rozbore jednotlivých prác. Tam sme ukázali, že odchýlky sú odôvodnené situačne a zväčša umožnené generačným rozdielom medzi hovoriacimi (pán je o generáciu mladší).

Druhým pravidlom je, že roľníci — samostatne hospodáriaci obyvatelia dediny — používajú iba v istom prípade plurál úcty o ľuďoch, ktorí patria k staršej generácii alebo k panskej vrstve obyvateľstva dediny alebo mesta. Tu sú dve podmienky. Po prvé, ide vždy o rozhovor medzi seberovnými; po druhé, je to rozhovor o tretej osobe, ktorá je pri rozhovore prítomná. Toto sme videli v rozprávke Neprebudený i v románe Dom v stráni. Ak uvedené dve podmienky nie sú splnené, sedliak ani težak plurál úcty v zásade nepoužíva.

Odchýlky od tohto druhého pravidla sú odôvodnené generačne alebo osobitným poriadkom v rámci težackej rodiny.

Obidvom pravidlám o používaní plurálu úcty v Kukučínovom diele je spoločné to, že o osobách, ktorým sa vyká, používa sa plurál úcty výlučne len v priamej reči.

V načrtnutej Kukučínovej norme prekvapuje skutočnosť, že sa plurál úcty nepoužíva o rodičoch ani v reči sluhov, ani v reči sedliakov, a to najmä

níe v prácach, v ktorých sú proti sebe postavené skupiny pánov a telesne pracujúcich. Napr. v románe Dom v stráni sme videli, že ani Mate, ani jeho deti, ani sluha Jure nepoužívajú o svojich rodičoch plurál úcty. No ani v prácach, v ktorých sa neuplatňuje triedne rozčesnutá spoločnosť, Kukučín nepoužíva plurál úcty o rodičoch tak, ako je to pravidlom vo väčšine slovenských nárečí a sem-tam aj v hovorovej reči mestského obyvateľstva. Videli sme to v rozprávke Neprebudený. Aj z ostatnej Kukučínovej tvorby možno uviesť doklady. Napr. v rozprávke Dies irae takto hovorí Evka a čiastočne aj Jurko.

Pravda, Kukučínova norma je pružná. No všetky odchýlky od nej sú zámerné, ako sme na to poukázali v rozbore jednotlivých prípadov. Aj táto skutočnosť je prejavom umeleckej zdatnosti nášho autora.

Zo všetkého, čo sme doteraz uviedli, jednoznačne vyplýva, že Kukučín využil plurál úcty na zdôraznenie triednych protikladov v spoločnosti. Iba miestami sa týmto jazykovým prostriedkom vyjadruje úcta, podložená generačným rozdielom. Tým činom sa plurál úcty ako nápadná črta ľudovej reči pretvára u Kukučína na silný štylistický prostriedok, oveľa silnejší, než je v dielach iných autorov, ktorí sa povrchne a priamočiaro pridržajú normy svojho rodného nárečia.

Týmto článkom chceli sme upozorniť na jednu z doteraz nespracovaných otázok z jazyka našich klasikov. Nešlo nám ani tak o riešenie celej otázky, ako skôr o upútanie pozornosti našej jazykovedy na tento vďačný problém. Veď napr. aj u Kukučína by bola na mieste otázka, nakoľko sa jeho norma zhoduje s niektorým slovenským nárečím, ako aj otázka, v čom sa odlišuje od ostatných našich realistov. To sú však otázky, ktoré si vyžadujú osobitný výskum, vedený z iného východiska, než aké sme uplatnili v tomto článku.

MELKÝ, MELČINA

Slovenské významy v porovnaní s inoslovanskými

Marta Marsinová

Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1940[1] a rovnako ich dotlač z roku 1949[2] uvádzajú v abecednom pravopisnom slovníku heslá „melčina" a „melký" s hviezdičkou, teda ako chybné a v spisovnej slovenčine neprípustné slová. Vedľa nich po znamienku rovnosti nachodíme ako slovenské ekvivalenty pri hesle „melčina" *plytčina, plytká voda,* pri hesle „melký" *plytký.*

Takéto riešenie bolo reakciou na stav v Pravidlách slovenského pravopisu z roku 1931, kde je v abecednom slovníku heslo „melčina" s vysvetlením „melká, plytká voda" a heslo „melký" s údajným synonymom „plytký".[3] Kodifikácia takéhoto stavu proti domácemu slovenskému úzu bola skreslením skutočnosti v tejto otázke. I keď azda jednotlivci použili adjektívum „melký" namiesto slovenského *plytký,* boli to osihotené prípady, ako o tom svedčí slovníkový materiál, na čo poukážeme ďalej, lebo už od čias Palkovičovho Česko-nemecko-latinského slovníka z roku 1820[4] bolo známe, že synonymom českého *mělký* je slovenské *plytký,* čo zaznamenávajú aj Jungmannov Slovník česko-německý[5] a Kottov Česko-německý slovník[6]. Podobne aj všetky menšie diferenciálne slovníky slovensko-české zachytávajú tento stav. Tak Kálal[7] má heslo *mělký* len v zozname čes-

[1] *Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom.* Turč. Sv. Martin 1940, str. 251.

[2] *Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom.* Dotlač prvého vydania. Turč. Sv. Martin 1949, str. 251.

[3] *Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom.* Turč. Sv. Martin 1931, str. 177.

[4] Georg Palkowitsch, *Böhmisch—deutsch—lateinisches Wörterbuch.* Erster Band, A—N. Prag 1820. — V hesle *mělký* na str. 878 čítame: *mělký* sl. *plitký, seicht, nicht tief, tenuis, non profundus* atď. — V týchto súvislostiach stojí za zmienku, že Anton Bernolák v *Slowári Slowenskom Česko—Laťinsko—Ňemecko—Uherskom* (1825) v III. zväzku (O—P) v hesle *plitki* uvádza ako české synonymum *m'elki,* ale v druhom zväzku (K—N) má aj heslo *melki,* kde uvádza ako synonymum *plitki* (porov. na str. 1348), čo je v rozpore so spracovaním hesla *plitki,* ale v zhode s niektorými západoslovenskými nárečiami, kde sa *melký* vo význame „plytký" vyskytuje.

[5] Josef Jungmann, *Slownjk česko—německý,* Djl II, K—O. Praha 1836. — V hesle *mělký* na str. 419 v b) význame za českým synonymom *nehluboký* sa uvádza: *slc. plitký.*

[6] František Št. Kott, *Česko—německý Slovník, zvláště grammaticko fraseologický,* I. díl, A—M, Praha 1878. — V hesle *mělký* v druhom význame sa popri českom synonyme *nehluboký* uvádza: *na Slov. plitký.* (Str. 1000 a.)

[7] Karel Kálal a Miroslav Kálal, *Slovenský slovník z literatúry aj náreči.* (Slovensko—český differenciálny.) Banská Bystrica 1923, str. 1043 a 475.

kých slov a odkazuje na slovenské nárečové *plytkavý*. Podobne v Kubínovom[8] a Garajovom[9] slovníku je heslo *plytký* s českým ekvivalentom *mělký*.

Na kodifikáciu Pravidiel z roku 1931, kde sa napriek konštatovanej skutočnosti uvádzajú pre slovenčinu slová *melký* a *plytký* ako synonymá, stručne reagovala Slovenská reč v rubrike Rozličnosti až v roku 1939. Ako všetky iné rozličnosti aj táto je nepodpísaná, pochádza teda od redakcie. Doslovne sa píše takto: *melký = plytký. — O vode hovoríme, že je plytká, a nie „melká", preto i miesto, na ktorom je plytká voda, volá sa plytčinou, a nie „melčinou"[10]. — Ako z citátu vidieť, ide o prosté konštatovanie stavu, ale nie sú rozvedené nijaké argumenty ani vysvetľovania.

Riešenie zo Slovenskej reči automaticky prevzali a kodifikovali Pravidlá z r. 1940 na str. 251. Úzus v tejto veci na Slovensku všeobecne bol natoľko ustálený, že Pravidlá z roku 1953 heslá „melčina" a „melký" z pravopisného slovníka úplne vynechali.[11]

Z tohto stavu by sa na prvý pohľad mohlo zdať, že sa otázka slov „melký" a „melčina" pre spisovnú slovenčinu definitívne vyriešila. Až pri spracúvaní excerptov pre slovník spisovnej slovenčiny sa ukázalo z materiálu, že slová *melký* a *melčina* v slovenčine existujú, ale že ich príslušní autori — v zhode s domácim úzom, známym z mnohých slovenských nárečí — používajú v inom význame, ako majú hláskové ekvivalenty týchto slov v češtine. Skreslením skutočného stavu v slovenčine je teda nielen kodifikácia Pravidiel z r. 1931, ale aj Pravidiel z r. 1940 (a ich dotlače z 1949), lebo vystihli stav v slovenčine neúplne.

Preberieme preto teraz postupne všetok dokladový materiál, ktorý máme v slovníkovom archíve ÚSJ SAV, a uvedieme ho, pravda, už roztriedený podľa významov, ktoré môžeme zistiť z kontextu:

Hoj, i tie jeho margy, skaly obmäkli by lahodou, pluhu k vôli — na podivy — v melkú prsť sa rozsypali! (Hviezdoslav) — *Prejdeš všetky sveta rmuty, reč rodu môjho, šťastne! — Nie na melkej prsti, tvoj*

[8] Josef Štefan Kubín, *Slovník slovenskočeský (diferenciální)*, Praha 1920, str. 75 b.

[9] Ján K. Garaj, *Príručný slovník diferenciálny a synonymický*. Turč. Sv. Martin 1937, str. 116.

[10] Porov. Slovenská reč VII, str. 208. (Ide o trojčíslo 5—7 za január—marec 1939.)

[11] Akýsi hlas odporu proti tomuto stavu kodifikácie vzniesol spisovateľ Janko Jesenský vo fejtóne *Prefúkaná slíva*, napísanom roku 1941, ale uverejnenom až roku 1954 v Kultúrnom živote (č. 2, str. 5b). Jesenský pranieruje sadzačov a korektorov, ktorí opravujú aj v rýmoch slovo *melký* (v spojení „potok melký") na *plytký*, čím kazia poéziu. Z toho vychodí, že Jesenský stál na stanovisku Pravidiel z roku 1931, ale slovenský úzus ukazuje, že jeho stanovisko bolo mylné. Ak zastával adjektívum *melký* pre slovenčinu s významom „plytký", bol to nepochybne dôsledok jeho znalosti ruštiny aj bibličtiny, odkiaľ mu tento význam bol zaiste povedomý, i keď nebol v súhlase s domácim slovenským stavom.

osud zriem ja k bralám večným pribodnutý. (Hviezdoslav) — *V kasárni na dvore, ktorý bol vysypaný m e l k ý m š t r k o m, vyniesli z blízkych skladov hromady starých blúz a nohavíc.* (O. Kalina-Smetanay) — ... *sypala zo seba rýchle slovíčka, m e l k é ako hrach...* (Polevoj — Kupec prekl.) — *Na šťastie, loď si pomohla akosi sama... Iste sa zviezla z m e l k é h o miesta a padla do hlbočiny.* (Kukučín) — *V dome rodičovskom nestarali sa o dieťa ináč, len telesne. Náhle zbohatnutie, zatým perioda asfaltových rytierov zahodila ho* [*Andreja*] *na m e l k ú piesčinu.* (Vajanský) — *Podkušiteľ sa vkradne na melčiny ľudského mozgu, zasadí doň svoj známy strom vedenia zlého a dobrého... A medzitým stromček je dosť mľandravý, nemá mocných koreňov v tom m e l k o m. Nenarastie nikdy, až kde siaha rebrík.* (Kukučín)

V spojeniach *melká prsť* (2×), *melký štrk, melký ako hrach, melká piesčina, melké (miesto)* — ako ukazuje kontext — ide pri adjektíve *melký* o význam „vyskytujúci sa, jestvujúci v drobných zrniečkach, drobnozrnný, jemnozrnný, sypký, kyprý". Aj vo fráze *zahodiť na melkú piesčinu,* má *melký* význam „sypký, a v dôsledku toho neistý", čiže celá fráza je ekvivalentom podobnej frázy: *vziať niekomu pevnú pôdu pod nohami* s významom „prinútiť ho žiť, byť v neistote, zatisnúť do neistej situácie, vziať, odňať pevnú postať". Ani v jednom z týchto prípadov nemožno adjektívum *melký* nahradiť adjektívom *plytký* bez ujmy na zmysle spojenia, lebo *melký* tu má svoj osobitný význam.

K podrobnejšej analýze a k vývinu významu adjektíva *melký* vrátime sa ešte neskôr. Najprv treba konštatovať, že väčšina uvedených dokladov je od autorov pochádzajúcich z Oravy (Hviezdoslav, Kukučín, Ondrej Kalina-Smetanay), kde je adjektívum *melký* ešte aj dnes veľmi dobre známe, a to okrem uvedených aj v spojeniach *melká zem, melká múka, melký cukor* (na rozdiel od *hrubého* cukru). S týmto významom je adjektívum *melký* známe podľa doterajších zistení aj z Východnej a z Turca. Ďalej sa s ním stretáme v okolí Žiliny, napr. v Rajci sa hovorí *melká múka, melký piesok,* v Závodí pri Žiline *melká soľ, melký chlieb* (ide o chlieb z múky, v ktorej je veľa otrúb, preto sa drobí, melí); *dobre sa kope, keď je melko* (t. j. kyprá zem). *Melký* sa vyskytuje aj na Kysuciach, napr. v Divine *(melká múka, melký piesok),* v Divine-Lúkach *(melká hlina, zem).* V Čadci poznajú *melký cukor,* ale v neďalekom Čiernom už vplyvom poľštiny tvar *mialki* (tiež o cukre). Aj v púchovskom okrese (Horná Breznica) sa adjektívum *melký* používa ako známe slovo. Spojenie *melká zem* je známe aj zo stredného Slovenska (Svätý Jakub, Prievidza). V Turíčkach má toto adjektívum hláskovú podobu *meuký* v spojeniach *meuký piesok, meuká soľ.* Aj na západnom Slovensku je *mjeuki* s významom „sypký, kyprý" (Bud-

merice).[12] Iste podrobnejší výskum, sústredený na zistenie výskytu tohto slova, ukáže nám aj jeho ďalšie geografické rozšírenie a iné spojenia, ale už i doteraz uvedené nám stačia na to, aby sa ukázal jednoznačne význam adjektíva *melký* v literárnom jazyku i v nárečiach. Treba však konštatovať, že toto adjektívum zostáva v poslednom čase iba v pasívnej slovnej zásobe, naši spisovatelia ho nepoužívajú, čo je nepochybne dôsledkom jednostrannej a neúplnej štylizácie Pravidiel z r. 1940 (1949).

Excerpty na adjektívum *plytký* v slovníkovom archíve ÚSJ SAV poskytujú niekoľko dokladov z novšej literatúry (beletristickej i odbornej), kde je podľa kontextu prinajmenšom pochybnosť o vhodnosti adjektíva *plytký*, lebo sa nezdá, že by sa označovala hĺbka, hrúbka, teda istý rozmer charakterizovanej veci, ale sa má označiť akosť, ktorú možno vyjadriť len adjektívom *melký*. Nebudeme nimi operovať z opatrnosti. Máme však jeden veľmi priezračný a jednoznačný doklad, ktorý nám osvetlí situáciu. Z mladšej spisovateľskej generácie Milo Urban, oravský rodák, veľmi pekne využil adjektívum *melký* v obraznom spojení, ktoré čítame v jeho pražskom vydaní Živého biča z r. 1933 v tejto vete: *Takto, úradnou mocou oberaní, dostávali sa gazdovia na melkú pôdu miziny, ktorá ich pomaly, ale iste odnášala k hrozivému lesu žobráckych palíc, k úplnému vykrvácaniu.*[13] Obrazné spojenie *dostať sa na melkú pôdu miziny,* teda „dostať sa na sypkú, a tak neistú pôdu, to je stratiť pevnú zem pod nohami", obrazne „stratiť pevnú postať" (porov. k tomu biblické *stavať dom na piesku*) dostalo v novom vydaní Živého biča z r. 1941 takúto podobu: *dostávali sa na „plytkú" pôdu miziny,* čím sa úplne zotrel pôvodný význam a obsah metaforického spojenia.[14]

Význam „sypký, kyprý, jemný" pri adjektíve *melký* možno podoprieť okrem príslovky *melko,* ktorú nemám doloženú z excerptov, ale len z nárečí *(Dobre sa kope, keď je melko* — Závodie pri Žiline), aj abstraktom *melkosť* a stavovým slovesom odvodeným od ajektíva *melký,* teda *melknúť* s významom „rozsýpať sa, rozpadávať sa, meliť sa, drobiť sa na kúsky, stávať sa sypkým, kyprým". Obidva doklady sú z Hviezdoslava:

Ó, kde tie moci, čo skaly tie, tú sloj za jednej noci by skryprili na melkosť, mäkkosť zeme!? (II, 192, str. 388)

... pozorujem, i tá tvrdá skala jak melkne priazňou ... by privinula, odchovala v klas zlatý nádej roľníka ... (II, 192, str. 324).

---

[12] Tieto údaje sme získali v jeseni 1956 čiastočne nárečovým výskumom (z Oravy dr. Habovštiak, z Kysúc prof. E. Gurská, z okolia Žiliny sama autorka tejto štúdie), čiastočne od jazykovedcov i nejazykovedcov z príslušných krajov Slovenska, ktorí majú slovo *melký* s uvedeným významom vo svojom jazykovom povedomí práve v uvedených konkrétnych spojeniach.

[13] Porov. Milo Urban, *Živý bič,* Praha 1933, str. 60, riadok 11—14.

[14] Milo Urban, *Živý bič,* Turč. Sv. Martin 1941, str. 63, riadok 17—18.

K nedokonavému *melknúť* je doložené aj dokonavé *z m e l k n ú ť*. Význam „rozdrobiť sa na kúsky", ak ide o jemné kúsky, smeruje tu k významu „zmäknúť", teda byť ako blato, po ktorom sa rovnako neisto kráča ako po sypkom piesku, do ktorého sa kroky zabárajú a je zas naopak tiež v istom zmysle „mäkký".

I keď pri slovese *melknúť/zmelknúť* ide azda o hviezdoslavizmus, pomáha pochopiť preklad slova *melkí* v štúrovskom Jančovičovom slovensko-maďarskom slovníku, ktorý pri *melkí* uvádza maďarský ekvivalent *lágy*, čiže „mäkký".[15] Na sloveso *zmelknúť* máme totiž takéto doklady z Hviezdoslava:

[Po nočnom daždi] *iste z m e l k l i chodníky a prte neschodnými budú... — ...v blať z m e l k l i pevné okraje* [*bariny*], *hlien zdŕža, hlce stupaje...*

Ako vidieť z kontextu, Hviezdoslav, i keď umelým slovesom, významove nadväzuje na nárečový úzus oravský a svojsky posúva význam.

Zo všetkých dosiaľ uvedených dokladov je jasné, že rodina slov *melký, melko, melkosť, melknúť / zmelknúť* má v slovenčine svoje miesto i svoje špecifické významy pôvodné i prenesené.

Aby však náš pohľad na túto otázku bol vyčerpávajúci a objektívny, treba uviesť ešte niekoľko dokladov, ktoré sú v rozpore s týmto konštatovaním a domácim významom slova *melký*. V prvom zväzku Rázusových Svetov z r. 1929 máme jediný doklad z beletrie na *melký* s významom „plytký" v tejto vete: „Pomedzi oprchlé stromy vidieť širokú, m e l k ú riečku." (Str. 65.) Podobne sa v materiáli ÚSJ SAV nachodí niekoľko osihotených dokladov, kde neznámi autori používajú adjektívum „melký" namiesto *plytký* a príslovku „melko" namiesto *plytko*. Hoci už Anton Bernolák v Slovári uvádza odborný termín *plitká oračka*,[16] nachodíme v dokladoch z odborno-populárneho časopisu Slovenské ovocinárstvo takéto doklady: „Korene starších ovocných stromov sa snažia rásť m e l k o pod povrchom pôdy v ornici. Preto treba v takých sadoch pôdu m e l k o obrábať" (XVIII, 1941, str. 46). Ďalšie doklady: „...m e l k o koreniaca zelenina... (XVI, 1939, str. 67). „Ak je pôda m e l k á, kamenitá, nie je radné sadiť hrušky" (XVI, str. 140).

I keď vieme, že v západoslovenských nárečiach je adjektívum *melký* známe popri význame „sypký" aj s významom „plytký", do spisovného jazyka sa nedostalo. Proti uvedeným dokladom, v ktorých sa zo stanoviska spisovnej slovenčiny používa *melký* a *melko* nesprávne (hodnotíme to ako

[15] Porov. Štefan J a n č o v i č, *Nový slovensko—maďarski a maďarsko—slovenski Slovňik*. Sarvaš 1848, str. 137 a, b. — Rovnaký stav je aj v druhom vydaní slovníka v Pešti 1854 a v treťom vydaní v Bratislave 1863.

[16] C. d. III., O—P, str. 2134 b.

bohemizmus), možno uviesť množstvo dokladov na spojenia s adjektívom *plytký* a s príslovkou *plytko* v totožných alebo príbuzných spojeniach.

Doklad z Rázusa na *melký* s významom „plytký" je z r. 1929 (resp. je ešte staršieho dáta, keď kniha bola vytlačená v r. 1929), teda z čias mnohých neustálenosti v spisovnej slovenčine, na ktorú v oblasti slovníka veľmi silno vplývala spisovná čeština. Ďalšie doklady sú z časopisu, do ktorého prispievali aj neslovenskí, najmä českí autori, a to ešte v období, keď sa slovenské odborné názvy netvorili. V súčasnej spisovnej slovenčine niet kolísania. Dokonca aj v novoutvorených termínoch máme jednoznačne základ *plytký* proti českému *mělký:*

... po rastlinách p l y t k o koreniacich majú nasledovať rastliny hlboko koreniace... (Balara) — *Aj p l y t k o koreniaci smrek môže pri správnom pestovaní odolávať prudkým vetrom.* (Kňazovický) — *Sedimenty majú význačný charakter p l y t k o v o d n ý.* (Slovenská vlastiveda)

Naproti tomu je v češtine *mělkokořenící* a *mělkovodní.*[17]

Napokon nám treba zhodnotiť ešte niekoľko dokladov z básnického štýlu. Na domáci spisovný význam slova *melký* ani v prenesenom význame nenadväzujú z nášho materiálu dva doklady z poézie Hviezdoslavovej, jeden z Vajanského:

Kto teda tvrdí... že Slaviana um lichou iskrou v m e l k o m tlie h ú t a n í...? (Hviezdoslav)

Ty [rok 2000] človečenstvo uviesť do posvätného kruhu, srdce všeľudstva stvoriť máš za úlohu; ty do tých z v ä z k o v m e l k ý c h vliať mieniš večnú túhu... (Hviezdoslav)

Mier našich dedín, m e l k é t i c h o miest tak bôľne dotýka sa mojej duše! (Vajanský)

Hviezdoslavovo spojenie *melké hútanie* pripomína „plytkosť, povrchnosť, bezobsažnosť rozmýšľania", Vajanského *melké ticho miest* podobne „plytkosť, bezobsažnosť mestského života". Adjektívum *melký* je tu vo vyššom štýle použité v rozpore s bežným slovenským spisovným úzom, na ktorý možno uviesť takéto príbuzné spojenia s prenesením významom pri adjektíve *plytký: plytká hlúposť* (Kukučín), *plytká márnomyseľnosť* (Vajanský), *byť plytkej duše* (Jégé), *človek citove plytký* (Jurovský), *plytké chvastúnstvo* (Marták), *plytké politizovanie* (Kvačala), *plytké záujmy*

---

[17] *Příruční slovník jazyka českého* v II. zväzku (K—M) z r. 1937—8 má iba botanický termín *mělkokořenný* (str. 773), ale v novšom materiáli, ktorý som dostala k dispozícii v Ústave pro jazyk český ČSAV v novembri 1956, našla som doklady na *mělkokořenící (mělkokořenící a hlubokokořenící rostliny, plodiny), mělkokořenný (mělkokořenné dřeviny, mělkokořenný podrost)* a *mělkovodní.* V rukopisnom koncepte nového stredného slovníka spisovnej češtiny je spracované len heslo *mělkokořenný.*

všedného žitia (Kalina), *plytký racionalizmus* (Bodický), *plytký náhľad* (Králik), *plytká citovosť* (Šamko), *plytká teória* (Technický obzor), *plytká myšlienka* (čas. Slovensko), *plytké hry* (Naše divadlo) a pod.

Dve uvedené spojenia, *melké hútanie a melké ticho,* nadväzujú teda nepochybne na český úzus, kde sa *mělký* používa aj v prenesenom význame ako „nemající hlubší zájmy, nemyslivý, povrchní, neobsažný" s dokladmi *„mělký člověk, výklad, cit, mělká řeč, mělké umělecké dílo"*,[18] alebo podľa inej príručky: „povrchní, nedůkladný, jalový, planý" s dokladmi *„mělký Lojza, mělká rozmluva, mělký zájem, veršíček"*.[19] Prípadne to môže byť nadväzovanie na ruštinu, kde je preneseným významom adjektíva *melkij* „neznačitelnyj, ničtožnyj, nizmennyj" s dokladmi *„melkije interesy, melkaja dušonka"*[20] alebo na poľštinu, kde je rovnako prenesený význam adjektíva *miałki* „powierzchowny, tępy, ograniczony" s dokladmi napr. *„myśli, wiadomości miałkie, dusze miałkie"*,[21] aby sme aspoň vo výbere uviedli niektoré možné súvislosti.

Oproti uvedeným a rozobratým dvom dokladom *melké hútanie* a *melké ticho* v Hviezdoslavovom obraznom spojení *melké zväzky* aj zo širšieho kontextu ťažko vysvetliť, na akom význame adjektíva *melký* je ono postavené. Môže ísť totiž rovnako dobre o „povrchné zväzky, povrchné vzťahy", čo by nadväzovalo na nedomáci úzus, ale rovnako by mohlo ísť o zväzky, vzťahy nepevné, rozkolísané, ktorý význam mohol vzniknúť prenášaním z pôvodného domáceho významu „sypký, kyprý" a v dôsledku toho „pohyblivý a nestály (ako je piesok, keď po ňom kráčame)".

Rozbor takéhoto dokladu jasne ukazuje, ako ťažko hľadať pôvodný význam slova z metaforických spojení a akým sú nespoľahlivým materiálom pre sledovanie významu slova, keby inak nebolo doložené.

Napokon si treba ešte všimnúť ďalšie doklady na sloveso *melknúť/zmelknúť* a odvodené adjektívum *zmelklý/zmelknutý:*

Tak čudno plynie žitia môjho rieka... Raz víchrom zvlnená sa divo vzteká, a zas klesá... a melknúc, rovňou ďalej blúdi, až mizne v piesku, hynúc bez nárek! (Vajanský) — *... nad tichou a následkom suchoty zmelknutou a zjasnenou riekou Lejla sa zastavila.* (Vajanský) — *Život... v blahobyte a bezstarostnosti zmelkne.* (Kukučín) — *Naj-*

[18] František Trávníček, *Slovník jazyka českého,* 4. vyd. 1952, str. 910, prenesený význam v hesle „mělký".

[19] Porov. cit. *Příruční slovník jazyka českého* II ako tretí význam hesla „mělký" na str. 776.

[20] Porov. S. I. Ožegov, *Slovar' russkogo jazyka,* vtoroje izdanije, Moskva 1952, str. 305 v hesle „mělkij" ako 4., prenesený význam.

[21] Porov. J. Karłowicz — A. Kryński — W. Niedźwiedzki, Słownik języka polskiego. Wydanie fotooffsetowe. Tom drugi. H—M, str. 939, tretí, prenesený význam v hesle „miałki".

krajšia, najstatočnejšia vec hlúpou obranou klesá a m e l k n e, stáva sa odpornou. (Vajanský) — *Ta by bol dospel zdanlivý ten obor; ... ta namierili valné jeho sily: roztiecť sa, z m e l k n ú ť?* (Hviezdoslav) — *Tie polety* [*zraku*] *však rozprúdili city už z m e l k l é* vo mne, do opľaslej *hrude mi vniesli sviežosť ...* (Hviezdoslav).

Proti organickému slovenskému *melknúť/zmelknúť* u Hviezdoslava s významom „drobiť sa/rozdrobiť sa, rozsýpať/rozsypať sa na kúsky" Vajanský používa toto sloveso s významom „stávať sa plytkým" (rieka ... melknúc, zmelknutá rieka), v prenesenom význame „strácať účinnosť, závažnosť", Kukučín a Hviezdoslav v prenesenom význame „spovrchnieť" (život zmelkne, zmelklé city). U Hviezdoslava nachodíme však aj ďalšie prenášanie: *sily zmelknú* „splytčením oslabnú, oslabia sa". Aj tu je základom adjektívum *melký* s nedomácim významom „plytký" pre pôvodný i prenesený význam slovesa. V češtine samej — ako naznačuje Příruční slovník jazyka českého[22] — ide o sloveso zastarané, doložené z Jána Kollára a z J. Ev. Kosinu.[23] Je tu teda najpravdepodobnejšie, že naši klasici tu nadväzujú priamo na Kollára, ktorý sa u nás dosť čítal. Na aké pramene nadväzoval Kollár, to sa nám podarí zistiť až vtedy, keď budeme mať vyexcerpované aj staršie literárne diela. Predbežne možno konštatovať, že v novšej literatúre sa toto sloveso nevyskytuje. V súčasnom spisovnom jazyku sa používajú slovesá *splytčovať sa, splytčieť*, ktoré sú známe a doložené aj z klasikov, alebo opisné *stávať sa plytkým* v pôvodnom i prenesenom význame. Doklady:

Musíme uznať, že sme s p l y t č e l i, môj kamaráde. (Hviezdoslav) — *... by takto s p l y t č e l i vlny ... (Hviezdoslav) — ... postupné s p l y t č e n i e mora ...* (Slovenská vlastiveda)

Z uvedeného prehľadu všetkých dokladov na adjektívum *melký* a rodinu odvodených slov k nemu prislúchajúcich možno urobiť takýto uzáver: V slovenčine jestvuje adjektívum *melký* s významom „sypký, kyprý, drobnozrnný, jemný, mäkký", prenesene „neistý, pohyblivý, nepevný" a je doložené v literárnom jazyku, pričom má oporu v mnohých nárečiach. Vo význame „plytký" sa v spisovnej slovenčine adjektívum *melký* a rodina slov k nemu prislúchajúcich nepoužívajú; doložené sú iba v staršom básnickom jazyku, i to zväčša v metaforických spojeniach, čo môže byť doznievaním vplyvu bibličtiny na Slovensku, ale — práve v básnickom jazyku — i vplyvom inoslovanským.

---

[22] Porov. v II. zv. na str. 776 a. Dokonavé *změlknouti* ako paralelné k *mělknouti* Příruční slovník ani neuvádza, lebo zaiste nie je v češtine doložené.

[23] Ide o tieto dva doklady: *Proud m ě l k n e* od J. Kollára a prenesené spojenie od Jana Ev. Kosinu: *Stopy [dojmů z mládí] poznatky pozdějšími jen znenáhla m ě l k n o u* s vysvetlením „stávají se méně zřetelnými". Cit. Příruční slovník II, K—M, str. 776 a.

Aby sme mali jasnejší obraz o významoch slovenského *melký* a príbuzných slov a o vývine ich významov, treba si všimnúť toto slovo v iných slovanských jazykoch, najmä v susedných oblastiach.

Pri hodnotení niektorých slovenských dokladov sme už čiastočne poukázali na češtinu, kde existuje len hláskový ekvivalent slovenského *melký* ako *mělký,* lebo sa celkom líši významom od základného významu v slovenčine. Ako poznáme z diferenciálneho slovníka slovensko-českého, takýchto prípadov je dosť, napr. slov. *chudý* s významom „netlstý" a čes. *chudý* s významom „chudobný", slov. *kúriť* s významom „udržovať oheň" a čes. *kouřiti* s významom „fajčiť", slov. *sprostý* s významom „hlúpy" a čes. *sprostý* s významom „hrubý, surový" atď. K nim pribúda teraz i adjektívum *melký* a celá príslušná rodina slov.

Příruční slovník jazyka českého uvádza pri hesle *mělký* pre češtinu tieto významy: 1. málo sahající směrem dolů nebo dovnitř, mající malý rozměr směrem dolů nebo dovnitř (op. hluboký); 2. zříd. nízký; 3. povrchní, nedůkladný, jalový, planý.[24] Trávníčkov slovník druhý význam, doložený v Příručnom slovníku len spojením *mělký lesík,* neudáva, v prenesenom význame má ako ekvivalenty „nemající hlubší zájmy, nemyslivý, povrchní, neobsažný",[25] čo súvisí s trochu inými exemplifikáciami. Nový, ešte len v rukopise pripravený slovník stredného typu[26] má základný význam adjektíva *mělký* zhodný s predchádzajúcimi slovníkmi („takový, který má malou hloubku, který jde do malé hloubky nebo dálky, nehluboký"), v prenesenom význame sa uvádza zovšeobecňujúce „povrchní", ale jednotlivé spojenia sa vysvetľujú podobnými adjektívami ako v Příručnom slovníku. Ako v týchto slovníkoch, tak ani v slovníkovom archíve Ústavu pro jazyk český pri ČSAV, ktorý som mala k dispozícii v novembri 1956, nepodarilo sa mi nájsť doklad na také spojenie, kde by adjektívum *mělký* malo význam blízky slovenskému *melký* — „sypký, kyprý, drobnozrnný". Súčasná čeština, ale len v odbornej terminológii, v tomto význame používa adjektívum *mělný.* Příruční slovník ho vysvetľuje ako „snadno rozdrobitelný, sypký" a uvádza tieto spojenia: „hosp. *mělná půda* která se snadno zpracovává; horn. [z baníctva] *mělné uhlí* název drťových zemitých druhů hnědého uhlí, obyč. bohatých popelem".[27] Z dokladov je jasné, že české *mělný* je ekvivalentom slovenského *melký,* ako je k českému *mělniti* paralelné slovenské *meliť.*

Okrem súčasného slovníkového materiálu pokúsila som sa prezrieť prí-

[24] Porov. c. d. II, str. 776.

[25] Pozri c. d. str. 910.

[26] Prvá časť slovníka súčasnej spisovnej češtiny sa pripravuje do tlače v Ústave pro jazyk český pri ČSAV v Prahe, kde mi príslušné heslá už takmer v definitívnej úprave dali láskavo k dispozícii v novembri 1956.

[27] Pozri c. d. II, str. 776.

stupný materiál aj v historickom oddelení Ústavu pro jazyk český, ale aj historické doklady zo staročeskej Alexandreidy, z Mandevillovho Cestopisu a z Klareta ukazujú len na ten význam, ktorý je v súčasnej češtine, teda „plytký". Ani Gebauer[28] neuvádza zo starej češtiny doklady na iný význam.

Len u Jungmanna a Kotta nachodíme v hesle *mělký,* dokonca na prvom mieste, aj synonymum *„mělný"* a ďalej *„drobný, klein, fein"* s exemplifikáciami *„mělký popel, pepř tlučený, mouka, písek",* ale skratka L. v jednom i druhom slovníku jasne pripomína, že obidvaja autori, v období, ktoré s obľubou historizovalo, jednoducho prevzali z Lindeho slovníka poľštiny[29] nielen význam, ale aj všetky tam uvedené exemplifikácie zaiste preto, že v češtine XIX. storočia exemplifikácie na tento význam nenašli, ako je nakoniec jasné už z Gebauera a dokladov zo starej češtiny, ktoré sme uviedli.

Pre posúdenie slovenského významu slova *melký* treba si teda všimnúť aj iné slovanské jazyky a staršie vývinové štádiá slovančiny. Už u Miklosicha[30] nachodíme heslo *mělъkъ* s významom „parvus, tenuis, seicht", teda na prvom mieste sa uvádza význam „malý, drobný", až na druhom mieste „plytký". Podľa Etymologického slovníka jazyka českého[31] predpokladané praslovanské a doložené cirkevnoslovanské *mělъkъ* prislúcha k indoeurópskemu základu **(s)mēl* s významom „piesok". V csl. je doložené *mělъ* s významom „piesok", teda *mělъkъ* má pôvodný význam „pieskovitý, piesočnatý". Český etymologický slovník vysvetľuje vznik českého významu slova *mělký* takto: „písečnaté a tedy > mělké < dno".[32] Pre slovenský význam slova *melký* je východiskom pôvodný význam indoeurópsky, teda „piesočnatý, piesčitý" (porov. náš doklad z Kukučína: *loď sa zviezla z melkého miesta),* z čoho prenášaním sa vyvinuli významy „drobný (ako piesok)", „sypký (ako piesok)", „drobnozrnný, jemný (ako piesok)". Proti týmto významom, označujúcim kvalitu, vyvinul sa iným smerom prenášania — ako na to poukazuje citovaný český etymologický slovník — význam označujúci kvantitu, rozsah, hĺbku, teda význam „plytký". Bol to celkom bežný postup, lebo napokon pri prídavných menách aj v súčasnom jazyku pozorujeme takéto rozrastanie sa významov z najrozmanitejších spojení prídavného mena s podstatným menom.

[28] Porov. Jan Gebauer, *Slovník staročeský.* Díl druhý. K—N. Praha 1916, str. 335 b a 336 a.

[29] Samuel Bogumil Linde, *Słownik języka polskiego* z r. 1809.

[30] Fr. Miklosich, *Lexicon paleoslovenico—graeco—latinum.* Vindobonae (Viedeň) 1862—1865, str. 391. Podobne v *Etymologisches Wörterbuch der slawischen Sprachen,* Wien 1886, str. 195a v hesle *mělъkъ.*

[31] Dr Josef Holub — Doc. dr František Kopečný, *Etymologický slovník jazyka českého.* Praha 1952, str. 220a.

[32] Porov. v cit. Etylomologickom slovníku na str. 220a v hesle *mělký.*

Už v staroslovienčine boli teda známe dva významy adjektíva *mělъkъ*. Celý historický vývin tohto adjektíva v jednotlivých slovanských jazykoch sledovať nemôžeme, ale podľa slovníkov možno zistiť terajší stav.

V češtine — ako sme na to už poukázali — pôvodný význam zanikol a uchoval sa len prenesený význam, ktorý sa z oblasti konkrétna prenáša k abstraktám, takže sa vytvára ďalšia nadstavba preneseného významu, „povrchný, bezobsažný" a pod. Aj v lužickej srbčine má *mělki, mjałki* iba význam „plytký".[33]

Slovníky súčasného ruského jazyka ukazujú, že ruština paralelne rozvíjala oba základné významy. Na prvom mieste uvádzajú ruské slovníky význam „malý, drobný",[34] ktorý sa podľa uvádzaných dokladov nevzťahuje len na látkové mená, ale rozširuje sa aj na charakteristiku zvierat a vecí, ako o tom svedčia spojenia: *melkij pesok, melkij skot* (drobný dobytok — o ovciach, kozách), *melkije deňgi, melkaja ryba, melkije raschody* (drobné výdavky).[35] Pôvodný slovanský význam je tu teda podstatne rozšírený, najmä v porovnaní so slovenčinou, kde je *melký* doložené len v spojení s látkovými menami, ale aj v porovnaní s poľštinou, ako na to poukážeme ďalej. Ruština pozná i ďalšie rozšírenie prvého základného významu adjektíva *melkij*. Ide tu o význam „málo znamenajúci, bezvýznamný z hľadiska spoločenského alebo ekonomického", napr. *melkij sobstvennik* (malý vlastník), *melkaja buržuazija* (drobná buržoázia), *melkij proizvoditeľ* (malovýrobca), *melkij pomeščik* (malý statkár) a pod.[36] Druhým základným významom zostáva aj v ruštine význam „nehlboký, plytký", charakterizovaný spojeniami *melkaja reka, melkaja tarelka*.[37] K tomuto významu sa v ruských slovníkoch pripája, alebo osobitne sa vydeľuje terminologické námornícke *melkij parochod, melkoje sudno,* kde *melkij* má význam „sediaci nie hlboko, plytko vo vode".[38] Nie celkom opodstatnene sa vydeľuje ako osobitný význam aj *melkij* s významom „vykonávaný nehlboko" v spojení *melkaja pachota* (plytká orba).[39] O prenesenom význame k vý-

[33] Ernst Muka, *Słownik dolnoserbskeje rěcy I,* A—Narski, Petrograd 1921, str. 879.

[34] Cit. slovník S. I. Ožegova na str. 305. — Podobne D. N. Ušakov v *Tolkovom slovare russkogo jazyka,* Tom II, L—O, Moskva 1938, na str. 177, a ďalej, síce tlačený, ale charakter rukopisu majúci pomocný *Slovnik (russkaja časť) dľa russkonacionaľnych slovarej,* Moskva 1951, M, str. 46.

[35] Exemplifikácie vyberáme z citovaných troch slovníkov porov. v pozn. 34.

[36] Porov. cit. ruské slovníky v pozn. 34.

[37] Exemplifikácie sú z cit. slovníkov (porov. v pozn. 34).

[38] Ekvivalentom tohto odborného termínu z námorníctva je nemecké kompozitum *seichtgehend* (doslovne: plytko siahajúci), ale v slovenčine a češtine sa proti jednoslovnému ruskému a nemeckému termínu používa opis: *(loď) s malým ponorom.*

[39] Ožegov v c. d. a Ušakov v c. d. nemajú tento osobitný význam, ale nachodíme ho v cit. slovníku (pozri v pozn. 34), ktorý je základom pre ruské prekladové slovníky.

znamu „plytký" sme už hovorili. Z toho vidieť, že ruština ako jazyk s dlhou literárnou tradíciou podstatne si prenášaním rozšírila oba základné významy zdedené z praslovančiny.

Ako ukazujú poľské slovníky, aj poľština si zachovala oba základné významy. Linde v Słowniku języka polskiego[40] uvádza ako prvý význam adjektíva *miałki* „drobno zmeľty... klein oder fein gemahlen, klein gestossen" a ako charakteristické spojenia uvádza *miałki popiół, miałki pieprz tłuczony, chléb... z najbielszéj i najmielszéj mąki.* Ako druhý význam sa uvádza „drobne mający ziarneczka, kleinkörnig, ganz fein" s dokladom *miałkie piaski.* Pritom je zaujímavé, že k významu „drobno zomletý" pripája Linde ruský ekvivalent *melkij,* kým k druhému významu ruské *razsypnoj, razsypčivij.* V novšom slovníku súčasnej poľštiny[41] takéhoto delenia niet a v jednom význame sa uvádzajú príklady *proszek, cukier miałki, miałki popiół, miałki pieprz tłuczony, miałki piasek.* — Ďalej je v poľštine pri adjektíve *miałki* — podobne ako v ruštine — význam „plytký, nehlboký" a k nemu príslušný prenesený význam, ako sme na to už poukázali.

Ako vidieť v porovnaní s ruštinou a poľštinou, zachoval sa v slovenskom *melký* pôvodnejší význam tohto slova na rozdiel od češtiny, kde sa zachoval iba druhotný, prenesený význam, doložený aj v ruštine aj v poľštine.

V súvislosti s Lindeho rozdelením slova *miałki* na dva významy hodno pripomenúť, že aj v povedomí tých, ktorí na Slovensku adjektívum *melký* poznajú, spája sa jeho význam so slovesom *mlieť, namlieť. (Čo sa namele, je melké* — vysvetľovali mi v Rajci.) — Pritom tu ide nielen o sloveso *namlieť* vo význame „rozdrobiť v mlyne", ale aj o význam „naniesť" zo spojenia *voda namlela piesku.*[42]

Čo sa týka historického vývinu tohto slova v slovenčine, predbežne ho sledovať nemôžeme. Podľa doteraz prístupného materiálu prvý raz sa s ním stretávame v Jančovičovom slovníku,[43] teda v štúrovskom období. Popri tvare *melkí* uvádza sa aj nárečový variant *meukí* a k tomu maďarský ekvivalent *lágy.* Ide vlastne o ďalšie prenášanie významu „sypký, drobno, jemne namletý" teda „mäkký", čo sa vyjadruje maďarským *lágy.* Nejde tu o abstrakciu významu z mnohých spojení, ale zo spojenia *melká soľ,* ktoré Jančovič uvádza ako ekvivalent maďarského *lágysó.* V súčas-

---

[40] Samuel Bogumil L i n d e, *Słownik języka polskiego,* wyd. drugie. Tom III, M—O, Lwów 1857. Wyd. trzecie, fotooffsetowe 1951, str. 76 b.

[41] Podľa cit. slovníka Karlowicza—Kryńskeho—Niedźwiedzkeho (pozri v pozn. 21).

[42] Cit. Příruční slovník jazyka českého III (N—O) v hesle *namlíti* tento význam neuvádza. (Str. 143a). Podľa toho je v spisovnej češtine neznámy.

[43] Ide o slovník citovaný v pozn. 15.

nej slovenčine sa *melkou soľou* rozumie na rozdiel od kusovej soli jemná mletá stolná soľ, ktorá je na dotyk skutočne mäkká. Ako sme už na to poukázali, na tento význam adjektíva *melký* nadväzuje aj odvodené sloveso *zmelknúť* „zmäknúť", ako ho použil Hviezdoslav. V ostatných slovníkoch sa slovo *melký* a príbuzné slová neuvádzajú, doložené sú však v literatúre, ako sme na to upozornili. Práve naše doterajšie zistenia môžu byť východiskom pre ďalšie, ešte podrobnejšie skúmanie v teréne, aby sa slovo *melký* mohlo využiť nielen v krásnej literatúre, ale aj v odbornej terminológii.

Podobne, ako sme podrobne rozoberali adjektívum *melký* a jeho významy v slovenčine, všimneme si aj substantívum *melčina.* I toto slovo označili Pravidlá z r. 1940 ako slovo proskribované v slovenčine a navrhli namiesto neho *plytčina, plytká voda.*[44] Je nepochybné, že ak českému *mělký* odpovedá slovenské *plytký,* tak v súvislosti s tým českému *mělčina,* ktoré Příruční slovník charakterizuje ako „mělké místo v tekuté nebo stojaté vodě"[45] a pripravovaný slovník súčasnej češtiny ako „mělké místo ve vodě (op. hlubina)",[46] skutočne odpovedá *plytčina, plytká voda.* Naproti tomu však na Slovensku všade tam, kde je slovo *melčina* známe, rozumie sa ním 1. rozdrvená, drobná, melká zem, alebo 2. nános (obyčajne z hliny, piesku, štrku a pod.), ktorý namlela prúdiaca voda. Pokiaľ ide o nános, môže sa vyskytovať celkom mimo koryta rieky, ak vznikol po prudkom daždi, alebo môže ísť o nános na brehu rieky, potoka, rybníka, jazera, mora, alebo je to nános, ktorý vytvárajú rozličné spodné prúdy aj vo veľmi hlbokej vode v podobe podhladinových ostrovčekov. Na Slovensku, kde sa kedysi hojne pltníčilo, každému pltníkovi boli známe melčiny, riečne nánosy často aj uprostred koryta rieky vytvárané spodnými prúdmi. Ak plť „sadla na melčinu", čiže zaviazla na neočakávanom, nebadanom nánose, bolo treba vynaložiť veľa úsilia, aby ju pltník šikovne pomkol a ona sa „zviezla" na hlbočinu a plavila sa ďalej. S pojmom *melčina* musia i dnes narábať geografi a hydrológovia. Je pritom zaujímavé, že naši hydrológovia z nedostatku iného pomenovania si kalkujú nemecké *Bank, Sandbank, Schotterbank* ako „piesková, štrková lavica",[47] hoci by mohli používať domáce *melčina, piesková, štrková melčina,* keby toto slovo z neznalosti reálií neboli Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940 označili hviezdičkou a tak neboli vylúčili zo slovnej zásoby spisovnej slovenčiny.

[44] C. d. str. 251.

[45] Porov. v c. d. II na str. 774.

[46] Strany rukopisu uvádzať nemožno, ale ide v elaboráte o heslo *mělčina,* ako je zaradené v abecede.

[47] Aj v cit. poľskom slovníku Karłowicza — Kryńskeho — Niedźwiedzkeho máme v hesle *mielizna* kalk *ławica* (porov. na str. 956 i na str. 802 v hesle ława).

Z týchto vecných súvislostí je jasné, že ako sa v praxi rozlišuje *plytčina* — miesto s malou, nízkou vrstvou vody bez ohľadu na charakter dna, ktoré môže byť pevné, kamenisté, skalnaté, alebo pohyblivé, pieskovité i bahnité, — od *melčiny,* nánosu, pieskovitého alebo štrkovitého, tak treba rozlišovať v jazyku aj pomenovania pre tieto reálie.

Je síce možné, že sa nad melčinou, pieskovým nánosom, na brehu rieky môže vytvoriť aj plytčina, z čoho pri neznalosti reálií v bežnom chápaní môže dôjsť k splývaniu pojmov *plytčina* a *melčina,* ako sa s tým stretáme aj na Záhorí a na Orave. Ale nad melčinou — pieskovým ostrovom — v koryte rieky môže byť aj niekoľkometrová vrstva vody, čo plytčinou nemožno nazvať, a predsa melčina ako nános môže byť nebezpečná lodiam s hlbokým ponorom.

Pozrime sa teraz na doklady z našich autorov, v akom význame a v akých spojeniach používajú slovo *melčina.* Všimnime si najprv dva doklady, kde pomenovanie *melčina* nie je v nijakom súvise s vodou.

Nedotknutý nám je on [Kriváň]! Keď ho okydal víchor m e l č i n o u, blatom a pieskom: pľušť ho omyje. (Hviezdoslav)

Podkušiteľ sa vkradne na m e l č i n y ľudského mozgu, zasadí doň svoj známy strom vedenia dobrého i zlého... (Kukučín)

U Hviezdoslava ide nepochybne o rozdrobenú zeminu, melkú zem.[48] Máme tu samostatný, osobitný význam, ktorý sa etymologicky spája so slovesom *mlieť* práve tak ako pri *melký.* U Kukučína ide zrejme o metaforické použitie: *melčina* tu označuje melké miesto, teda kyprú, sypkú zem, ktorá nie je pevným, istým, bezpečným podkladom, a tak *melčiny mozgu* opisne pomenúvajú abstraktnú skutočnosť oblasti pochybovania, pochýb, teda oblasť, kde už rozum, uvažovanie nemá opory. Z kontextu je celkom jasné, že nemôže ísť o „plytkosť", prenesene „povrchnosť myslenia", a že teda slovo *melčina* je tu použité adekvátne s domácim slovenským významom tohto slova.

A teraz si všimnime ďalšie doklady na slovo *melčina,* ktoré je v našom slovníkovom materiáli — staršom i novšom — oveľa hojnejšie doložené ako adjektívum *melký.* Je to nepochybne preto, že *melčina* sa používa nielen ako pomenovanie reálie, teda ako pomenovanie pre „nános", ale je ešte bežnejšia v ustálených spojeniach, kde sa používa metaforicky, lebo frázy sa ľahko preberajú od autora k autorovi. Príklady na základný význam:

A srdcia sa nám v rušných snoch z večera do rána kazia. Ako ryby na m e l č i n e, ako kvety na úpeku... (Gabaj) — *Veľká voda... odnášala ľahkú zeminu z pozemkov a ukladala ju na opačnej strane, kde sa vytvárali*

[48] Hviezdoslav tu nadväzuje na domáce ľudové fondy, lebo podľa zistenia dr. A. Habovštiaka pri nárečovom výskume na Orave v decembri 1956 slovo *melčina* v tomto význame je dosiaľ živé, hoci zriedkavé.

melčiny. (Hanušín) — *...upadol... po riekach v melčiny nečakané.* (Horák) — [*Kapitán Luka*] *loď neroztrieskal, ani nevysadil nikdy na melčinu alebo úskalie — a tých jesto hodne v našej Adrii.* (Kukučín) — *Všetko akosi viazlo, ani plť, keď sadne na melčinu.* (Kukučín) — *Mluvnice sa nám musia v kapsách trepotať od žiaľu — ako ryba na melčine.* (Gabaj)

Zo všetkých týchto dokladov je jasné, že *melčina* tu nepomenúva plytkú vodu, plytčinu, lebo v plytkej vode nie je možná plavba lodí, ďalej *„nečakané" melčiny* (porov. doklad z Horáka) sa vyskytujú len v hlbokej vode, lebo na brehu sa dá očakávať plytká voda; a zas naopak, ryby sa vyskytujú aj v plytkej vode, a trepocú sa, hynú na piesku, na melčine.

V ďalších dokladoch ide o metaforické použitie slova *melčina,* ale je tu vždy jasný súvis s významom „nános":

Prečo je život nespravodlivý, nedelí jednako to slniečko? ... Socia ich na samú melčinu. (Kukučín) — *Hlas klarineta odviedol Timoteja z kruhu vlastných detí na melčinu skutočnosti.* (Gabaj) — *Koráb našej rodiny vždy viac viazne na melčinách.* (Alexy) — *„Nemal si nič hovoriť a nebolo by hriechu", jačala i matka. Zrejme bola rada, že nebezpečná chvíľa skončila na tejto melčine.* (Gráf) — *„A nepočula si nič, celkom nič?" vychrlil zo seba Hruboš, obávajúc sa, aby sa nejakým zvratom ženinej reči nedostal jeho výzvedný pokus na melčinu.* (Št. Letz)

Vo všetkých týchto prípadoch ide o obmenu fráz *sadnúť na melčinu* s významom „zaviaznuť, stratiť možnosť pohybu, ustrnúť" a *vysadiť na melčinu* s významom „znemožniť niekomu pohyb, uplatnenie sa, prinútiť k akémusi ochabnutiu, ustrnutiu".

Kukučínovo *socať na melčinu* ešte názornejšie ako *vysadiť na melčinu* ukazuje, že ide o význam „odňať možnosť voľného pohybu, slobodného, voľného životného rozvoja" podobne ako u Alexyho *viaznuť na melčinách.* Metaforickým spojením *odviesť niekoho na melčinu skutočnosti* chce Gabaj vyjadriť ustrnutie nad ťažkou skutočnosťou života, nad životnými prekážkami. Spojenie *skončiť na melčine* (o rozhovore) naznačuje u Gráfa podľa kontextu zaviaznutie rozhovoru podobne ako u Št. Letza.

Rehabilitovaním slova *melčina* nijako sa nevylučuje potreba slova *plytčina* v slovníku spisovnej slovenčiny, ako ukazujú doklady, kde sa slovo *plytčina* používa v pôvodnom význame na označenie plytkej vody a v prenesenom význame na označenie povrchnosti. Najprv niekoľko dokladov na konkrétny význam:

Aj ryby vyšli na plytčinu a vyhrievali sa. (Moric) — *Na malom boku je plytčina a kúpu sa tam malé deti.* (Petrovský) — *Len pozrieť na hodiny piesočné a vidí — piesčiny a plytčiny...* (Št. Letz) — *Na plytčinách, zmenených jarnými riavami, slnili sa pestré pstruhy.* (Ji-

lemnický) — *Okrem nory si ondatra stavia hlavne v p l y t č i n á c h, trstinách a šáši kuželovité stavby z vodného rastlinstva.* (Turček) — *Horko-ťažko sa mu po chvíli podarilo dostať sa na p l y t č i n u...* (Čas. Štart 1948)

Doklady na prenesený význam:

Tu je jedna z najväčších p l y t č i n Mihálikovej lyriky... (Pado) — *Pritom... film zdarne zachováva osobitnú cestu, na mnohých miestach prekonáva p l y t č i n y námetu i scenára.* (Bobok) — *Nahliadnime do hĺbky a p l y t č i n prítomného času.* (Čas. Nová žena) — *...čosi veľkého sa stratí z nášho života, keď sa od týchto zdravých koreňov odtrhneme a budeme vyrastať z p l y t č i n modernosti.* (Nár. noviny, roč. 73)

Ale z novšieho materiálu, — po roku 1940 — máme aj veľa dokladov na prípady, kde je slovo *plytčina* použité nenáležite v dôsledku poučky Pravidiel. Predovšetkým je tu doklad z Gráfa, ktorý sme už citovali: *Zrejme bola rada, že nebezpečná chvíľa skončila na tejto m e l č i n e.* Takto bola uverejnená veta v Slovenských pohľadoch roku 1937 (roč. 53, str. 279), ale už v Gráfovom súbore noviel Žeravý bod, ktorý vyšiel roku 1940, čítame: „Zrejme bola rada, že nebezpečná chvíľa skončila na tejto p l y t č i n e." (Str. 21.) Z kontextu je jasné, že ide o zaviaznutie nejakej nepríjemnej výmeny názorov a že to zaviaznutie sa vyjadruje frázou *skončiť na melčine,* nie „na plytčine".

Podobné je to s dokladom od Št. Letza. Aj tu pôvodné znenie novely Obyvatelia dvora v Slovenských pohľadoch obsahovalo vetu ...*obávajúc sa, aby sa nejakým zvratom ženinej reči nedostal jeho výzvedný pokus na melčinu* (z r. 1925, str. 265), ale v súbornom vydaní noviel (máme poruke III. vyd. z r. 1948 v Tranosciu) je už *plytčina:* „... aby sa nedostal jeho výzvedný pokus na plytčinu". (Str. 15.)

Pri ostatných textoch nemáme predlohy ani rukopis, preto uvedieme z materiálu len tie, kde niet pochybnosti podľa kontextu, že autor hovorí o *melčine* ako o piesčitom mieste, nie o *plytčine:*

Takáto depeša prišla tesne nad ránom do admirality: „Admirál Apraksin. — Nabehli sme na p l y t č i n u. Pomoc čo najskôr!" (Horák) — *Na mnohých miestach riečišťa sa kal usadzuje a tvoria sa p l y t č i n y, nebezpečné lodiam.* (Európa, Učebnica zemepisu, 1951) — *Na úsvite narazil parník na p l y t č i n u.* (Paustovskij, Pieseň o lesoch).

Ešte viac dokladov na slovo *plytčina* je vo frázach s preneseným významom:

Uviazol so všetkým. So svojimi plánmi sa dostal na p l y t č i n u. (Horák) — *Otec sa nevedel zmieriť s poznatkom, že jeho intervencia ... vletela na slepú koľaj a uviazla na p l y t č i n e.* (Gráf) — *...prečo už dávno nenarazil na p l y t č i n u mŕtvych hercov...* (Karvaš)

Vo všetkých týchto prípadoch sa pomenovaním *plytčina* v pôvodnom i prenesenom význame neodôvodnene nahrádza slovo *melčina,* lebo len tak majú vety svoj zmysel. Napríklad je celkom nemysliteľné predstaviť si „plytčinu mŕtvych hercov" (Karvaš), hoci *melčinu mŕtvych hercov* si môžeme predstaviť.

Ako nám teda rozbor príkladov ukázal, popri slove *plytčina* existuje v slovenčine aj *melčina,* pravda s iným významom, a najmä v ustálených spojeniach, frázach majúcich význam „zaviaznuť", nemožno slovo *melčina* nahrádzať slovom *plytčina.* Treba si uvedomiť aj to, že slovo *plytčina* sa vo frazeologických spojeniach našich klasikov nenachodí. Je to slovo novšie, ale dobre tvorené. V ľudovej a hovorovej reči sa viac používa *plytká voda.*

V porovnaní s češtinou zisťujeme pritom jednu veľmi zaujímavú vec. Příruční slovník jazyka českého má v jednovýznamovom hesle *mělčina,*[49] vysvetľovanom ako „mělké místo v tekuté n. stojaté vodě", zahrnutý aj geografický termín *mělčina,* vysvetľovaný ako „místo ve vodstvu, zvl. v moři, kde se dno vypína skoro k samé hladině" a uvádza ako synonymum *měl* vysvetľované zas na príslušnom mieste abecedy ako „mělčina v moři.[50] To isté *měl* pokladá Trávníčkov Slovník za zastarané,[51] kým nový český slovník v rukopise uvádza *měl* ako geografický termín, ale s vysvetlením „pobřežní písčina vybíhající do moře".[52] Pozorujeme tu veľkú nejednotnosť a kolísanie. Z toho vychodí, že aj v češtine *mělčina* mala pôvodne význam „pieskový alebo podobný nános", ale v súčasnej češtine, práve vplyvom preneseného významu slova *mělký,* ako sme na to už poukázali, presunul sa aj význam slova *mělčina* len na pojem plytkej vody, čo najlepšie vidieť na frázach s preneseným významom, kde *mělčina* skutočne označuje „plytkosť, povrchnosť". Také sú napr. frázy *mělčiny uměleckého díla* a *mravní mělčiny,*[53] čo možno po slovensky vyjadriť nie spojeniami „melčiny umeleckého diela, mravné melčiny", ale spojeniami *plytkosť umeleckého diela* a *mravná plytkosť.* Hoci sa však pôvodný význam slova *mělčina* v češtine stratil, zachoval sa vo frázach *loď narazila na mělčinu, najet na mělčinu,*[54] čo je vo frazeológii bežné; zatiaľ v slovenských frázach tohto druhu *sadnúť na melčinu, vysadiť na melčinu, uviaznuť na melčine* sa živo pociťuje súvis s domácim významom slova *melčina* — „piesčité miesto, nános". Že vo frázach, príbuzných v slovenčine i v češtine, ide skutočne o význam ná-

[49] C. d. str. 774 v hesle *mělčina.*

[50] C. d. str. 773 v druhom význame hesla *měl.*

[51] Porov. Trávníček, c. d. str. 909 v hesle *měl.*

[52] Porov. cit. rukopis slovníka v Ústave pro jazyk český, heslo *měl.*

[53] Citujem podľa rukopisu nového slovníka z hesla *mělčina.*

[54] Uvedené doklady sú z rukopisu citovaného slovníka súčasnej spisovnej češtiny z hesla *mělčina.*

nosu, ukážu nám poľština a ruština, ale aj susedné cudzie jazyky. Odvažujeme sa na toto porovnanie preto, že tu ide o pomenovanie reálií a úkonov spoločných a známych v spoločnosti zaoberajúcej sa plavením, čo bolo bežné u obyvateľstva v povodí splavných riek a morí. V poľštine máme *utknąć, osiąść na mieliznie,* i keď sa táto fráza používa len v prenesenom význame,[55] pričom sa slovo *mielizna* vysvetľuje ako *ławica,* teda kalk nemeckého *Bank,* a až na druhom mieste ako *płytczyzna.*[56] Teda v poľštine je pôvodný i prenesený význam slova *mielizna* podobne, ako je to pri adjektíve *miałki.* V ruštine je zas fráza *sesť na meľ,* kde pri *meľ* sú opäť dva významy,[57] „plytčina" i „pieskový nános". Ruskej fráze *sesť na meľ* zodpovedá maďarské *zátonyra jutni, futni,*[58] (niekedy sa vyskytuje v maďarčine aj *zátonyra kerülni*)[59], hoci inak plytký je v maďarčine *sekély,* plytkosť, plytčina *sekélység.*[60] Podobne v nemčine je spojenie *auf eine Sandbank geraten,* hoci je *seichtes Wasser, ein seichter Fluss, eine Seichte*[61] teda *melčina* a *plytčina* sa rozlišujú.

Slovenské *melčina* a české *mělčina* nie sú dedičstvom slovanským v tom zmysle, že odvodzovanie príponou *-ina* nie je pri tomto základe známe od praslovančiny. *Melčina* vzniklo niekedy v historickom vývine oboch jazykov. Pritom slovenské *melčina* je nepochybne od pôvodu kolektívum (a v dnes zachovanom význame „drobná, namelená zem" má tento ráz dosiaľ) a až dodatočne sa chápe ako nomen loci — „miesto, kde je piesok, pieskový nános". Zatiaľ české *mělčina* je dnes iba nomen loci.[62] Hodno tu tiež pripomenúť, že v starej češtine bolo *mělče,* ako uvádza Gebauer v c. d. na str. 335 z r. 1389, s významom „plytčina". V materiáli historického oddelenia Ústavu pro jazyk český je táto podoba doložená z Chelčického. — Novšia podoba *mělčina* a slovenské *melčina* nie je známa ani z poľštiny, kde je *mielizna* i zastarané *miel,*[63] ani v ruštine, kde je len neodvodené

[55] Porov. cit. poľský slovník Karlowiczov — Kryńského — Niedźwiedzkeho na str. 956a i Polsko—český slovník Bohumila Vydru (2. vyd., Praha 1951) na str. 208a.

[56] Porov. cit. poľský slovník Karlowiczov — Kryńského — Niedźwiedzkeho 956a.

[57] Porov. u Ušakova v c. d. II. na str. 180b. Ožegov v c. d. vec zjednodušuje, keď *meľ* vysvetľuje len ako „nehlboké miesto v rieke, jazere, mori (str. 305b).

[58] Pozri Hadrovics László — Gáldi László, *Magyar—orosz szótár,* Budapest 1952, str. 1348.

[59] Porov. napr. Orbán Gábor — Meč Miklós, *Új magyar—szlovák szótár,* III. kiadás, Bratislava 1951, str. 622 v hesle *zátony* a *Slovensko—maďarský slovník,* III. vyd., heslo *melčina* na str. 269.

[60] Porov. cit. *Slovensko—maďarský slovník* na str. 419 v hesle *plytkosť.*

[61] Josef Janko, *Deutsch—tschechisches Handwörterbuch,* III, N—S. Praha 1944, str. 462 v hesle *Sandbank* a na str. 631 v hesle *Seichte.*

[62] O týchto dvoch významoch prípony *-ina* porov. napr. u Bela Letza *(Gramatika slovenského jazyka,* str. 29) alebo u Fr. Trávníčka *(Mluvnice spisovné češtiny* I, 304—5).

[63] Porov. Bohumil Vydra, *Polsko—český slovník,* Praha 1947, str. 237b. Podobne v cit. slovníku Karłowicza... na str. 956, kde nachodíme aj heslo: + *miel* = *mielizna.*

meľ[64] podobne, ako sme na to poukázali už v češtine. V slovenčine toto neodvodené slovo v tomto význame vôbec nemáme. Vyskytuje sa ako *meľ* len v odborných významoch vo včelárstve a krmovinárstve, ale tu ide len o súvis so slovesom *meliť* s významom „drobiť".[65]

Pokiaľ ide o domáci slovenský vývin, *melčina* je doložená v Bernolákovom Slovári a vysvetľuje sa latinským „brevia",[66] čo označuje skutočne *melčinu, piesčinu.* Nemecké ekvivalenty u Bernoláka ukazujú na dva významy: *seichter Ort* na plytčinu, ale *Sandbänke* na melčinu, kým maďarské *tsekély-hely a vízben*[67] poukazuje na plytkú vodu. Slovenské synonymum *príd* zas ukazuje, že Bernolák v tomto hesle nebudoval na vlastnom jazykovom povedomí, ale je závislý od slovníkov a reálie v tomto prípade nepoznal. Jančovič heslo *melčina* neuvádza, Czambel ho má v slovníku Rukoväti[68] bez vysvetlenia, u Tvrdého[69] je *melčina* synonymum *plytčiny.*

Ako z tohto prehľadu i z predchádzajúcich konštatovaní vidieť, uvádzali sa v našich slovníkoch slovenské významy slova *melký* a *melčina* — ako veľmi často aj významy iných slov — na pozadí češtiny. Až dôkladná práca so slovenským slovníkovým materiálom je zárukou, že sa významy slovenských slov správne vystihnú podľa domáceho úzu.

Takto v dôsledku podrobného materiálového výskumu možno kodifikovať pre slovník spisovnej slovenčiny adjektívum *melký* s významom „sypký, kyprý, jemný" a s preneseným významom „neistý", k nemu prislúchajúce adverbium *melko* a abstraktum *melkosť;* ako zriedkavé básnické sloveso *melknúť* s významom „drobiť sa, rozsýpať sa" a *zmelknúť* vo význame „zmäknúť". S iným významom sa v slovenčine táto rodina slov pociťuje všeobecne ako bohemizmus.

Podobne patrí do spisovnej slovenčiny slovo *melčina* na označenie kyprej, sypkej zeme alebo naviateho, namletého pieskového nánosu, prenesene s významom „brzdiaca prekážka" zväčša vo frazeologických spojeniach typu *sadnúť na melčinu* s významom „zaviaznuť". Na označenie plytkej vody sa používa v spisovnej slovenčine pomenovanie *plytčina.*

---

[64] Porov. v cit. Tolkovom slovare II, str. 180b. — Aj ruské *meľ* má dva významy: 1. plytčina a 2. nános na dne rieky, jazera, mora, prekážajúci pri plavbe lodí.

[65] V českom slovníkovom materiáli sú ojedinelé doklady na tieto dva významy a ešte iné (napr. *rašelinná měl*), ale chystaný slovník ich neuvádza práve pre jednorázovosť ich výskytu. — Jan Gebauer uvádza v *Slovníku Staročeskom* II (K—N, Praha 1916) heslo *měl* ako maskulínum s vysvetlením „mělké, písčité místo ve vodě při břehu, seichter, sandiger Ort im Wasser". Toto *měl* sa ako feminínum zachovalo v novočeskom zemepisnom názve.

[66] C. d. II, K—N, str. 1348.

[67] Maďarské adjektívum *tsekély* je písané starým pravopisom. Dnes sa píše *csekély* a cit. *Magyar—szlovák szótár* na str. 149 udáva významy „nepatrný, malý, skrovný(!)".

[68] S. Czambel, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*[3], Martin 1919, 284.

[69] Peter Tvrdý, *Slovenský frazeologický slovník*[2], Praha—Prešov 1933, 271.

K OTÁZKE TERMÍNOV *JEDINEČNÝ, OSOBITÝ, INDIVIDUÁLNY, OSOBNÝ ŠTÝL*

Ladislav Dvonč

V oblasti štylistickej terminológie, je doteraz, ako to pripomína Gejza Horák,[1] veľká pestrosť. Na jej odstránenie bola na konferencii o otázkach štylistiky, ktorá sa konala v dňoch 4. a 5. nov. 1954 v Libliciach v Dome vedeckých pracovníkov Československej akadémie vied, zriadená osobitná terminologická komisia, ktorá sa má pokúsiť vypracovať jednotnejšiu terminológiu. Aby bolo možné záväznejšie uvažovať o definitívnych názvoch, chceme tu rozobrať niektoré termíny a ukázať, ktorý z nich by bol najvhodnejší a najsprávnejší.

Pri výbere a stavbe jazykových prostriedkov, resp. pri zostavovaní prejavu vôbec možno často vidieť rozdiely medzi jednotlivcami. Pre jednotlivca je mnoho ráz príznačný istý výber a istá stavba jazykových prostriedkov. Podľa toho sa hovorí, že každý človek má svoj vlastný štýl. Vzniká otázka, ako správne pomenovať jazykové prostriedky, ktoré sú typické pre istú osobu. Používajú sa tu termíny *jedinečný, osobitý, individuálny*[2] *a osobný*[3] *štýl.*

Rozoberieme si podrobnejšie jednotlivé termíny.

Námietky musíme vysloviť predovšetkým proti termínu *jedinečný štýl.* Tento termín nevyhovuje pre význam slova *jedinečný,* ktorý tu je prívlastkom. Slovo *jedinečný,* ako sa uvádza v Slovníku spisovného jazyka slovenského,[4] má význam „neobyčajný, nevídaný". Tento význam je zreteľný z príkladov, ktoré sa v tomto slovníku pri hesle *jedinečný* uvádzajú: *Každý*

[1] Porada o otázkach štylistiky, SR XX, 1955, 116.

[2] Horák, l. c.

[3] Eugen Pauliny — Jozef Štolc — Jozef Ružička, *Slovenská gramatika,* druhé, prepracované a rozšírené vydanie, Martin 1955, str. 390, § 537; tretie, prepracované a rozšírené vydanie, Martin 1955, tamže.

[4] Anton Jánošík — Eugen Jóna, *Slovník spisovného jazyka slovenského,* Turčiansky Svätý Martin 1946—1949 (písmená A—J), 969.

cítil, že o chvíľu stane sa tu čosi jedinečné, v živote Ráztok nesmierne dôležité (Urb., Ž. b., 359). *Bystrica má skutočne jedinečné javište* (Naše div. III, 69b). — V hovorovom štýle jazyka sa význam slova *jedinečný* stupňuje až k významu slova, „senzačný" alebo „skvelý, výborný". V termíne *jedinečný štýl* nepostihuje sa práve tá skutočnosť, že ide o štylistické prostriedky, ktoré používa jednotlivec, ktoré sú príznačné len pre nejakého jednotlivca, a nie pre väčšiu skupinu ľudí. V termíne *jedinečný štýl* škodí práve možnosť vybavovania sa významu slova *jedinečný*. Ba často sa slovo *jedinečný* v spojení so slovom *štýl* v tomto význame aj používa. Napr. pri vyslovení vety „Tento spisovateľ má jedinečný štýl" nemáme na mysli ani tak predstavu vlastného výberu jazykových prostriedkov príslušným spisovateľom, ale práve len predstavu skvelého, výborného štýlu. Spisovateľ, ktorý používa jazykové prostriedky podľa vlastného výberu, nemusí mať ešte výborný štýl. Vo význame slova *jedinečný* je teda obsiahnuté kladné hodnotenie vlastnosti. Naproti tomu, ak sa majú pomenúvať jazykové prostriedky typické pre určitého jednotlivca, nejde ani o kladné, ani o negatívne hodnotenie výberu príslušných jazykových prostriedkov. Ide tu jedine o vyjadrenie výberu jazykových prostriedkov, typických pre určitú osobu. Z nášho rozboru termínu *jedinečný štýl* sa jasne ukazuje, že tento termín na základe bežného významu slova *jedinečný* sa dobre nehodí na vyjadrenie myslenej skutočnosti; svojou povahou odporuje základnej požiadavke, ktorá sa kladie na každý termín, totiž požiadavke jednoznačnosti a presnosti termínu.[5]

Z rovnakého dôvodu nevyhovuje ani termín *osobitý štýl*. Slovo *osobitý* má podľa dokladov zo slovníkového materiálu SAV význam „zvláštny, svojrázny". Pri spojení slova *osobitý* so slovom *štýl* vyjadrujeme istú výnimočnosť štylistických prostriedkov, výnimočný, zvlášť typický, príznačný, charakteristický výber jazykových prostriedkov u jednotlivca. Podľa toho *osobitý štýl* nie je len sám výber jazykových prostriedkov u jednotlivca, ale výber, v porovnaní s používaním jazykových prostriedkov u iného jednot-

---

[5] „Dôležitou vlastnosťou termínu je, aby presne a jednoznačne, bez možnosti rôzneho výkladu a pochopenia vyjadroval daný pojem." (Ján Horecký, *Základy slovenskej terminológie*, Bratislava 1956, 58.) Pozri aj: Ján Fundárek, *Predložky do a za v právnickej terminológii*, SR IV, 1935/1936, 110; J. V. Ormis, *K slovenskej právnej terminológii*, Linguistica Slovaca I—II, 1939—1940, 274, 285; -tri, *Odkaz na porad práva*, SR IX, 1941/1942, 46; -tri-, *Ad I.* (odkaz na porad práva), *Ad II* (odkaz na porad práva), SR IX, 1941/1942, 226; Miroslav Roudný — Karel Sochor, *Terminologický slovník*, Lexikografický sborník, Bratislava 1953, 145; Ján Horecký, *Dnešný stav slovenskej odbornej terminológie*, SR XIX, 1954, 242; L. A. Bulachovskij, *Vvedenije v jazykoznanije II*, Moskva 1953, 95; Helena Křížková, *L. A. Bulachovskij, Vvedenije v jazykoznanije II*, Moskva 1953, str. 177 (rec.), Jazykovedný časopis SAV VIII, 1954, 126; Ján Horecký, *Jednoznačnosť a presnosť termínu*, Slovenské odborné názvoslovie III. 1955, 289.

livca alebo iných jednotlivcov čímsi sa odlišujúci, v čomsi svojrázny, vlastný v pravom zmysle slova len danému jednotlivcovi, neopakovateľný. Ukazuje sa, že ani termín *osobitý štýl* nepostihuje úplne ten pojem, o ktorý nám v tomto prípade ide.

Tento pojem sa najlepšie vyjadruje termínmi *individuálny štýl* alebo *osobný štýl*. Pri týchto termínoch nezasahujú rušivo sprievodné významy, čím vyhovujú spomínanej už teoretickej požiadavke, kladenej na termíny. Termín *individuálny štýl* má oporu v termíne *privlastňovacie prídavné mená individuálne,* v ktorom ide o vyjadrenie privlastňovania určitému indivíduu, jednotlivcovi. Dvojicu *individuálny štýl — osobný štýl* možno používať ako synonymickú; v prácach zameraných na širší okruh čitateľov alebo poslucháčov (napr. v školských učebniciach, populárnych príručkách, v populárnych prednáškach a podobne) možno však dávať prednosť domácemu termínu o s o b n ý š t ý l. Termín i n d i v i d u á l n y š t ý l bude mať svoje miesto skôr v prejavoch odborných.

Stručne zopakujeme svoje výklady. Na vyjadrenie výberu jazykových prostriedkov typických pre určitého jednotlivca, indivíduum, nehodia sa ako termíny *jedinečný* a *osobitý štýl,* pretože vo význame slov *jedinečný* a *osobitý* je už obsiahnutá istá miera kladného hodnotenia (v našom prípade štýlu). Za vyhovujúce pokladáme termíny i n d i v i d u á l n y a o s o b n ý š t ý l. V prejavoch, určených pre širší okruh používateľov, dávame prednosť domácemu názvu o s o b n ý š t ý l.

O PRÍBUZENSKÝCH NÁZVOCH *BRATANEC, BRATRANEC, BRATANICA, SESTERNICA, SESTRENICA, SESTRENEC*

Matilda H a y e k o v á

Pretože ide do tlače prvý diel normatívneho Slovníka slovenského jazyka, opäť je aktuálne prediskutovať niektoré termíny, ktoré doteraz nevyriešili jednoznačne ani Pravidlá slovenského pravopisu, ani príslušný terminologický slovník.

V hovorovej reči sa ešte striedavo používajú slová *bratanec / bratranec* a *sesternica / sestrenica* na označenie strýkových, tetkiných, ujcových a ujčinej detí; v písaných prejavoch sa však spravidla používajú podoby *bratanec* a *sesternica.*

Všimnime si teraz postupne tieto pomenovania. Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1953 nedávajú presné smernice, keď na str. 136 uvádzajú

takéto slovo: *brat(r)anec.* V starších Pravidlách z r. 1931 a z r. 1940 je len slovo *bratanec* — síce s vysvetlivkou „bratov syn", ale podstatné meno *bratranec* nie je ani v jedných.

Väčšina dokladov zo slovníkového archívu ÚSJ je na podobu *bratanec,* ktorú používajú starší i mladší autori. Tvar *bratranec* nájdeme len v dokladoch z diel staršej, už vymretej generácie autorov, aj tu u mnohých, napr. u Hviezdoslava a Jégého, nachodíme jeden i druhý tvar: *Filip predsa je jeho bratanec.* (Hviezdoslav) — *Bratranci boli, čo vládli v nich.* (Hviezdoslav) — *Vždy našla u nej jej údajného bratanca.* (Jégé) — *Bol ináč jej bratranec, syn brata jej otca.* (Jégé)

Podobu *bratanec,* ako sme už spomenuli, nájdeme hojne doloženú u všetkých našich dobrých autorov, napr.: *A že sú bratanci? preto nič, Iľa naša.* (Timrava) — *Oba sú Petrovićovci, bratanci, blízka rodina.* (Kukučín) — *Všetky deti tam sú tvoji bratanci a nosia jeho priezvisko!* — (Ondrejov) *Ludvík bol bratancom rakúskeho cisára.* (Zúbek) — *Vyprevádza bratancov zo dvora.* (Hečko).

Oveľa menej dokladov je na variant *bratranec,* pretože sa vyskytuje len u starších autorov. Používali ho napr. Ľudovít Štúr a Janko Kalinčiak, čiže spisovatelia z generácie, keď sa spisovná slovenčina ustaľovala, napr.: *A tak prečo ja, alebo môj bratranec Štefan, alebo hocktorý z vás nie je vicišpánom?* (Kalinčiak) — Z novších spisovateľov máme doklady na slovo *bratranec* len od Vansovej a Rázusa: *Matka odviedla si synka do Štítneho k bratrancovi.* (Vansová) — *Ďakujem, Janíčko, ďakujem, — stisne Paľo bratrancovi ruku.* (Rázus) — V dnešnej spisovnej slovenčine sa podoba *bratranec* môže použiť len ako príznaková, teda ako archaizmus alebo ako slovo nárečové.

Zaujímavé sú dva doklady z diela Jozefa Škultétyho. Z povesti Otec a syn máme doklad *Pred tebou stojí tvoj nešťastný bratranec,* ale v Národných novinách čítame: *Do Viedne často prichodil dr. Janko Šafárik, bratanec (bratov syn) Pavla Jozefa.* Keď teda Jozef Škultéty k slovu *bratanec* do zátvorky pridáva vysvetlivku „bratov syn", to znamená, dobre si uvedomoval, že to nie je všeobecne známy význam slova *bratanec,* ale iba jeho málo známy druhý význam. Pekné a priliehavé pomenovanie pre bratovho syna — *bratovec* — má Šoltésová: *Pečovala o chorého bratovca.*

Ako z dokladov vyplýva, slovo *bratanec* má dva významy: 1. strýcov, tetkin, ujcov alebo ujčinej syn, 2. v ľudovej reči: bratov syn, bratovec, synovec. Vo význame pomenovania strýcovho a ujcovho syna používa pomenovanie *bratanec* aj právnická literatúra, napr.: *Vo štvrtom stupni (sú príbuzní) bratanec a sesternica medzi sebou* (Pazdernik, Základy čsl. práva).

Právnický terminologický slovník však uvádza termín *bratanec* ako pomenovanie pre bratovho syna, hoci vysvetlenie v hesle nie je presné, lebo

sa obmedzuje iba na odkaz: „pozri heslo *synovec*". *Synovec* sa zas vysvetľuje: „bratanec, sestrenec; bratov syn, sestrin syn". Heslo *bratranec* v Právnickom terminologickom slovníku má takéto vysvetlenie: „bratranec a sesternica vyjadrujú príbuzenský pomer medzi deťmi súrodencov". Podľa týchto dvoch hesiel by sa mohlo mýlne uzatvárať, že slovo *bratranec* je spisovný tvar a *bratanec* je len ľudové, na termín povýšené pomenovanie bratovho syna. Lenže, ako sme už vyššie naznačili, vo význame strýcovho, ujcovho, tetkinho a ujčinej syna používajú slovo *bratanec* mnohí spisovatelia, starší i novší. A Ján Horecký v Základoch slovenskej terminológie (str. 67) jednoznačne vyhlasuje: „V dnešnej právnej terminológii sa rozlišuje iba *bratanec* a *sesternica* ako strýkove, ujcove deti a *synovec* a *neter* ako bratove, resp. sestrine deti. K tomuto uzáveru dospel J. Horecký v súhlase s článkom Štefana Lubyho, ktorý zložitú konštrukciu termínov v Právnickom terminologickom slovníku pokladá za zbytočnú. (Porov. Právnické štúdie IV, 1953, str. 205.) Veď synovci i netere sú na rovnakom príbuzenskom stupni, či sú deťmi sestár alebo bratov a rovnako dedia, keď niet bližších príbuzných. Nuž a následnícke právo, kde by sa jedine mohol prakticky uplatniť právny rozdiel čiže prednosť bratovca pred sestrencom, je v socialistickom práve bezpredmetné. Podľa Lubyho i Horeckého mienky zbytočné je ako právny termín aj slovo *bratanica* — ľudové pomenovanie bratovej dcéry. Na toto podstatné meno sú v slovníkovom archíve ÚSJ len dva doklady: *Ona, moja bratanica a krstná, veľmi sa radovala.* (Vansová) — *Bratanica nás zradila, syn nás opustil.* (Stodola)

Podobne ako so slovami *bratanec — bratanica,* je to aj s pomenovaniami *sesternica — sestrenec.* Staré Pravidlá z r. 1931 a 1940 uvádzajú len slovo *sesternica* s vysvetlením: „sestrina dcéra". V Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953 je len *sesternica,* ale už bez akejkoľvek poznámky. Zato v Právnickom terminologickom slovníku nájdeme termín *sesternica* aj *sestrenica,* pričom sa termín *sestrenica* odkazuje na synonymum *neter,* hoci je zrejmé, že *sestrenica* má byť špeciálny termín pre pomenovanie sestrinej dcéry tak, ako je *sestrenec* pomenovaním sestrinho syna. A heslo *neter* sa takto vysvetľuje: „bratanica, sestrenica, bratova dcéra, sestrina dcéra". Vysvetlenie hesla *sestrenica* je teda pristručné a nepresné. Naproti tomu veľmi komplikovaný, archaizujúci a pritom ešte neúplný je výklad hesla *sesternica:* „strýčna, ujčená, tetčená sestra, strýcova, ujcova, tetina dcéra".

Dokladový materiál z diel starších aj novších autorov obsahuje zväčša slovo *sesternica* ako pomenovanie pre strýkovu, tetkinu atď. dcéru; napr.: *Jeho matka bola akási sesternica pána Gyürkiho.* (Vansová) — *Tam stretla Beňuškinu sesternicu, idúcu s batohom do mlyna.* (Timrava) — *Vyčítali im obe sesternice.* (Hviezdoslav) — *Navštívim sesternicu Anticu, vyhovára*

sa materi. (Kukučín) — *V tomto prípade mohla prísť do úvahy len Elvíra, sesternica z matkinej strany.* (Švantner) — Len veľmi zriedkavé sú doklady na podobu *sestrenica: Sama Cerovská zafňukala, utrela slzy dlaňou a objala sestrenicu svoju.* (Vajanský) — *S tým „púva" skamarátila sa pri sestrenici.* (Gabaj)

Slovo *sesternica* má teda tiež dva významy: 1. strýcova, ujcova, tetkina, ujčinej dcéra; 2. v ľudovej reči: sestrina dcéra. Pre tento druhý význam máme ešte i trochu archaické pomenovanie *sestrenica.*

Oveľa zriedkavejšie ako slovo *sesternica* vyskytuje sa v literatúre pomenovanie sestrinho syna, *sestrenec,* ktoré Právnický terminologický slovník vysvetľuje odkazom na *synovca,* hoci tento termín pomenúva aj bratovho, aj sestrinho syna. V archíve ÚSJ SAV máme na slovo *sestrenec* len tieto dva doklady: *Zlý svet mrnkal, že stolicu nie pán Adam, ale jeho sestrenec spravuje.* (Kalinčiak) — *Rozprával jej to sestrenec, ktorý bol s Petrášom na fronte.* (Fr. Kráľ)

Zaužívané spisovné tvary sú teda *bratanec* a *sesternica,* slová, z ktorých každé má v ľudovej reči dva významy, o ktorých sme sa už vyššie zmienili. Ale pretože aktuálnosť rozlišovania medzi deťmi sestrinými a bratovými klesá, ustupuje aj frekventovanosť slov, ktorými sa tieto rozdiely pomenúvajú. Len zriedka nájdeme v literatúre slovo *bratanec* vo význame bratovho syna alebo pomenovanie *sesternica* ako pomenovanie sestrinej dcéry. A už celkom na ústupe z používania sú archaické pomenovania: *bratranec, bratovec* a *sestrenica.* O tom, že tieto slová — varianty nepatria do odbornej terminológie, vyslovili sa už odborníci. Ide len o to, aby sa táto skutočnosť rôzneho používania nie rovnocenných slov s rôznymi významami: *bratanec, bratovec, bratranec, sesternica, sestrenica* plasticky podala (pomocou štylistickej skratky) aj v Slovníku slovenského jazyka, ktorý bude na dlhé roky platnou normatívnou príručkou.

JAZYKOVEDNÉ ŠTÚDIE I. SPISOVNÝ JAZYK. Vydala Slovenská akadémia vied, Bratislava 1956. Strán 308. Cena brož. Kčs 28,60.

Slovenskí lingvistickí pracovníci po zastavení Jazykovedného časopisu r. 1953 nemali vhodný orgán, v ktorom by mohli uverejňovať práce väčšieho rozsahu a teoretickejšieho zamerania. V Slovenskej reči sa štúdie takéhoto druhu uverejňovať nemôžu jednak pre obmedzený rozsah, jednak pre osobitné praktické a pedagogické zameranie tohto časopisu. Táto nepriaznivá situácia sa vyriešila aspoň dočasne tak, že Ústav slovenského jazyka SAV založil zvláštnu edíciu Jazykovedných štúdií. Ako prvé číslo tejto edície vyšiel v redakcii doc. dr. Jozefa Ružičku sborník, venovaný otázkam spisovnej slovenčiny.

Recenzovaný prvý sborník Jazykovedných štúdií obsahuje práce z troch jazykovedných oblastí. Traja autori (Dvonč, Peciar, Horecký) sa zaoberajú otázkami slovotvornými, siedmi (Ďurovič, Orlovský, Marsinová, Oravec, Ružička, Blanár a Urbančok) otázkami skladby spisovnej slovenčiny a traja (Mihál, Horák a Miko) uverejňujú štúdie rázu štylistického.

* * *

Ladislav Dvonč v štúdii *Kvantitatívne zmeny pri odvodzovaní substantív na -ár/-iar* (str. 5—30) skúma odvodzovanie podstatných mien príponou *-ár* z hľadiska kvantity pomenovacieho základu a odvodzovacej prípony. Na základe bohatého dokladového materiálu (autor sa touto otázkou čiastočne zaoberal už aj v svojej knižnej publikácii Rytmický zákon v spisovnej slovenčine, Bratislava 1955) konštatuje, že pravidlá a poučky o kvantite substantív na *-ár/-iar* sú vo všetkých doterajších príručkách spisovnej slovenčiny neúplné, ba často priam nesprávne. Oproti skutočnému stavu v spisovnom (písanom) jazyku sa vyslovovali poučky, že rytmický zákon sa pri odvodeninách na *-ár/-iar* zachováva buď tak, že sa kráti dĺžka v pomenovacom základe, alebo tak, že kvantita v koreni zostáva, ale sa kráti prípona. Prípady so zachovaním obidvoch dĺžok sa pokladali za zriedkavé výnimky. Dokladový materiál však autorovi štúdie ukázal, že skutočný stav v písanom jazyku doterajším pravidlám priamo protirečí. Po podrobnom preskúmaní formuluje autor vlastné uzávery a pravidlá. Krátenie substantív odvodených príponou *-ár/-iar* nastáva iba v troch kategóriách slov. Sú to: 1. Slová staršieho pôvodu *(víno — vinár, múr — murár, hviezda — hvezdár, písať — písár, umývať — umyváreň* ap.) a analogicky i vo veľmi obmedzenom počte slov novšieho pôvodu *(káva — kaviareň, bránka — brankár)*. 2. Slová odvodené príponami *-ík, -ičko: perník — pernikár, slovíčko — slovičkár*. 3. Cudzie slová zakončené na *-ón, -iv, -íva, -ína, -éka: milión — milionár, betón — betonár, archív — archivár, lokomotíva — lokomotivár, bibliotéka — bibliotekár* ap.

Vo všetkých ostatných kategóriách slov sa pravidelne zachováva dĺžka aj

v koreni, aj v prípone. Autor vidí príčinu v tendencii po pravidelnosti v jazyku, v tendencii po zachovaní rovnakej podoby kmeňa v rôznych slovných a gramatických derivátoch v rámci slov tej istej slovnej čeľade.

Štúdia L. Dvonča je dobrým príkladom na to, ako je potrebné čo najvšestrannejšie preskúmať spisovnú slovenčinu pred formulovaním určitých pravidiel normatívnej povahy. Pravda, v teoretických otázkach a v metóde sa i pri najbohatšom dokladovom materiáli môžu vyskytnúť neisté uzávery alebo priamo i chyby. Nevyhol sa im ani autor našej štúdie. Napríklad v rámci slov vyššie uvedenej prvej kategórie uvádza i dvojice *nôž — nožiar, kôň — koniar, vôl — voliar* ap. Nazdávame sa, že slovné rady *múr — múry — murár, hviezda — hviezdy — hvezdár, víno — vína — vinár* sú zásadne iného druhu ako *nôž — nože — nožiar, kôň — kone — koniar, vôl — voly — voliar* ap. Kým v prvom prípade ide skutočne o krátenie *(múr — murár)*, v druhom prípade o nijaké krátenie nejde. Naopak, zachováva sa tu krátky koreň *(nože — nožiar, kone — koniar)*. V slovách tohto typu je krátky koreň, ktorý nadobúda kvantitu ako „nadstavbovú" morfému iba na vyjadrenie pomenovacieho pádu. Je to obdobný prípad, ako pri slovesných odvodeninách *pliesť — pletiem — pletiar, priasť — pradiem — pradiar* ap. Tak, ako slovo *pletiar* nie je odvodené od infinitívu *pliesť*, ale od slovesného koreňa *plet-*, ani slovo *nožiar* nie je odvodené od nominatívu *nôž*, ale od koreňa *nož-*.

K Dvončovej štúdii máme ešte inú pripomienku. Autor na viacerých miestach svojej štúdie uvádza pod čiarou literatúru a odkazy k takým názorom a zásadám, ktoré tvoria vo všetkých prácach loci communes. Napr. pri delení slovesných tvarov na morfematické zložky koreň, kmeňotvornú príponu a gramatickú koncovku sa autor odvoláva pod čiarou až na dve práce. Podobne i pri zásade o významovej priezračnosti pri tvorení odborných termínov sa odvoláva až na päť štúdií, ktoré vyslovujú túto zásadu. I v jednom, i v druhom prípade ide o notoricky známe veci, ktoré netreba podopierať autoritami väčšími alebo menšími.

Na str. 16 autor konštatuje, že „sufixálne morfémy, ktoré obsahujú dvojhlásku, sa neskracujú" (rozumej pri odvodzovaní príponou *-ár, -árstvo*). Ako príklad uvádza slovo *zemiakárstvo, zemiakársky*. Myslíme, že slovo *zemiak* nemá nijakú dvojhláskovú sufixálnu príponu, pretože je to slovo zo synchronického hľadiska neodvodené. Autor mohol uviesť širšie pravidlo: Ak je v pomenovacom základe slova dvojhláska, pri odvodzovaní pomocou *-ár (-árstvo)* sa kmeňový diftong nekráti. Okrem uvedeného slova *zemiakárstvo* svedčia o tom mnohé slová, ako *mliekáreň, triediareň, odlieváreň* atď. Výnimky typu *hviezda — hvezdáreň* sú veľmi zriedkavé a možno ich zaradiť do kategórie slov staršieho pôvodu. Prípady, ako *nôž — nožiar, pliesť — pletiar* sú iného rázu, ako sme to rozviedli.

* * *

Štefan Peciar v článku *Hlásková podoba podstatných mien na -žik, -žok, -šik, -šok, -ček, -čik, -čok* (str. 31—40) pokúša sa zistiť zákonitosti a pravidelnosti vo výskyte samohlások *e/o/i* v uvedených odvodzovacích príponách. Sleduje hláskovú podobu týchto prípon od Bernolákovej slovenčiny cez štúrovský úzus až po dnešný stav. Problematické je, či takéto „historické" sledovanie podoby týchto prípon môže mať v uvedenom prípade nejaký kladný vplyv na zistenie a formulovanie určitej normy v dnešnom spisovnom jazyku. Podľa nášho názoru veľmi málo, alebo vôbec nie. Najmä uvádzanie podoby týchto prípon u Bernoláka vzhľadom na dnešný stav je skôr kuriozitou ako skutočnou potrebou pri synchro-

nickom spracovaní tejto témy. A podobne i štúrovský úzus, najmä v tej podobe, ktorú nachádzame v Jančovičovom slovníku z r. 1848 a ktorá sa skutočne opierala o normu v stredoslovenských nárečiach, mal by pre dnešný stav význam iba v tom prípade, keby neskorší kodifikátori neboli tento štúrovský úzus pokazili. V dnešnej spisovnej slovenčine je stav v podobe týchto prípon taký nejednotný a rozkolísaný, že ho možno iba čiastočne normatívne zachytiť. Autor formuluje niektoré pravidlá. Vcelku možno s jeho výkladmi súhlasiť. Iba termín „nábehy k pravidelnosti" sa nám nepozdáva. Prečo by sme mali v odbornej štúdii termín tendencia nahradzovať nábehom, ktorý vyvoláva nežiadúce asociácie?

Častejší výskyt podoby *-ček* na úkor podoby *-čok* autor chce vysvetľovať fonologickými (kombinatórnymi) vlastnosťami slovenčiny, totiž malou frekvenciou výskytu hláskového spojenia *-čo-* v rámci tej istej morfémy. Výklad je iba zdanlivo správny. V stredoslovenských nárečiach je hláskové spojenie *-čo-* v (korenných) morfémach rovnako zriedkavé ako v spisovnej slovenčine, a predsa v stredosl. nárečiach je častejšia prípona *-čok (mlynčok, stromčok, válovčok, domčok,* ako uvádza napr. i spomínaný Jančovičov slovník). Ak sú fonologické (kombinatórne) podmienky i v nárečiach i v spisovnej slovenčine tie isté, prečo by mali ináč „pôsobiť" tu a ináč tam? Príčina bude asi inde (vplyv češtiny, príp. západoslovenských a východoslovenských nárečí).

* * *

Ján Horecký na základe podnetných myšlienok iných autorov (najmä I. Poldaufa a G. O. Vinokura) určuje v štúdii *Sústava substantívnych slovotvorných prípon"* (str. 41—48) postavenie afixov v sústave jazykových zložiek ako aj kritériá pre zisťovanie hranice medzi afixom a pomenovacím základom. Podľa autorovho názoru významová (funkčná) povaha afixov ukazuje, že afixálne slovotvorné prostriedky majú mnohé vlastnosti zhodné so slovnou zásobou: homonymitu, synonymitu, polysémiu ap. Autor však zabudol, že homonymita, polysémia a synonymita existuje aj v gramatických prostriedkoch, v gramatických afixoch jazykov s flektívnou gramatickou stavbou (na rozdiel od jazykov aglutinujúcich). Týmito sémantickými vlastnosťami teda slovotvorné afixy neinklinujú iba k sémantickej povahe slovnej zásoby, ale aj k sémantickej povahe gramatických prostriedkov.

V protiklade k čisto formalistickému hľadisku pri morfematickom členení odvodených slov, aké u nás zastával napr. Belo Letz a aké nachádzame ešte i na niektorých miestach gramatiky od autorov Pauliny — Štolc — Ružička (najmä v časti o zámenách), vyslovuje J. Horecký zásadný názor, že pri zisťovaní hranice medzi príponou a základom, resp. pri rozhraničovaní morfém vôbec je rozhodujúce kritérium významové. Podľa tohto kritéria možno napr. slovo *ľavica* rozčleniť na morfémy *ľav-ica,* pretože existuje základ *ľav-ý,* ale nemožno morfematicky rozložiť slovo *lavica,* pretože neexistuje základ *lav-,* ku ktorému by bol pripojený iba gramatický afix. Podobne napr. slovo *čašník* nemožno rozčleniť na morfémy *čaš-n-ík,* iba na morfémy *čaš-ník,* pretože niet základu *čašn-(ý).*

Nemožno pochybovať o tom že toto hľadisko, ktoré sa opiera hlavne o možnosť vydeliť lexikálne samostatne existujúci základ, je oveľa plodnejšie a vedeckejšie ako čisto mechanické a formalistické delenie. Žiadalo by sa však, aby autor širšie rozviedol i otázku hraníc možností uplatnenia tohto kritéria, resp. jeho spojenie s inými pomocnými hľadiskami. Ak by sme sa totiž striktne pridržiavali jedine tohto hľadiska, vznikli by nám prípady takých slov, ktoré sú

v jazykovom povedomí jasne odvodené, ale ktoré pri jednoznačnom uplatnení tohto kritéria by sme museli hodnotiť ako neodvodené. Ťažkosti vznikajú najmä pri takých odvodených slovách, ktoré v jazykovom povedomí jednoznačne tvoria jednu odvodenú slovnú čeľaď, avšak základ, z ktorého vznikli, neexistuje už v jazyku ako samostatná neodvodená lexikálna jednotka. Práve tieto prípady nemožno morfematicky deliť podľa toho hľadiska, ktoré autor vyhlasuje za jedine správne. O tom, že toto hľadisko nemožno uplatniť absolútne, svedčí i tá skutočnosť, že autor sa ho jednoznačne pridržiava iba teoreticky, ale v praxi sa sám dostal do protirečenia so svojou teoretickou zásadou. Na jednom mieste svojej štúdie hovorí, že prípona *-ec* v slove *Japonec* označuje príslušnosť k miestu. Keby sa však autor striktne pridržiaval svojej zásady, nemohol by pri slove *Japonec* vôbec hovoriť o prípone *-ec,* pretože v slovenčine neexistuje slovo so samostatným neodvodeným základom *Japon-,* preto by sme i slovo *Japonec* museli hodnotiť ako neodvodené. Ale takéto hodnotenie sa jasne prieči jazykovému povedomiu. Preto ho i autor pokladá za odvodené, pričom pozabudol na svoju teoretickú zásadu. Podobne i vyššie spomínané slovo *lavica* sa v jazykovom povedomí chápe jasne ako odvodené, pretože existujú slová *lavička, lávka,* s ktorými sa slovo *lavica* asociuje, hoci nemáme lexikálne neodvodené slovo so základom *lav-*. Takýchto prípadov je v jazyku pomerne veľa, najmä pri slovesách. Podľa Horeckého by sme museli slovesá *naložiť, vyložiť, položiť, zložiť, odložiť* atď. pokladať za neodvodené, pretože neexistuje v jazyku neodvodené „ložiť". Avšak pokladať túto skupinu slovies za neodvodenú, to sa krikľavo nezhoduje s jazykovým povedomím a so sémantickým zložením týchto slovesných derivátov.

Uvedené skutočnosti jasne ukazujú, že otázka morfematického členenia slov, resp. otázka odvodenosti alebo neodvodenosti slova nie je taká jednoduchá, aby sa dala jednoznačne riešiť uplatňovaním jediného kritéria, ako to chce robiť autor štúdie a ako to zdôrazňujú niektorí iní jazykovedci (napr. spomínaný Vinokur, u nás podľa neho Isačenko).

Ešte jedna pripomienka. Horecký nie je spokojný s definíciami slovotvorných prípon, aké sú napr. v Slovenskej gramatike od autorov Pauliny — Štolc — Ružička alebo v mluvnici Trávníčkovej. Za hlavný nedostatok týchto definícií pokladá to, že „nie je z nich jasné, kde je hranica medzi príponou a základom a čo teda patrí k prípone" (str. 42). Po takejto kritike (zaiste oprávnenej) by sa však žiadalo, aby sa sám pokúsil o úplnejšiu a výstižnejšiu definíciu lexikálnych afixov. Neurobil to. Prečo?

* * *

Zo syntaktických štúdií, uverejnených v recenzovanom zborníku, má najanalytickejšiu povahu stať Ľ. Ďurovičа *Miesto slova rád v gramatickej stavbe spisovnej slovenčiny* (str. 49—63). Autor podrobne sleduje všetky prípady syntaktického využitia slova *rád* a na základe „hierarchie" týchto funkcií určuje postavenie tohto slova v rámci slovných druhov. Za hlavné kritérium pri určovaní slovných druhov pokladá teda Ďurovič syntaktickú funkciu slova vo vete, resp. v syntagme. Preto pri zaradení slova *rád* do čiastok reči neguje všetky jeho pozitívne morfologické, resp. kategoriálne vlastnosti (schopnosť rozlišovať rody a čísla a z toho vyplývajúcu schopnosť kongruencie) a na základe hlavnej skladobnej funkcie tohto slova konštatuje, že *„rád* je príslovka so svojráznym významom, v dôsledku ktorého sa niektoré jej tvary alebo spojenia s ňou stali nemožnými a prekonávajú presuny smerom k iným zložkám systému" (str. 63). —

Hlavnou skladobnou funkciou slova *rád* je artibutívne determinovať sloveso, resp. slovesom vyjadrenú predikáciu. Preto slovo *rád* je príslovka. V tomto prípade treba s autorovým celkovým postupom a všeobecným uzáverom súhlasiť. V jednotlivostiach však štúdia obsahuje niektoré (podľa nášho názoru) nesprávne, alebo aspoň nepresvedčivé úsudky. Sú to:

1. Autor hodnotí príslovku *rád* ako atributívnu, ak determinuje dej dokonavý *(rád ma vpustí do izby)*. Ak určuje dej nedokonavý, kvalifikuje ju ako okolnostnú *(rád cestuje vlakom)*. Hovorí, že „... v prvom prípade slovo *rád* z určitej stránky charakterizuje dej, pomenúva jednu z jeho vlastností, t. j. gramaticky stojí k nemu vo vzťahu atributívnom (tak ako všetky ostatné príslovky spôsobu). Avšak pri pomenovaní deja logicky znamenajúceho trvanie, vyjadruje slovo *rád* ani nie tak vlastnosti deja samého, ako skôr kladný aktívny postoj podmetu k jeho uskutočneniu a s tým súvisiacu dispozíciu pre jeho opakovanie" (str. 58). Myslíme, že toto rozlišovanie nie je opodstatnené, pretože ani pri dokonavých dejoch príslovka *rád* necharakterizuje vlastnosť deja v tom zmysle, ako ho kvalifikujú vlastné atributívne (lepší by bol termín kvalitatívne) príslovky. Je predsa jasný významový rozdiel medzi determinačným vzťahom príslovky a slovesa v spojení *pekne ti napíšem* (tu pekne vyjadruje skutočne kvalitu deja) oproti vzťahu *rád ti napíšem* (tu slovo *rád* nevyjadruje kvalitu vlastného deja). Podľa nášho názoru slovo *rád* ani slovesá dokonavé ani nedokonavé nedeterminuje v tom zmysle, ako ich determinujú kvalitatívne (spôsobové) príslovky. V jednom i v druhom prípade vyjadruje slovo *rád* kladný postoj agensa k deju. Ale tento kladný postoj agensa k deju by som nezaraďoval medzi okolnostné vzťahy, ako je to náchylný robiť autor štúdie. Vzťah okolnostných prísloviek k prísudku je zásadne odlišný od vzťahu slova *rád* k predikácii. Okrem atributívneho a okolnostného príslovkového vzťahu navrhoval by som vydeliť ešte tretiu kategóriu modálneho príslovkového vzťahu.

2. Autor svoj pokus rozlišovať atributívny a okolnostný význam príslovky *rád* podľa toho, či sa spája s dokonavým alebo s nedokonavým dejom, chce dokazovať tým, že vraj v spojení *rád* + dokonavý dej možno slovo *rád* nahradiť slovom *ochotne,* kým v spojení *rád* + nedokonavý dej nemožno vraj urobiť takúto náhradu. Táto argumentácia sa nám nepozdáva. Myslíme, že možnosť nahradiť slovo *rád* slovom *ochotne* nie je daná dokonavosťou alebo nedokonavosťou slovesa, ale konkrétnym vecným významom slovesa. V spojení *rád pomôžem priateľovi,* ako i v spojení *rád pomáham priateľovi,* možno slovo *rád* nahradiť slovom *ochotne,* pretože vecný význam slovesa to dovoľuje. Ale ani v spojení *rád fajčím,* ani v spojení *rád si zafajčím* nemožno bez porušenia významu urobiť takúto výmenu. Spojenie *rád fajčím* má podstatne iný význam ako *ochotne fajčím.*

3. Na strane 58 autor konštatuje, že slovo *rád* (v spojeniach typu *rád cestuje vlakom)* vyjadruje aktívny postoj podmetu k deju, čím vlastne uznáva, že *rád* je významovo spojené nielen s jadrom predikácie (slovesom), ale aj s podmetom. Naproti tomu na str. 60 tvrdí, že „lexikálnym významom je *rád* vo vzťahu iba k slovesu". Nazdávame sa, že slová vo vete môžu byť iba vo vzťahu syntaktickom, nie aj lexikálnom. Najmä nie v takom „lexikálnom" vzťahu, ktorý by odporoval vzťahu syntaktickému. Slovo *rád* má vo vete binárny syntaktický vzťah: na jednej strane k slovesu, na druhej strane k subjektu (agensu). Funkčne jasne prevláda vzťah prvý (k slovesu), preto je správne pokladať *rád* za príslovku, kým formálne si slovo *rád* zachovalo vlastnosti, vyplývajúce z jeho vzťahu k subjektu (schopnosť kongruencie).

4. Pri skúmaní takých subtílnych rozdielov, aké sa vyskytujú pri využití slova *rád*, mal by sa autor opierať o primerane bohatý dokladový materiál. V niektorých prípadoch to robí, v iných nie. A práve tie konštrukcie, ktoré autor nemá doložené excerpovaným materiálom, sú neprirodzené, často pôsobia dojmom umelej vykonštruovanosti. Napr. na vety typu *Pavel radšej číta, než by písal* autor neuvádza nijaký dokladový materiál. Existujú vôbec v spisovnom úze takéto konštrukcie? Podobne i predikatívne využitie slova *rád* v spojeniach typu *mám rád, keď* ... mal by autor doložiť excerpovaným materiálom.

* * *

Jozef Orlovský v článku *Používanie predložiek v spisovnej slovenčine* (str. 65—106) zoradil slovenské predložky podľa abecedy a v rámci jednotlivých predložiek vydeľuje ich významové skupiny a ich využitie v jazyku. Celkové chápanie a spracovanie predložiek v Orlovského štúdii sa veľmi málo líši od tradičného popisu tejto časti reči v doterajších príručkách spisovnej slovenčiny. Napr. od spracovania predložiek v Slovenskej gramatike (Pauliny — Štolc — Ružička; časť o predložkách vypracoval doc. Štolc) sa Orlovského popis odlišuje tým, že sa opiera o nepomerne bohatší dokladový materiál, že sa využitie predložiek rozčleňuje do viacerých významových skupín a konečne i tým, že nezaradil medzi tzv. sekundárne predložky niektoré príslovkové výrazy, ako napr. *niže (poniže), vyše (povyše), hore, dole, blízo, neďaleko, niže, vôkol, pozdĺž* a i. (Štolc ich uvádza medzi predložkami.)

Teoretická koncepcia i metodický postup tejto štúdie má závažné nedostatky. Uvedieme aspoň niektoré. Definícia predložiek, ktorú autor uvádza (a ktorá sa tradične opakuje v gramatikách stále) nevystihuje dostatočne podstatu a funkciu predložiek ako osobitného slovného druhu. Tým, že definujeme predložky ako „neohybné slová, ktoré v úzkom spojení s podstatnými menami vyjadrujú rozličné vzťahy miestne, časové, spôsobové a príčinné" (str. 65), zaraďujeme medzi predložky iba také neohybné slová, ktoré v spojení so substantívami majú význam príslovkového určenia. Takáto definícia totiž nevystihuje predložky vo funkcii rekčných ukazovateľov vzťahu medzi slovesom (a sekundárne i podstatným a prídavným menom) a predmetom (sekundárne prívlastkom) vo vete. Predložky v úlohe rekčného ukazovateľa *(vojaci rozprávali o partizánskych bojoch, záujem o jazykovedu je zriedkavá vec)* nemusia totiž vyjadrovať ani miestny, ani časový, ani spôsobový, ani príčinný vzťah. Sú z hľadiska týchto významov „bezpríznakové", vyjadrujú čistý vzťah medzi slovesom a predmetom vo vete (rekciu). Treba preto definovať predložky tak, aby sa definícia týkala nielen predložiek vo funkcii okolnostnej (vzťah medzi jadrom predikácie a príslovkovým určením), ale aj predložiek vo funkcii rekčnej (vzťah medzi jadrom predikácie a predmetom).

Autor pri praktickom triedení jazykového materiálu sa nepridržiaval v niektorých prípadoch tých zásad, ktoré vyslovil v krátkom teoretickom úvode. Tu napr. vraví, že „predložky sa nespájajú s prvým a piatym pádom". Avšak na str. 103 píše, že predložka *z (zo)* v spojeniach *zo tri dni, zo dve prichŕštia* má význam „asi". Autor sa nepozostavil ani nad významom tejto „predložky" (povaha významu „asi" zásadne protirečí významu a funkcii predložiek), ani nad tým, že táto „predložka" sa môže spájať aj s nominatívom: *boli tam zo traja, zo štyria poslucháči*. Významová náplň ako i väzba slova *zo* vo význame „asi" nedovoľuje pokladať ho za predložku. A autor to predsa robí.

Obdobný, i keď nie taký jednoznačný prípad je použitie slovka *po* v spojeniach s číslovkou: *po tretie, po šiesty raz* ap. Autor hovorí, že ide o predložku, ktorá vyjadruje opakovanie (str. 85). Má slovo *po* v tomto využití tie vlastnosti, ktorými sa definujú predložky? Myslíme, že povaha tohto slova je odlišná od povahy predložiek. Je to podobná nedôslednosť, akej sa dopustil autor state o predložkách v Slovenskej gramatike, kde na str. 277 sa slovo *po* v spojeniach *po slovensky, po česky* pokladá za predložku.

Orlovský pokladá za predložku i slovce *za* vo význame miery: *Za šafeľ ho môžeš vypiť, a nebude ti nič.* (Kuk.), *Vypil za dva poháre vína.* (Tim.) Podobne ako slovo *zo* vo význame miery, ani *za* vo význame miery by sme za predložku nepokladali.

Ako sme vyššie poznamenali, Orlovský roztrieďuje predložky do jednotlivých významových skupín oveľa detailnejšie, ako to bolo v doterajšej literatúre. Avšak nepostupuje pri všetkých predložkách jednotne a rovnako dôsledne. Napr. na str. 69 sa spojenie *pozdraviť cez zuby* pokladá za spôsobové (pre prenesený význam), ale na str. 89 spojenie *hundrať popod nos* sa pokladá za miestne. Na str. 87 sa zase o spojení *ísť po prstoch* (Tim.) hovorí, že vyjadruje nástroj, prostriedok. Vo všetkých troch uvedených prípadoch ide však o prenesený význam predložkových spojení, označujúcich v prenesenom význame spôsob deja (pýtame sa na ne nie „kde", „čím, pomocou čoho", ale „ako").

Na strane 88 autor predložkové spojenie vo vete *To bol kôň pod sedlo* hodnotí ako spôsobové. O aký spôsob by tu mohlo ísť? Nepýtame sa predsa „ako kôň?," ale „aký kôň?"! Na tej istej strane sa spojenie *pod účinkom reči* vo vete *Teraz pod účinkom reči a nahovárania Pázmánovho sa zasa klonil ku katolicizmu* (Jégé) pokladá za časové. Ide tu skôr o spojenie príčinné, resp. podmienkové. Nemôžeme sa predsa pýtať „kedy sa klonil?", ale „prečo, za akých podmienok sa klonil?". Takýchto a podobných nedôsledností vo významovej charakteristike jednotlivých predložiek je v stati nepomerne mnoho.

Autor pri viacerých predložkách vydeľuje zvláštnu významovú skupinu „sprievodné okolnosti", napr. pri predložke *o* v spojeniach: *Celý deň by som tu bol o hlade a smäde* (Kuk.), *Tam veru nebudeš hundrať na trúnok, ale budeš o vode sedieť* (Kuk.), pri predložke *pod* v spojeniach: *Písaval pod menom Tatrín a Alfa* (Krč.), *Keď majetok prišiel pod odpredaj, ja som ho odkúpila za vlastný groš* (Kuk.) Autor však vôbec neosvetlil, čo rozumie pod pojmom „sprievodné okolnosti". Všetky predložkové spojenia, vyjadrujúce príslovkové určenie, majú totiž v pomere k slovesu (resp. k jadru predikácie) význam okolností (miestnych, časových atď.), za akých daný dej prebieha. Všetky predložky teda označujú sprievodné okolnosti. Autor však mal nepochybne na mysli užší význam pojmu „sprievodné okolnosti", hoci ho bližšie neurčil. Z príkladov, ktoré sú do tejto kategórie zaradené, bolo by možno usúdiť, že ide vo väčšine prípadov o také predložkové spojenia, ktoré vyjadrujú stav: *byť o hlade a smäde, sedieť o vode, byť pri sile* ap. Navrhovali by sme preto, aby sa použitie predložiek v tomto význame necharakterizovalo tak, že vyjadrujú sprievodné okolnosti, ale že vyjadrujú stav, majú stavový význam. V tomto prípade by sa však museli vyradiť z kategórie „sprievodných okolností", čiže z kategórie stavu spojenia, ktoré autor zaradil medzi sprievodné okolnosti, napr. *Ale popri sociálnej váhe práca jeho má i váhu literárnu* (Vlček) — str. 92. Nechápeme, ako mohol autor toto predložkové spojenie zaradiť medzi sprievodné okolnosti, keď predložka *popri* v tomto prípade má taký istý význam ako predložka *okrem*. Podobne

i využitie predložky *pod* v spojeniach typu *Písaval pod menom Tatrín a Alfa* (Krč.) by sme nezaraďovali medzi významovú skupinu „sprievodné okolnosti", resp. do skupiny predložkových spojení, ktoré označujú stav. A ani využitie predložky *za* vo vete *Poznal som ju za dievoctva* (úz.) by sme nehodnotili ako sprievodne okolnostné, resp. stavové, ale ako časové.

Pri významovej charakteristike a využití jednotlivých predložiek, najmä tých, ktoré majú mnoho významových funkcií, bolo by potrebné postupovať podľa istého premysleného jednotného plánu, podľa „hierarchie" týchto významov. Autor však pri niektorých predložkách začína významom miestnym *(cez, do, k, medzi, nad, pri* ai.), pri iných dáva na prvé miesto význam časový *(za)*, pri predložke *na* je na prvom mieste význam cieľa. Podobne i ostatné významy sú pri jednotlivých predložkách zoraďované ľubovoľne, bez určitého poriadku. Z vývinu ľudského myslenia i z vývinu jazykov možno zistiť, že vývinove sú primárne vzťahy priestorové (miestne), z ktorých sú odvodené všetky vzťahy ostatné (časové, príčinné atď.). Toto platí aj synchronicky. Pri väčšine predložiek sa prvotne asociuje v jazykovom povedomí význam priestorový (a časový), kým ostatné významy sú v jazykovom povedomí sekundárne. Preto i pri jazykovednom opise a výklade predložiek by sa malo postupovať od významov základných k významom sekundárnym, odvodeným od významov základných.

Výklad a opis predložiek podľa ich významovej „hierarchie" by musel autora viesť ešte k jednej veci: že by totiž nepostupoval pri opise predložiek podľa abecedy, teda úplne mechanicky (ako sa to doteraz robí v príručkách slovenčiny), ale podľa základného členenia priestorových vzťahov. Predložky, ktoré majú základný význam priestorový, zoraďovali by sa do štvorčlenných korelačných skupín podľa toho, či označujú 1. význam približovací smerový (napr. *do*), 2. význam oddeľovací smerový *(z, zo)*, 3. význam miestny „statický" *(v, vo)*, 4. význam miestny „kinetický" *(cez): idem do posluchárne, idem z posluchárne, som v posluchárni, idem cez poslucháreň.* Do takejto štvorčlennej korelačnej sústavy možno zaradiť skoro všetky predložky. Niektoré vytvárajú iba dvojčlenné protiklady: *s (so) — bez, prostred (uprostred) — konča (kraj).* Iné nemajú vôbec protikladný člen: *mimo, miesto, okrem, proti (voči, v ústrety).*

Myslíme, že sústava predložiek by sa mala preberať podľa uvedených základných významových protikladov, ktoré predložky navzájom označujú. Zodpovedá to požiadavke spájať jazyk a myslenie, resp. jazyk a skutočnosť. Postup, aký si volil autor (zoraďovanie predložiek podľa abecedy), je vyložene mechanistický a formalistický.

Po tom všetkom, čo sme uviedli na margo Orlovského štúdie, nie sme si celkom istí, či v takejto podobe mala byť uverejnená v zborníku, ktorý ináč svojou náplňou je ukazovateľom teoretickej úrovne slovenskej normatívnej jazykovedy.

Š. Ondruš

Pokračovanie v ďalšom čísle. (Red.)

FRANTIŠEK JÍLEK, ČESKÁ SÉMANTIKA. Vydala Karlova univerzita v Prahe nákladom Štátneho pedagogického nakladateľstva, 1956. Strán 76. Brož. Kčs 3,79.

Česká sémantika vyšla v edícii Učebných textov vysokých škôl ako práca profesora Filologickej fakulty Karlovej univerzity dr. Františka Jílka (Oberpfalcera).

Práca sa delí na tri časti: I. Všeobecná orientácia, II. Sémantika synchronická, III. Sémantika genetická.

V prvej časti autor hovorí o pomere reči a myslenia i slova a pojmu, o tom, čo je význam slova, o zložkách slovného významu, druhoch významu a stručne podáva výklad o vzniku sémantiky.

V druhej časti sa hovorí o viacvýznamovosti (polysémii), homonymii, synonymii a antonymii.

Najobsiahlejšia je tretia časť. Autor vychádza zo zistenia, že význam slov sa mení (kap. A), a prechádza na výklad príčin významových zmien (psychické, jazykové, kultúrnohistorické a spoločenské — kap. B). V kap. C preberá triedenie sémantických zmien. Triedenie je založené na vzájomnom vzťahu medzi pomenovaním (týmto termínom autor rozumie zvukovú zložku slova; pripomína však, že sa tento termín používa aj v inom význame) a pojmom. Prvú skupinu tvoria sémantické zmeny, pri ktorých ide o presun pomenovaní, druhú skupinu zmeny, pri ktorých ide o presun pojmov. Obe skupiny sa ďalej delia na podskupiny podľa toho, či ide o presun podľa podobnosti alebo podľa kontiguity. V rámci presunu pomenovaní ide o presun pre podobnosť pojmov (metafora) alebo pre kontiguitu medzi pojmami (metonymia), v rámci presunu pojmov o presun pre podobnosť pomenovaní (patria sem ľudová etymológia a sémantické kalky) a pre kontiguitu pomenovaní (patria sem kontágium a elipsa).

Za prvú prednosť Jílkovej práce treba pokladať prehľadnú a jasnú stavbu práce. Platí to najmä pre výklad triedenia sémantických zmien. Ďalšou nepochybne dobrou vlastnosťou príručky je prístupný spôsob podania látky; prístupnosťou výkladu však nijako nie je narušená vedeckosť výkladu. Okrem toho autor pracuje s bohatým živým jazykovým materiálom, a nie s ošúchanými obligátnymi príkladmi, aké zvyčajne nachádzame v podobných príručkách. Stačí upozorniť napr. na bohatý materiál v rámci výkladu synonymie alebo na materiál pri výklade metafory a metonymie. Autor hojne začiera aj do materiálu starej češtiny a ukazuje, ako sa menil význam jednotlivých slov. Prehľadnosť zisťujeme aj v dokladovom materiáli, ktorý autor vždy preberá podľa jednotlivých slovných druhov (podstatné mená, prídavné mená, zámená atď. — porov. napr. kapitolu o synonymii).

K práci máme iba niekoľko drobnejších poznámok.

Na 15. str. autor uvádza českú dvojicu *pýcha — pichá* ako príklad na nevlastné homonymá (slová patriace k rozdielnym slovným druhom). Tu však nejde o homonymný pár, pretože obe slová sú rozlíšené kvantitou druhej slabiky (k rozlíšeniu homoným prispieva aj pravopis; v bežnom jazykovom vedomí sa aj dvojice typu *byť — biť* práve pre rozdielnosť pravopisu nehodnotia ako homonymá). Na 21. str. sa uvádza, že synonymia bujnie v slangu a argote. „Dostane-li slovo obecného jazyka v těchto sociálních dialektech přenesený význam, objevují se v témž významu i synonyma, která má slangové nebo argotisované slovo v obecné češtině. Přenese-li studentský slang na boty název *lodě*, začnou studenti botám říkat také *koráby* nebo *šífy*." Ako ďalšie slangové rady synoným sa uvádzajú: *makovice, kokos, kedluben, meloun* „hlava"; *meruna, švestka, pomeranč, citron* „míč"; atď. V týchto príkladoch nejde však o používanie synoným *(meruna, švestka, pomeranč, citron* nie sú synonymá), ale o používanie súradných slov (druhy ovocia). Až používaním v slangu stávajú sa synonymami. Hanlivý význam slova *pes* autor nevysvetľuje podľa nášho názoru správne (str. 51). Hovorí, že pes je verný spoločník ľudí od praveku a v mnohých domácnostiach ho majú takmer za člena

rodiny. „Snad je pozadím pejorativnosti při metafoře, že člověk pohrdá tím, kdo příkoří snáší bez odvety. Vždyť pes zapomíná, zachází-li se s ním špatně, ba líže ruku, která ho bila." Tomuto určeniu však odporuje prenesený význam, resp. významový odtienok slova *pes*. Ide o význam „zlý človek, krutý človek, katan, neľútostný človek, zlosyn" a pod., a nie o význam „krotký človek, človek, znášajúci príkorie." Pes ako zviera môže byť nielen dobrý, ale aj zlý; zlý pes vzbudzuje strach, je postrachom pre okolie. Práve o prenášanie tejto vlastnosti ide pri používaní slova *pes* na označenie človeka.

Pokiaľ ide o termíny, možno uvažovať o správnosti používania termínu pomenovanie vo význame „zvuková stránka jazyka". So zreteľom na význam termínov pomenovacie jednotky, pomenovacia funkcia a pod. bude správnejšie, ak sa termín pomenovanie nebude v spomínanom význame používať. Oproti prevažnému používaniu termínu *kontiguita* (styčnosť) nachádzame na 60. str. podobu *kontigenita*.

Pristručné sú podľa nášho názoru odkazy na sémantickú literatúru (aj keď sú tu zaznamenané dôležité, najmä zahraničné práce). Bolo by tu možné uviesť i mnohé novšie domáce štúdie, aj keď nejde často o práce výlučne sémantického charakteru (napr. štúdie z Lexikografického sborníka, Bratislava 1953, ktoré rozoberajú otázky polysémie, homonymie, synonymie a antonymie v slovnikárskej práci). Z domácich sémantických prác treba pripomenúť práce romanistu Ota Ducháčka.

V práci by tiež nezaškodil výklad o styčných plochách sémantiky s inými príbuznými jazykovednými disciplínami (so štylistikou, lexikológiou, lexikografiou atď.), ktoré sú dnes v popredí vedeckého záujmu v súvise s takými prácami, ako sú výkladové a prekladové slovníky, synonymické slovníky, terminologické slovníky, vedecké gramatiky a pod.

Prácu celkove možno označiť za vzor príručky pre potreby poslucháčov vysokých škôl. Kým nebudeme mať podobne vypracovanú príručku zo slovenskej sémantiky, bude práca dobrou pomôckou aj pre slovenských záujemcov o sémantické otázky.

L. Dvonč

ROZLIČNOSTI

Do videnia, na šťastie. — Tieto dva výrazy sa nedopatrením nedostali do slovníkovej časti Pravidiel. V praxi sa preto často vyskytuje neistota, či písať *do videnia, na šťastie* oddelene a či „dovidenia", „našťastie" dovedna. Raz sa píše tak, raz onak. V letných mesiacoch m. r. písali naše denníky Pravda a Smena temer dôsledne „dovidenia" spolu. Teraz píšu častejšie, ale nie dôsledne *do videnia*. Do ÚSJ sme dostali niekoľko dotazov, kedy sa vraj píše *do videnia* oddelene a kedy „dovidenia" spolu. Vidno tu veľkú bezradnosť. Výrazy *do videnia, na šťastie* mali byť uvedené v Pravidlách.

Oba tieto výrazy píšeme oddelene. Je síce pravda, že v spisovnej slovenčine už zmeravelo mnoho pôvodných predložkových spojení, takže sa dnes píšu dovedna (napr. *dovrchu, navrch, navrchu, doobeda, dohola, dohora, načas, načisto* a i.). Ale mnoho predložkových spojení, hoci sa stali príslovkovými výrazmi, dosiaľ

vo svojom jazykovom vedomí rozkladáme na predložku a príslušný pád podstatného alebo prídavného mena. Rozhoduje o tom živosť spojenia, jeho začlenenie do takých predložkových spojení, ktoré sú nepochybné. A to práve platí aj vo výrazoch *do videnia* a *na šťastie.*

Popri *do videnia* občas hovoríme aj *do skorého videnia.* Niet najmenších pochybností, že tento výraz rozkladáme na predložku *do* a spojenie adjektíva so substantívom. V rozhlase alebo v telefonickom rozhovore používame výraz *do počutia.* Jestvovanie takýchto dvoch analogicky utvorených výrazov je svedectvom, že tu ide o živé spojenie predložky *do* s genitívom slovesného podstatného mena.

Podobná situácia je aj pri výraze *na šťastie.* Niekedy hovoríme *na veľké šťastie, na tvoje veľké šťastie.* Keby tu už išlo o zmeravený výraz, nebolo by možné obmieňať ho vkladaním slov medzi predložku a podstatné meno. Výraz *na šťastie* je utvorený obdobne ako výrazy *na popukanie, na nevydržanie, na závidenie, na posmech, na hanbu* a pod., ktoré všetky píšeme oddelene.

Výrazy *do videnia* a *na šťastie* nie sú teda ešte natoľko zmeravené, aby sme ich mohli písať dovedna. *Š. Peciar*

Bratislava-Staré Mesto. — V dennej tlači ako aj v úradných prípisoch píše sa slovo *mesto* v úradných názvoch dvoch bratislavských správnych obvodov nejednotne: raz s malým začiatočným písmenom *(Bratislava-Staré mesto, Bratislava-Nové mesto),* inokedy zasa s veľkým začiatočným písmenom *(Bratislava-Staré Mesto, Bratislava-Nové Mesto).* Táto nejednotnosť vyplýva z rozličného náhľadu na písanie názvov mestských štvrtí. Treba poznamenať, že táto nejednotnosť je podopretá aj tým, že sa v Pravidlách slovenského pravopisu neuvádza ani jeden príklad tohto typu zo slovenského prostredia.

Túto nejednotnosť v písaní bratislavských mestských štvrtí možno odstrániť správnym použitím základného pravidla, ktoré platí pri písaní názvov ľudských sídel. Toto pravidlo znie: V názvoch ľudských sídel (miest, dedín, osád) píšeme s veľkým začiatočným písmenom každé slovo okrem predložiek. To znamená, že vo viacslovných názvoch ľudských sídel iba predložky píšeme s malým začiatočným písmenom. Príklady: *Nové Zámky, Spišská Nová Ves, Muránska Dlhá Lúka; Nové Mesto nad Váhom, Ivánka pri Dunaji, Brezová pod Bradlom.*

Bratislavské mestské obvody vznikli administratívnym rozdelením územia Bratislavy. Týmto rozdelením vznikli jednotky vnútornej správy, ktoré sú postavené na roveň samostatných ľudských sídel. Je síce pravda, že tieto mestské obvody nemajú všetky vlastnosti samostatných sídel. Treba si však uvedomiť, že rozhodujúcou skutočnosťou, o ktorú sa opiera aj písanie úradných názvov, je hodnotenie jednotky z hľadiska vnútornej správy. Táto skutočnosť sa uplatňuje napr. aj pri zlučovaní samostatných jednotiek do väčších celkov, a preto je logické, že sa priamočiaro uplatní aj pri rozdelení väčšieho celku na menšie jednotky.

Ukazuje sa teda, že v názvoch bratislavských mestských obvodov treba písať s veľkým začiatočným písmenom všetky slová: *Bratislava-Staré Mesto, Bratislava-Nové Mesto, Bratislava-Nivy, Bratislava-Vinohrady* ... Podľa toho názvy obvodných národných výborov treba písať takto: *Obvodný národný výbor Bratislava-Staré Mesto, Obvodný národný výbor Bratislava-Nové Mesto* ...

Poznamenávame, že v pripravovanom novom vydaní Pravidiel slovenského pravopisu uvedieme na patričnom mieste aj názvy bratislavských mestských obvodov — *Bratislava-Staré Mesto, Bratislava-Nové Mesto.* *J. Ružička*

Viedenčania, či viedenskí? — Kultúrny život z 13. októbra 1956 uverejnil článok svojho viedenského spolupracovníka Bruna Freia „Od pätnástich k šiestim". Nevedno, či sám autor napísal článok po slovensky, alebo či ide len o preklad nemeckého originálu do slovenčiny. Pravdepodobne autorov nemecky písaný príspevok niekto iný poslovenčil. Všimli sme si v článku dve vety: „V novej sezóne majú milánski (!) hosťovať vo Viedni dokonca s troma predstaveniami: Verdiho Otellom s Traviatou a Belliniho Normou" a „Viedenskí (!) zas vystúpia v Miláne so Straussovou Ženou bez tieňa a Wagnerovými Valkýrami". Prekladateľ v týchto vetách podľa nemčiny používa prídavné mená „viedenskí, milánski" namiesto obyvateľských podstatných mien *Viedenčania, Miláncania.* Nemecké obyvateľské meno *Wiener* (Viedenčan), znie rovnako ako adjektívum *wiener* (viedenský) a líšia sa len použitím veľkého písmena v obyvateľskom mene. Naproti tomu slovenské adjektívum *viedenský* už nemá platnosť obyvateľského podstatného mena. Tak isto adjektívom *milánski* nemôžeme nahrádzať obyvateľské meno *Miláncania,* lebo slovenčina odlišuje obyvateľské meno od adjektíva. Tento nepotrebný a doteraz neznámy germanizmus sa začína objavovať aj v športových rubrikách novín. Čítali sme ho napr. v Práci zo 16. októbra 1956 vo vete: „Kráľovohradeckí utrpeli v nedeľu ťažkú porážku v rekordnom pomere 10 : 1", ktorá sa mala správne začínať obyvateľským menom *Kráľovohradčania.*

Prídavné mená typu *viedenski, milánski, kráľovohradeckí* s malým počiatočným písmenom v slovenčine nemôžu znamenať mená obyvateľov; môžu len určovať podstatné mená, napr. *viedenski herci, speváci, športovci, futbalisti* ap. Na pomenovanie obyvateľov miest má slovenčina osobitné výrazy, ktoré sa píšu s veľkými začiatočnými písmenami, napr. *Viedenčania, Miláncania, Kráľovohradčania.*

J. Oravec

Opilý, či opitý? — Prídavné meno *opilý* je utvorené príponou *-lý* a prídavné meno *opitý* príponou *-tý* od slovesa *opiť.* Obidve podoby tohto prídavného mena vyjadrujú stav osoby alebo veci ako vlastnosť. Tento význam súvisí s dejom slovesa *opiť (sa).*

Pozrime, ako sa tieto odvodzovacie prípony využívajú v dnešnej spisovnej slovenčine. Pri skúmaní materiálu možno zistiť, že typ tvorenia prídavných mien príponou *-lý* je v súčasnom jazyku neproduktívny. V minulosti však bol produktívnejší, o čom svedčia mnohé prídavné mená žijúce dodnes v našom jazyku. (Napr.: *minulý, bývalý, trvalý* a pod.) V terajšom jazykovom systéme príponu *-lý* nahradili prípony *-tý* alebo *-ný,* ktoré sú produktívnym, živým typom pri tvorení slovesných prídavných mien. Príponu *-lý* teda hodnotíme dnes ako zastaranú a nové prídavné mená od slovies tvoríme príponou *-tý* a *-ný* ako príčastia trpné.

Potom aj prídavné meno *opilý* treba chápať ako zastarané a *opitý* ako spisovné bez štylistického zafarbenia alebo iného príznaku.

Všimnime si, aké sú odvodeniny od slovesného prídavného mena *opitý.* Máme doloženú napr. príslovku *opito* od Z. Jesenskej v takomto kontexte: *Vzali kufrík a bachraté vrece Mikojanovo a odišli o p i t o usmiati.* Od tej istej autorky máme doklady na prídavné meno *opitučký,* odvodené od základného prídavného mena *opitý* príponou *-učký: o p i t u č k ý sa tmolieval po ulici, privítal ju o p i t u č k ý.* V lístkovom materiáli ÚSJ sa vyskytujú u niektorých autorov aj doklady na abstraktum *opitosť* popri prevažnom počte dokladov na *opilosť.*

Podľa odvodenín vidno, že tvar *opitý* má popri význame a vlastnosti slovesného tvaru aj vlastnosti a význam prídavného mena.

Na podobu *opitý* je prevažná väčšina dokladov v lístkovom materiáli ÚSJ, kde nachádzame takéto spojenia: *opití vojaci, opití chlapi, opití ľudia, opitá žena, opitý muž, opitý hovor, krik, dotackať sa ako opitý, zostať ako opitý, opitý ako čík, opitý ako snop, na moľ opitý, v opitom stave* atď. Na podopretie tejto mienky treba spomenúť i to, že v ľudovom jazyku je pevne zakotvená a živá iba podoba *opitý*.

V Pravidlách slovenského pravopisu sa uvádza prídavné meno *opilý* spolu s abstraktom *opilosť* bez bližšej charakteristiky. Prídavné meno *opilý* sme už hodnotili vyššie ako zastarané. Abstraktum *opilosť* nemôžeme hodnotiť ako zastarané, keďže väčšina dokladov lístkového materiálu ÚSJ hovorí preň, popri menšom počte dokladov na *opitosť* a popri iných slovách tvorených od toho istého základu *(opilec, opilstvo)*. Formy *opilosť, opilec, opilstvo* možno charakterizovať ako kultúrne slová, pretože abstraktum *opilosť (opitosť)* ľudový jazyk nepozná a miesto tvarov *opilec, opilstvo* používa tvary *pijan, pijanstvo, ožran, ožranstvo*.

Opilec, opilstvo sú dávno zaužívané formy, pri ktorých sa už neuplatňuje produktívnosť, kým pri abstrakte *opilosť* sa môže uplatniť produktívny typ *opitosť*.

Š. Vragaš

Slovesá hnúť (sa), starnúť, priľnúť v tvare minulého času. — V Pravidlách slovenského pravopisu sa uvádzajú na strane 94 niektoré nepravidelné tvary minulého času pri slovesách vzoru „padnúť". Ako taký je tu tvar mužského rodu jednotného čísla bezpredponového slovesa *hnúť — hnul* (ako protiklad k predponovým, napr. *prehnúť — prehol, zahnúť — zahol, uhnúť — uhol, vyhnúť — vyhol, zohnúť — zohol)*. Pre úplnosť by sa tu bolo žiadalo pripomenúť i tvary ostatných rodov a tvar množného čísla, kde u menej skúsených používateľov spisovného jazyka môže nastať rovnaké váhanie a neistota, aká sa predpokladala, keď sa uvádzal základný tvar mužského rodu. Tým skôr, že nepravidelný je vlastne len tento tvar. V ostatných prípadoch sú totiž tvary pravidelné: *hla sa, hlo sa, hli sa*. A žiadalo by sa upozorniť, ako to urobil A. Zauner v svojej Praktickej príručke slovenského pravopisu (str. 156 a 195), i na zápornú formu tohto slovesa v minulom čase: *nehol sa,* a prirodzene i *nehla, nehlo sa, nehli sa.* Pravidlá iba v pravopisnom slovníku (na str. 176) uvádzajú tvar minulého času v zápore, udávajú však popri podobe *nehol* aj *nehnul*. Ale ak vychádzame zo skutočnosti, že v slovese s predponou je vždy pravidelný tvar, môžeme *nehnul* hodnotiť len ako zastaralé.

K slovesu *usnúť,* ktoré má tiež zvláštny tvar minulého času *usnul,* uvádza Zauner (c. d., str. 156) aj sloveso *zosnúť — zosnul*. Pre väčšiu istotu a uspokojenie používateľa obidvoch pravopisných príručiek by bolo treba aj tu poukázať na ostatné formy, teda *usnula, usnulo, usnuli* a *zosnula, zosnulo, zosnuli*.

Okrem spomenutých slovies vzoru „padnúť" máme nepravidelnú, analogickú podobu minulého času aj pri iných slovesách toho istého vzoru: *priľnúť* a *starnúť*. Prvé z nich má všetky tvary s kmeňotvornou príponou *-nu-*: *priľnul, priľnula, priľnulo, priľnuli*. Druhé len v mužskom rode jednotného čísla: *starnul,* ale *starla, starlo, starli*. Pridanie záporu na tvaroch nič nemení. Z týchto tvarov uvádzajú Pravidlá a Zauner len formu *priľnul,* i to len v pravopisnom slovníku (str. 301 a 244).

Fr. Miko

NOVÉ KNIHY SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

Divadelné hry Pavla Kyrmezera

Najvýznamnejším autorom dramatickej spisby renesančnej epochy v slovenských i českých dejinách literatúry a divadla je nesporne Pavel Kyrmezer. Jeho život a dielo je pre nás súčasne dokladom živých vzájomných stykov česko-slovenských na poli kultúrnom v 16. storočí. Jeho divadelné hry zaujímajú významné miesto medzi nepočetnými literárnym pamiatkami, v ktorých sa pravdivo odrazil súveký život v plnosti svojich protikladov, životný proces s najmarkantnejšími spoločenskými konfliktmi, chápanými a hodnotenými v záujme ľudu.

Ešte i dnes môžeme obdivovať vyspelú Kyrmezerovu veršovú techniku a bohatstvo jeho jazyka, odzrkadľujúceho ľudovú reč, čo je vzhľadom na dobu vzniku týchto hier iste pozoruhodné.

Úvodom M. Cesnaková-Michalcová podáva obšírny životopis Kyrmezerov a rozbor jeho literárnej činnosti. Ďalej sa v práci rozoberajú divadelné hry, a to Komedia česká o bohatci a Lazarovi, Komedia nová o vdově a Komedia o Tobiášovi. Tieto práce sú transkribované a sú doplnené textovým a vysvetlivkovým materiálom. Predložením týchto divadelných hier obohacuje sa poznanie literárnej tvorby dosiaľ málo prebádaného 16. storočia a bude cenným prínosom pre štúdium dejín divadla.

SAV, Bratislava 1956, strán 300, cena viaz. Kčs 18,15.

Terminológia anorganickej a fyzikálnej chémie

Slovník zahrnuje názvy prvkov a všeobecné pravidlá na tvorenie racionálnych názvov anorganických zlúčenín, ako aj medzinárodne dohodnuté symboly pre fyzikálne a chemické veličiny a ich názvy, jednak abecedne usporiadaný výber základných termínov z fyzikálnej chémie, anorganickej chémie, laboratórnej techniky a analytickej chémie. Definície pri jednotlivých termínoch slúžia na identifikáciu termínov. Menej vhodné a nesprávne termíny sú osobitne označené a okrem toho sú v abecednom poriadku vytlačené obyčajným typom s odkazom na správny, resp. správnejší termín.

SAV, Bratislava 1956, strán 180, cena brož. Kčs 9,10.

Ján Stanislav

Dejiny slovenského jazyka I, hláskoslovie

Tento prvý diel je prvou sústavnou historickou gramatikou slovenčiny, v ktorej je pozbieraný veľký historický materiál a materiál zo súčasnej slovenskej dialektológie.

Čitateľovi sa tu dostáva do rúk rozbor literatúry a prameňov, o pôvode a sídliskách Slovanov, prehľad slovenských nárečí a obsiahla stať o mieste slovenského jazyka medzi slovanskými jazykmi. Ďalej sa v práci podrobne preberá hláskoslovie z predhistorickej doby do historickej. Kapitola o historických zmenách obsahuje rozsiahle state o vokalizme, konsonantizme, prízvuku a kvantite.

SAV, Bratislava 1956, strán 590, cena viaz. Kčs 65,10.

Banícka dedina Žakarovce

V histórii slovenského národopisu sa po prvý raz dostáva čitateľom do rúk súborná historicko-národopisná monografia, spracovaná na základe výskumu robotníckej triedy na Slovensku. Pracovníci Národopisného ústavu SAV si pre svoju prácu zvolili formu monografie preto, aby na príklade typickej slovenskej obce Žakaroviec, v ktorej je jedno z najstarších zamestnaní pracujúceho ľudu — baníctvo — ukázali začiatky robotníckej triedy ešte vo feudalizme, jej formovanie a stmeľovanie v období kapitalizmu a nakoniec jej súčasný rast a rozmach, ktorý je podmienený socialistickou industrializáciou Slovenska. V monografii sa rozpracúvajú otázky historických koreňov žakarovských baníkov, spôsoby práce, výrobné vzťahy, bývanie, odievanie, spoločenský, kultúrny a rodinný život tak, ako sa tieto formy života vyvíjali a ako sa s nimi stretávame dnes.

Dielo je odmenené cenou Slovenskej akadémie vied a je nielen cenným prameňom ďalšieho vedeckého štúdia nadhodených problémov, ale aj vhodnou pomôckou politicko-kultúrnej, osvetovej i pedagogickej práce. Kniha je bohato ilustrovaná kresbami a farebnými fotografiami a je vytlačená vo veľkom reprezentačnom formáte.

SAV, Bratislava 1956, strán 666, obrázkov 273, cena viaz. Kčs 105,70.

SLOVENSKÁ REČ
časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka
Ročník XXII, 1957, číslo 2
Vydalo v Bratislave roku 1957
Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Hlavný redaktor dr. Eugen Jóna
Výkonná redaktorka Marta Marsinová
Vytlačili Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin
Výmer PK HSVZ čís. 18163/50-II/3. X-20157.
Cena Kčs 3,—.